د پښتو

پخوانۍ تذکرې

لیکونکی

حبیب الله رفیع

خپرونکی

دافغانستان اکاډیمي

د تاریخ او ادب ټولنه

۱۳۵۰

د تاریخ او ادب ټولنی
خپرونی: نمبر «۱۰۲»

دافغانستان اکاډیمی
خپرونی: نمبر «۸»

PROPERTY OF ACKU

د پښتو
پخوانی تذکری

لیکونکی

حبیب الله رفیع

خپروونکی

دافغانستان اکاډیمی

دتاریخ اوادب ټولنه

کابل- دولتی مطبعه
د ۱۳۵۰ کال دوری «۱»

تړون

دلوی اوخواخوږی پښتون
«محمد هوتك» لەنامه سره

دارساله په ۱۳۵۰ لمریز کال ددولتی مطبعی دلینو ټایپ پەخانگەکی ترتیب اویوزرټوکه خپره شوه.

بسمه تعالی

تذکره نویسی وترتیب کتابهای شرح احوال وآثار شاعران از زمان قدیم دربین مردم مشرق زمین رسم بوده است.

اگرچه به‌صدها جلد کتاب ازهمین نوع تذکره یا طبقات شعراء یامجموعه ومنتخب و سفینه و بیاض و جنگ(بضمهٔ اول) از زبان عربی ودری و پښتو وغیره درتصاریف روز گار از بین رفته و گم گردیده است ، بازهم آنچه باقی مانده وبدست ما رسیده به‌قول یکی ازفضلاء «اعز من الکبریت الاحمر» است.

درین گونه کتب بسا از نواد راشعار السنهٔ شرقیه باقی مانده واقوال شعرایی را حفظ کرده اند که دواوین ایشان موجود بوده، ولی اکنون مفقود است ، مانند دیوان اشعار قدیمترین شاعر شیوا زبان دری حنظلهٔ بادغیسی(۱) وابوعبدالله جعفربن محمد رودکی (۲)وغیرهما.

فن تذکره نویسی در زبان دری بعد از محمد عوفی (۶۲۵ هـ) مؤلف لباب الالباب رواج یافت و صدها کتب تذکرة الشعراء تألیف گردید، ولی کتابهای تذکره که پیش ازمحمدعوفی نوشته بودند ،اکنون در دست نیست مثلا مامناقب الشعراء تألیف موفق الدوله ابوطاهر خاتونی وزیر

---

(۱) به قول نظامی عروضی روزی احمد بن عبدالله خجستانی (مقتول ۲۶۲هـ) دوبیت رادردیوان حنظلهٔ باد غیسی خواند (چهار مقاله طبع دکتور معین) وازین برمی آید که وی دیوان اشعار داشت .

(۲) عوفی گوید : اشعار او صدفتر برآمده است (لباب الالباب ۲۴۶) رشیدی گفت :شعر او را من‌شمردم سیزده ره صد هزار؟

سلاجقه (حدود ۵۰۰ ه) راکه یکی از قدیمترین این نوع کتب به زبان دری بود . صرف از قول دو لت شاه (۳) و حاجی خلیفه (٤) می شناسیم ، که در حدود چهار وپنج صد سال بعداز او میزیستند ، واین کتاب گرانبها اکنون مفقود است .

در کتب تذکره واشباه آن بزبا ن عربی هم ، چنین کتابهای گم شده را بوسیلهٔ مولفات مابعد میشناسیم، مثلا قدیم ترین کتاب طبقات الشعراء تالیف محمد بن داؤد (۵) وبعداز آن طبقات الشعراء (٦) تالیف دعبل بن علی خزاعی (متوفا ۲۷٦ ه) که ازمهم ترین کتب ادب و شعر عربی بوده اکنون دردست نیست ، باوجودیکه مؤلفان مابعدازوجود آن اطلاع داده وهم استفاده کرده اند .

زبان پښتووتاریخ ادبیات آن بیشتر از تازی ودری بدین فقدا ن منابع مبتلاست ، زیرا سر زمین گویندگان این زبان قدیم آریائی ، از عصر هخامنشیان واسکندر تا قرن نوزدهم و زمان استعمارانگلیس برهند ، همواره ممر جهان گیران شرقی وغربی بوده واکثر آثار این زبان ، درین گیرو دارهای ممتد وطولانی از بین رفته است .

در اوایل قرن دوازده ه هنگامیکه بعداز مجاهدات طولانی مرحوم حاجی میرویس خان ، در قندهار یك حکومت ملی به وجود آمد ومردم بعداز یك قرن دورهٔ اغتشاش واسارت ومبارزه ، روی آرامی رادیدند ، منشی در بار شاه حسین هوتك بن میرویس خان که محمد بن داؤد خان هو تك نام داشت ومرد بصیر و نویسندهٔ فاضلی بود ، باین نقص زبان پښتو ملتفت گردید ، وکتابی در تذکرهٔ شعرای پښتو به نام **پټه خزانه** نوشت ۱۱٤۲ ه . که از روی نسخهٔ واحد خطی کتابخانهٔ عامه کابل ، تا کنون دوبار با حواشی و تر تیب وتعلیقات من طبع شده است :

طبع نخستین کابل ۱۳۲۳ ش

طبع دوم تهران ۱۳۳۹ ش

---

(۳) تذکرة الشعراء ۵۸ تا لیف ۸۹۲ ه .

(٤) کشف الظنون ۲ ر ۱۸٤۲

(۵) الفهرست ٤۸ و کتاب الوزراء جهشیاری ۲۵۹

(٦) خزانة الادب ۱۲۱

این کتاب به‌مفهوم کامل یک تذکرهٔ شعراست، که‌ما به وسیلهٔ آن چند کتاب دیگری راهم از اشباه‌تذکرهٔ شعرای پښتو شناخته ایم واین کتابها اگرچه مخصوص ذکرشعراء نبوده ولی‌نمونه هایی از اشعار قدیم زبان پښتو داشته است،مانند تذکرهٔ اولیاء تالیف سلیمان ماکو (۶۱۲ه)وتاریخ سوری‌محمد بن علی بستی (حدود ۶۴۰ ه) وغیره که‌درین کتاب ذکر و معرفی آن به تفصیل آمده است .

باری شرح و تعریف چنین کتاب‌های تذکرهٔ‌شعراء واشباه ونظائر آن‌در زبان ملی پښتو همواره‌مطلوب‌بود ،واینک ښاغلی حبیب الله رفیع وزدگک عضو فعال ودانشمند انجمن‌تاریخ وادب همت گماشت واین رساله رادربارهٔ کتب قدیم پښتو تازمان تألیف پټه خزانه نوشت ،وهر کتاب را به‌صورت تحلیلی دقیق معرفی کرد .

وی‌درصدد آنست که‌جلد دوم‌این‌مبحث رادر شرح کتب تذکره و نظائر آن که‌در قرن اخیر نگاشته شده تکمیل نماید .

انجمن تاریخ وادب چون این‌رساله‌را درموضوع خویش که یک شق تاریخ ادبیات پښتو با شد‌مفید دید ،به نشر آن اقدام نمود وامیدوار است که در آینده نیز آثار سودمند پښتو رانشر نماید .

۶حوت ۱۳۴۹

عبدالحی حبیبی

رئیس انجمن تاریخ وادب

دسر خبرې

دا خو ثابته او منل شوې خبره ده چې پښتو دافغانستان یو لرغونی او تاریخي ژبه ده چې دزرګونو کلو نو په اوږدو کې :

افهام او تفهیم پر ی شوی، دېر لیکو نه پرې لیکل شوي، شعرونه او سندرې پرې ویلې شوې او رسالې او کتابونه پکې لیکلي شوي دي ؛ او په پښتنوګې عالمان او پوهان تیر شوي، لیکوالان او شاعران پکې منځته راغلي او دتوری اوقلم خاوندان یې وار په وار تولنې ته وړاندې کړي دي ، چې کار نامې به یې د نړۍ په ادبي تاریخ په رنګینو پاڼو کې په زرینو کرښو لیک وي .

خوله دې سره ـ سره دپښتنو په خاوره باندې دخارجي یرغلګرو او متجاوزینو دتاړاکو نو اوبر غلونو او د داخلي اړ دوړو نو اوپیښو په اثر پښتو تەلکه څرنګه چې لازمه وه په هغې اندازه پاملرنه نه وه شوې اوهم که دتاریخ په ځینې دورو کې رو زل شوې او پالل شوې وه ، اود لویکانو، غوریانو ، سوریانو ، لودیانو، هوتکیانو او نورو شاهي او علمي کورنیو له خوا لوړ مقام ور ته ورکړل شوی ؤ خو په ځینې نورودورو کې بیخي له نظره لویدلې وه او حتی د ځینې قصدي دښمنیو په اثر له صحنې څخه ایستل شوې او دپخوا نی روزنې درو ښانه لمر مخې ته یې هم وریځې درول شوې وې .

له نیکه مرغه د«تذکرة الاولیاء »،«پټې خزانې» او نورولرغونو آثارو په پیدا کید لو سره دپښتودرو ښانه ماضي له مخ څخه څه

ناخــه پرده پور تــه شــوه او داقیمتی آثار د پښتو ژبی دنــو ی تاریخی دوری سره دهغی دلرغونی‌رو ښانه تاریخی دوری د نښلو لو دکړی په‌حیث ثابت شو ل چــې‌دپښتو ژبی تاریخی تسلسل یــی له تزلزل څخه خو ندی کــړ اوخصوصاً دپټی خزانی له قــیمتی غمیو څخه دپښتو ژبی په هره‌برخه‌رڼــا ولو یده او دپښتو ژبــی د سوا بقو ، آثــارو ، اشعــا رو ، لغاتو اونورو دغنا اوپو خوالی پــه باب‌یی ډیر څــه ز موږ تر لاســه‌را ورسول چــی په خپل وار به مفصلی خبری پری‌وکړو .

نو :

دا اثــر هم چی دپور تنیــوقیمتی آثارو په‌رڼا کــې د پښتــو په یو شمیر لرغونو تذکرو رڼا اچوی دپښتــو د لــرغونــو آثــارو سره دپیژندګلوی په منظور لیکلی شوی‌دی .

په دی اثر کې د پښتــو هغــه‌تذکری چــی یا خویــی مستقیمــاً خــو پانی ، یا ټولی لاس ته‌راغلی‌اویا یــی پــه غیر مستــقیم ډو ل مطالب موږته را رسید لی او لــه‌نامه سره یی اشنا شوی یومعرفی کیږی ؛ داهم باید و وایو چــی دپښتو پخوانی تــذ کری ددی اثر په معر فی شوو تذکرو پــو ری‌محصور ی نه دی ، بلکه زه بــاور لــرم چی د پښتو زیات شمیــرداراز تذکری اوقیمتی آثاربه ورك ، سوی ، پــه زړو قبرونــوکــی خښ‌او یــا پــه زړو کــو رو نــو کــی د «تبرك» له‌پاره دو دونو ته پرا ته‌وی ؛ همدا راز دپښتو انتخا بــی آثار او مجمو عی ډیری زیا تــی‌دی چې په دی اثر کــې پــه لنډ ډول خــو کتا بــو نــه ښــو دل‌کیږی .

ددی سلسلی بلــه برخه اوسنی هغه تــذ کری دی چی او سنیو لیکوالو لیکلی او پخوانی او اسنــی شاعــران او ادیبــان یــی پکــی معرفی کړی دی ؛ دابر خه په‌نو ی‌او انتقادی ډول لیکله کــیږی چــی د دی سلسلی دبشپړ توب له پاره‌به‌یی « دپښتو او سنی تذکــری » په نامه په خپل وار په ځا نګــړی‌تــوك کــی وړاندی کړو .

حبیب الله «رفیع»

کابل ــ باغ بالا مینه

۱۷ر٤ر۱۳٤۹

دمطالبو فهرست

سرلیک	مخ
تذکرةالاولیاء	۱
دتذکرةالاولیاء دلیکلو وخت	۱
دتذکرة الاولیاء لیکونکی	۲
دتذکرة الاولیاء محتویات	۳
دتذة الاولیاء نثر	۳
دتذکرة الاولیاء نظم	۷
دتذةالاولیاء سوچه لغات اومحاوري	۸
دتذکرة الاولیاء لیك دود	۹
دتذکرة الاولیاء دنثر نمونه	۱۱
له تذکرة الاولیاء شخه د نظم نمونه	۱۳
تاریخ سوری	۱۵
دتاریخ سوری دلیکلو وخت	۱۶
دتاریخ سوری لیکونکی	۱۶
دتاریخ سوری محتویات	۱۶
دتاریخ سوری نظم	۱۷
دتاریخ سوری سوچه لغات	۱۸
دتاریخ سوری دنظم نمونه	۱۸
اعلام اللوذعی فی اخباراللودی	۲۰
داخبار اللودی دلیکلو وخت	۲۰
داخبار اللودی لیکونکی	۲۱
داخبار اللودی محتویات	۲۲
داخبار اللودی نظم	۲۲
داخبار اللودی سوچه لغات	۲۲
داخبار اللودی دنظم نمونه	۲۳

سرلیك

مخ

لرغونی پښتانه	۲٤
دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت	۲٤
دلرغونی پښتانه لیکونکی	۲۵
دلرغونی پښتانه محتویات	۲۵
دلرغونی پښتانه نظم	۲۵
د لرغونی پښتانه سوچه لغات	۲٦
دلرغونی پښتانه دنظم نمونه	۲٦
غرغښت نامه	۲۸
دغرغښت نامې دلیکلو وخت	۲۸
دغرغښت نامې لیکونکی	۲۹
دغر غښت نامی محتویات	۲۹
دغرغښت نامې سوچه لغات	۳۰
دغرغښت نامې دنظم نمونه	۳۰
بستان‌الاولیاء	۳۱
دبستان الاولیاء لیکونکی	۳۱
دبستان الاولیاء دلیکلو وخت‌اومحتویات	۳۲
دبستان‌الاولیاء نظم	۳۳
دبستان‌الاولیاء سوچه لغات	۳۳
دبستان الاولیاء دنظم نمونه	۳٤
تذکرهٔ اولیای افغان	۳۵
دلیکلو وخت اولیکونکی	۳۵
تحفهٔ صالح	۳۷
دتحفهٔ صالح لیکونکی	۳۷
دتحفهٔ صالح د لیکلووخت اومحتویات	۳۷
دتحفهٔ صالح نظم	۳۸
دتحفهٔ صالح دنظم نمونه	۳۸
کلید کامرانی	٤۰
دکلید کامرانی لیکونکی	٤۰
دکلید کامرانی دلیکلو وخت	٤۱
دکلید کامرانی محتویات	٤۱
دکلید کامرانی دنظم نمونه	٤۱

سرلیك	مخ
اولیای افغان	٤٢
داولیای افغان لیکونکی	٤٢
داولیای دافغان دلیکلو وخت	٤٣
داولیای افغان محتویات	٤٣
بیاض	٤٤
دبیاض لیکونکی	٤٤
دبیاض دلیکلووخت اومحتویات	٤٤
دبیاض نظم	٤٥
دبیاض دنظم نمونه	٤٥
پټه خزانه	٤٧
دپټې خزانې لیکونکی	٤٧
هوتك اوهوتکو دوره	٤٩
دپټې خزانې دلیکلو وخت	٥٠
دپټې خزانې محتویات	٥١
پټه خزانه له‌کومه شوه ؟	٥٢
دپټې خزانې قلمی نسخې	٥٣
دپټې خزانې مآخذ	٥٧
دپټې خزانې نثر	٥٨
دپټې خزانې نظم	٥٩
دپټې خزانې سوچه لغات	٦٠
د پټې خزانې دنثرنمونه	٦١
دپټې خزانې دشعر نمونه	٦١
ددې دورې هغه آثارچې‌دتذکروحیثیت لری	٦٣
مخزن‌الاسلام	٦٣
دپښتو یوه‌بې‌نومه قلمی‌مجموعه	٦٤
چمن بی‌نظیر	٦٤
یوپښتو قلمی جونګ	٦٥
ګلشن روه	٦٥
کلید افغانی	٦٨
دپښتونخوا دشعر هاروبهار	٦٩
بهار ګلشن افغانی	٧٠

سر لیک	**مخ**
جشن نوروزی	۷۱
بهار نوروزی	۷۱
بهارستان افغانی	۷۱
شکرستان افغانی	۷۲
گلزار مدینه	۷۲
بهار جانان	۷۳
یادونه	**۷۳**
مآخذ	**۷٤**
فهرستونه	**۷۷**
دخلکو نومونه	۷۷
دځایو نومونه	۸۲
دټبرو نومونه	۸٤
دکتابو نومونه	۸٥
متفرق نومونه	۸۷

* * *

سموون ليك

له درنو لوستونكوڅخه هيلهدهچي له لوستلو نه مخكي به دالاندي غلطۍ سمي اوبيابه په لوستلو پيلوکړی :

مخ	کرښه	ناسم	سم
٥،٢	٢٦،١٣	پښتو	پښتنو
٧	٣	وړکړه	ورکړه
٨	١٦	نظ اونه	نظمونه
٩	١٣	کښې	کې
١٧	٣(لهپای نه)	زبه	ژبه
٢١	١٦	له منځنه	له منځه
٤١،٢٣	٦،٧	شيخ حميد	شيخ رضی
٢٤	١٤	پښانه	پښتانه
٣٢	١٤	وکړي!	به وکړي!
٣٢	٢٣	خولي	له خولي
٤٢	١٩	شيخ قاسم	شيخامامالدين
٤٦	٨	باعی	رباعی
٥٩	٢(لهپای نه)	ددي قصيدو	ددری قصيدو
٦٠	٤	يوه	ديوه
٧٠	٩	يي	(زيات دی)

((۱))

تذکرة الاولیاء

«تذکرة الاولیاء» تر اوسه دپښتو لومړنی تذکره ده چې موږ یې پیژنو او څو پاڼې یې لاس ته راغلې دي، تر دې تذکرې دمخه په پښتو کې موږ ته تذکره څه چې حتی «دسالووږمه» څخه پرته بل منثور کتاب هم نه ؤ معلوم؛ نو دادی تر ټولو دمخه لازم گڼم چې تذکرة الاولیاء وروپیژنو او هغه معلومات چې ددې کتاب په باب ز موږ محترمو محققینو لیکلي د لته را غونډ کړم .

د تذکرة الاولیاء دلیکلو وخت :

تذکرة الاولیاء له ٦١٢ هـ،ق څخه را وروسته تألیف شوی خو دا پوره معلومه نه ده چې په همدې پورتنی که په کوم بل را وروسته کال به لیکله شوې وي؟ خو هو! دلیکلو اود مواد و راغونو ولو اقدام خو یې په همدې پورته کال شوی دی؛ ځکه په دې باره کې چې په خپله سلیمان ماکو دتذکرې لیکونکی وایي: «.... په سن دوولس شپږ صوه (سوه) دهجرې نللی وم او دپښتنخا (پښتونخوا) په راغو او کلیو گر ځیدم اومراقدداولیا او واصلینو می پلټل او په هر لوری می کا ملان موندل او د دوی په خدمت خا کپای اوهر کله په سلام ورته ولاړ، چې له دې سفره په کور کښیناستم او تنها کې می وچا و دلی دپښو بیاپا څیدو لم او له ښښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ویناوې پاته کړی او پښتانه په تولی اوس ... » (۱)

زمونږ تذکرة الاولياء لکه دشيخ عطار تذکرة الاولياء غوندی يوازی د اولياؤ د زهد اوتقوی کيسی نه کوی بلکه دهغوی سير ، اخلاق ، کور نی ، دژوند زمانه او ادبی مقام بيل-بيل رابنيی ؛ همدا رنګه په دی تذکره کې هغه مستند معلومات را ټول شوی کوم چی د دی تذکری ستر ګور مولف ياپه خپلو ستر ګو ليدلی اويايی دپښتو نخوا له کا ملا نو څخه او ريد لی دی اودا تذکره يی ورو ستـه له ډير وپلټنو اوليدنو کتنو ليکلی ده چی په دی سبب دا دپښتو يوه مستنده اوموثو قه تذکره ده خوله بده مر غه چی پرته له اوو مخو ددی تذکری نوری پاڼی له منځه تللی دی او دا اووه مخه هم د هيواد دپياوړی محقق پوهاند عبدالحی «حبيبی» په زيار پيدا شوی او هم دنو موړی محقق له خوا په لومړی ټوك «پښتانه شعرا ء » او د ۱۳۱۹ هـ ش کال په کابل کا لنۍ کی زينګو ګراف شوی دی . داتذ کره سر بيره پردی چی د پښتو او لياؤ اوعار فانو اخلاق او احوال بيانوی د دوی د کلام نمو نی هم لری اوهم د دوی روحانی مقا مات اود تصوف برخه څر ګندوی ؛ نو له دی جهته موږ دا تذکره دتذکرۀ اولياء او تذکرۀ شعرا ء تر منځ يوه جا معه نسخه ګڼلی شو .(۲)

د تذکرة الاولياء ليکونکی :

ددی قيمتی کتاب ليکو نکی سليمان دبار ك خان صابزی ماکو زوی دی چی دکند هار په ارغسان کې او سيده ؛ لکه په دی باره کې چی دی په خپله له حمداو نعت څخه وروسته وايی: «... امابعد زه غريب خاوری سليمان زوی دبارك خان ماکو صابزی چی په ويا له دارغسان هو سيږم او په دی مز کوپا ئيږم ...» (۳) د«ماکو» قام په باره کی استاد حبيبی د پښتو ادبياتو د تاريخ په دوهم ټوك کی داسی ليکی: «دماکو قوم تر اوسه هم لږ تعداد هوری اوسی اوپه ابداليو (درانيو) کی شامليږی....» (٤)

لکه مو ږ مخکی هم ولو ستل چی سليمان ماکو دتذکرة الاولياء د ليکلو له پاره په راغو او کليو ګرځيد لی ، داولياؤ او واصلينو مرا قدی پلټلی او په هر لور يی کا ملان مو ندلی ، هغوی ته په

سلام ولاړ اود هغوی خدمت یې کړی دی چې بالاخره او وروسته لەدی سفره یې دخپل دی ګټو راڅرپه تألیف پیل کړی او د پښتو دالو مړنی او قیمتی تذکره یې دعمل ډګر ته را ایستلی ده ، خو د افسوس ځای دی چې دا تذکره پوره لاس ته نه ده راغلی او نیمګړی ده نو که خدای وکړه او ددی تذکری نوری پاڼې هم لاس ته راغلی د پښتو په ادبی تاریخ کې به ستره اضافه وی .

د تذکرة الاولیاء محتویات :

د دی تذکری په موجوده اوومخو کې د پښتو دالاندی څلور تنه عار فان پیژندل شوی او ددوی د کلام نمونی راوړلی شوی دی :

١ ـ قدوة الوا صلین شیخ مشا یخ بیټنی .
٢ ـ شیخ ملکیار .
٣ ـ شیخ اسما عیل .
٤ـ بختیار .

دا هغه څلور تنه د پښتو عار فان دی چې ددی تذکری له موجوده پاڼو څخه لاس ته راغلی ، خو هو که دا تذکره ټوله لاس ته راغلی وای ممکن چې ډیرو نورو پښتنو عارفانو او ادیبانو له خیرو سره هم اشنا شوی وای .

د تذکرة الاولیاء نثر:

څرنګه چې د تذکرة الا ولیاء نه مخکې دموږ لاس ته د پښتو بل کوم منثور اثر نەدی راغلی نو له دی نه بله نه شو کولای چې ددی تذکري نثر د هغه وخت له نورو نثرو سره پرتله کړو ؛ خو ددی تذکری دنثر د پوخوالی له مخی دومره ویلای شو چې د پښتو نثر لەدی تذکری نه مخکې هم اوږده ماضی تیره کړی ده او لکه په دی لړ کې چې موږ ته د ۲۰۰ هـ ق کال په حدود «دسا لو وږمه » په نامه یو بل منثور کتاب هم معلوم دی خو څرنګه چې دنو مو ړی کتاب متن زموږ په لاس کې نشته او یوازی د پټې خزانی دلیکنی په استناد (٥) یې محض په نامه پیژنو او بس نو

ځکه دتذکرة الاولیاء نثر لو مړی نثر دی چی زمونږ لاس ته راغلی خو بیا هم باید و وایوڅرنګه چی دتذکری ټول متن په لاس کې نشته، نو په قطعیتو ګه‌حتی دتذکری په خپل نثر کې هم قضاوت نه شو کولی اوددی تذکری د نثر ټول خصوصیات نه، شو بیانو لی خو بیا هم هغه نظریات چی دپښتو محققین یې ددی تذکری دنثر په‌باب لری دلته‌سره له خپلو نظر یاتو لیکل غواړم .

پوهاند حبیبی ددی تذکری‌دنثر په باره کی داسی لیکی : ترډی دمخه د پښتو نثر کومه منثوره‌نمونه موږ ته‌نه ده معلومه چی پخوا به دپښتو نثر څنګه ؤ ؟ او څه‌سبك او ډول یی لاره ؟ خودسلیمان ماکود نثر پوخوالی او متانت داراته څرګندوی چی ددغه عصر نثرونه به‌دغسی پاخه وو او لکه‌دپارسی نثر چې هم په دغو غزنوی او غوری دو رو کې متین ،بوخ اوخوږؤ ، دپښتو نثر به ښه او د فصاحت اصولوته نژدی ؤ (٦) بیا ورو سته پسی لیکی : دا نثرونه که په تحلیلی ستر ګه‌وکتل شی ترد غو درو عوا ملو لاندی یی نشوو نما را ته ښکار ه‌کیږی اوپه هغه، ادبی محیط کی چی دی نثر وجود موندلیؤ همدا دری عوامل مو جود وو :

۱ - دپښتو ژبی خپل اثرچی سلیمان پښتو نؤ او دپښتو ژبی ویو نکی ؤ نو طبیعی ده چی دغه عامل به دده د نثر پرادبی بنیه او جوړ ښت پوره اثر در لوداو ښایی چی ترده دمخه چی کوم نثاران موجود وو دهغو دلیکلوسبك به‌هم پرده د رو ند اثر لاره .

۲ - په پارسی ژ به کېچی کوم ادبی حرکت مو جود ؤ او دسلیمان ماحو ل یی نیولی ؤضرور به‌یی دده پر نثر هم اثر کړی وی . په دغه عصر کېپارسی نثر رشد موندلی ؤ هم په غزنی ، هم په خراسا ن ، هم په‌هند کی خپل عروج ته رسیدلی ؤ «تاریخ بیهقی» او «زین الاخبار» اود محمد عوفی «لباب الا لباب» او «جوامع الحکا یات» او «تاریخ‌سیستان »او بیا «طبقات نا صر ی» اونور کتب ددغه عصر مهم منثو رآثار دی ځکه، چی پښتو هم دد غی

ادبي چاپېر په منځ کې ژو ند کاوه‌نو یې اغېزې هم طبیعي د ي.

۳ ـ په دغه عصر کې عر بي‌ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی ؤ ، په‌خپله پاړسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشو و نما وکړ ه د«۵۰۰هـ» په حدودو کې چې کوم پاړسي منثور کتب ولیکل شوه ،دعربي ژبې اغېزې پکې څرګندې دي ځکه چې پښتنا نه هم دعر بي‌ثقافت سره په دغه زمانه کې پوره ارتباط لري پر پښتو هم دعربي‌اثر شوی دی .

د سلیمان ماکو په حیا تي محیط کې د غه دري سایقه موجود وو ، چې هر یو پر ادبي‌تحول اودلیك اونثر پرډول با ندې طبعاً اثر کوي اوزه ترهم د غودرو عواملو لاندې دسلیمان نثر تحلیلوم . (۷)

نو مو ړی ښا غلی دا دري‌پور تنی عنوانو نه (پښتو توب ، دپاړسي او عربي اغېزه) په بشپړډول سره څېړلی خو څر نګه چې دلته دډولو لیکل اوږ دېږي نوځکه‌دهغه بحث لنډ یزلیکم :
د تذکرة الا ولیا ء نثر دپښتو توب له خوا دوه ډوله دي‌چې لومړی یې دادا طرز اوجمله بند ی‌او دوهم یې دعباراتو تلفیق او سره نښلول دي . دپښتو توب له پلوه‌که دده نثر وسپړ و روان او بې تعقیده دی ، جملې یې دور ځنۍ‌مکالمې رنګ لري ، عبارات یې لنډ ـ لنډ او وا ضح دي اودپښتوډېر زا ړه او مهجو ر کلمات لري .

همدا رنګه دپاړ سي ژ بې‌اثر هم دتذ کرة الاو لیاء په انشاء کې شته ، په دې نثر کې ځینې تر کیبو نه او جملې شته چې خاص دپاړ سي رنګ لري‌لکه دمضاف الیه دمخه راوړل یاد پاړسي‌کلمو استعما لول اوهمدارنګه‌د تذ کرة الاو لیاء په نثر کې تر پاړسي نه دعر بي اغیزه زیاته‌ده او علت یې همدا دی چې عربي په دې وختو کې دپښتو دیني اودرسي ژبه وه؛ مثلا فعل یې تر خپلو متعلقو مفا عیلونه دمخه راوړي‌چې دا دعربي ژبې خاصه ده او همدا رنګه دعر بي کته مته تر جمه‌لکه : «نقل کاوه شي» چې د

«نقل» یا «حکی» پښتو تر جمهده . (۸)

دتذکرة الاولیاء دعربی تر تأثیر لاندی راتلل دپښتو یو بل محقق ښاغلی قیام الدین «خادم» داسی بیان کړی : غټه خبره چی پهدی نثر کی نظر تهراځی داده چیپه دی کی دعربی رنگ معلو میږی ، جمله بندی او ادایی دعربی دتأثیر لاندی دی ، زه دانه شم ویلای چی هغهو خت گوندی د پښتو طبیعی آهنگ دغسی ؤ ، بلکه کیدی شیچی خپله سلیمان دعربی تعلیم یافته اوسی نوده چی پښتو نثرلیکلی دی طبعاً دعربی داثر لاندی راغلی دی ، دسلیمان په عربی تعلیم باندی دا خبرههم دلالتکوی چی دده پهنثر کی عربی الفاظ لکهقطب ،قدوة الواصلین ، مراقد او داسی نور شته او صحیحخبره داده چی په دغه وخت کی پرته له عربی څخه بله د تعلیمذریعه وههم نه .

دا چی موږ وویل دده پهنثر کی دعربی اثر معلومیږی د لاندی جملو څخه ښه څرگندیږی :

۱ ـ وایم حمد او سپاس دلوی خاوند .

۲ ـ نقل کاندی چی شیخبیټنی هو سیده په غره دکسی باندی .

۳ـ سربن نه درلود زامن .

۴ ـ خدای مهربان داسماعیلپهبرکت سړبن تهنصیب کړه دونی زامن چی اوس تر وستیرشو گڼون دهغو .

۵ ـ ډکه شوه مځکه دپښتنخاد دوی پهکول ...

په پورته جملو کې دعربی رنگ څرگند دی ، څوک چید عربی سره اشنایی لری هغوی په خپله پوهیږی . زهنه غواړم چی دنحو او جمله بندی داصولوپه بیان چی یو رقم تحصیل د حاصیل یې گڼم ،خپل مضمون اوږدکړم ... هو ! دومره قدری به ووایم چی دغه جملی نن ورځموږپه پښتو کې څه رنگ اداکوو ؟ وگوری :

۱ ـ دلوی خاوند حمد اوسپاس وایم .

۲ ـ داسی نقل کاندی چیشیخ بیټنی د کیسی په غره اوسیده .

۳ ــ سربن زا من نهدر لودل .
٤ ــ مهربان خدای داسماعیل په برکت سر بن ته دو نی زامین
وړکړه چی اوس د هغو گنو نتروس تېر شو .
٥ ــ د دوی پهکهول د پښتونخوا مځکه ډکه شوه . (۹)

مطلب داچی دتذکرة الاولیاءنثر موجز اوله ادبی مزایاؤ ډك دی له سجع او موا زنی څخه تروډېره حده په ځنگ دی او لکه د روښانیانو او اخوند درویزه دوی نثر غوندی له تصنع او تکلف څخه بالکل خالی دی ؛ په ځینیځایو کې دترنم حروف هم راوړی ــ دتر نم حروف دپښتو په اولسیادبیاتو کې ځای په ځای پیداکېږی خصوصاً په لنډ یو کی ستره برخهلری او دپښتو زیا تره لنډ ی همدا دترنم په حروفو ختمېږی لکه په دی لنډ ی کی: «دزړه په سر می اور بلیږی * که څوك تو دېری زما خواته دی راځینه» په تذکرة الاولیاء کې دتر نم دحروفو په را وړلو سره په هغه کلمو کې څه نه څه سجع هم منځته راغلی لیکن داسجع یو طبیعی رنگ لری او تکلفی خوا یی کمز وري ده نوځکه په او ریدونکو بنه لگی او لکه د روښانیانواو اخوند درو یزه دوی نثر غوندی سړی یې په ویلو نه ستړی کېږ ی او دکوم تکلیف احساس نه کوی .

دتذکرة الاولیاء نظم :

هغه نظمو نه چې پهتذکرة الاولیاء کې را غلی خاص ملی رنگ لری او لکه مخکې مو چې وویل دتذکرة الالیاء په نثر کی د عربی او پارسی تأثیر ښکار یخو نظمونهیی خر نگه چی په داسی وخت کې ویل شوی چې هغه و خت دعر بی تأثیر په داسی ځایو ډېر کم ؤ نوځکه دعر بیاو پارسی تأثیر نه پکې ښکا رېږی اوبهداسی ملی وزم ویل شوی چې له ویدی سرو دو تو سر ه سر لگوی اودنورو آریا یی ژ بوداشعارو په وزن او ترتیب دی او هماغه راز مطالب پکې ځای شو یدی . چې خصو صاً په دی برخه کې دبیت نیکه شعر دیادو لوو ړ دی مثلا لکه په ویدا کښی په چې ویل کیدل : «خدای دژوندون وا کمن دی ، مالك الملك

دی ، دی ښاغلی کورنۍ سړو ته ورکوی ، نو خدایه موږ ستامری یو بې او لا ده بې ښیګڼې مومه وژنه ... » (۱۰) نوهمدا رنګه بیت نیکه هم وایې :

« داوګړی ډېر کړی خدایه !*لویه خدایه ! لویه خدا یه!» (۱۱)

چې ورو سته به یې په نمو نه کښې راوړو ؛ یالکه دشیخ ملکیار داحمـا سـی او رزمـی سنـدره :«ښنبتن مومل دی» (۱۲) چې پـه خاص ملـی وزن او د پښتنـی روح سره سم ویل شوی ده؛ که څه هم دشیخ اسماعیل پاړکې دعربی اودری اشعارو په ترتیب دی خو څر نګه چې داپـاړکـی مذهبـی رنـګ لری او هغه وخت په مـذ هبی چا رو کې عربی زیات د خـل در لـودنو ځکه څـه نه څه دعر بی اثـر پکې لیدل کېږی خو بیا هم دپښتوزیات سوچه لغات پکـې را غلـی چـې ورو سته به پرې وغږ یږ واوهمدا رنګه دقطب بختیار شعر هم په ملی وزن دی .

هغـه نظمو نـه چـې په تـذ کرة الاولیاء کې راغلی هر یو هم دموضوع په لحاظ اوهم دوزن اوترتیب په لحاظ سره بیل ـ بیل دی. مطلب داچـې دا ټـول نظاونـه په سوچه پښتو لغاتو ښکلی شوی ،د پښتو په ملی اوزانو برابر دی اوله آریا یې سندرو سره سر لګوی .

د تـذ کرة الاولیاء سو چه لغات او محاوری :

تـذ کرة الاو لیاء سر ببره پردی چې زموږ لاس ته دهغه وخت نـظم او نـثـر را رسو ی، ډیـرداسی بوبه پښتو لغات او سو چه محاوری هم راپه ګو ته کـوی چـې اوس له استعماله لـو یـد لی دی .

دبو به لغاتو په برخه کـې یې دالاندی لغـات د یادولـو وړ دی مثلا دګرو هیدل مصدر دګـرویدنـاو عقیده کر دن په معنی پـــه تذکرة الاو لیاء کـې د همـد ی څخه « وګرو هېد » په فعلی ډو ل دګرو ید په معنی راغلی دی ، یـا«پاړکی» دشعری قطعی په معنی ، همدا رنګه «ستر ښبنتن» د لـو ی خدای ، «ګنهون» دګنهلو او شمېرلو، «دښن» د دښمن ، «جوبله» دجنګ،«کول» دکور نی او کـهول «ستانه» دولی ، «تاتوبی» د مسکن ، «سوبه»دفتح ، «نړی» د دنیا ، «خـرڅ» د

خجل او شرمنده ، «میشت» د استوګنی او «هسك» د اسمان په معنی استعمال شوی دی چې پهدی پور تنیو لغاتو کې اکثره داسی لغات دی چې او س پهمحاوره کې نشته او که په لیک او ادب کې راننو تی وی هم لههمدی کتاب څخه ور ته راغلی او ددی کتاب دپاڼو دپیدا کیدو نهمخکې څوك نه وو ور سره اشنا . همدا رنګه ځینی سو چهاصطلا حات او محا ور ی هم یکې راغلې چې دپښتو توب لهپلوه دزیات قدروړدیلکه: «تنهاکی‌می وچاو دلی دپښو» چې مطلب يېخپل کورته راتګ ، هو سایی او د سفر د ستړتیا لیری کیدو وختدی، یا مثلا «له ښبتنه مې مرستون شوم» چې مر ستو ن دلته دمددغو ښتلو معنی لری او همدا سی نور ...

د تذ کرة الاو لیاء لیکدود :

په تذ کرة الاو لیاء کښې د پښتو مخصو ص توری لکه : ټ،ځ * ،څ، ډ،ړ،ږ،ښ،او ڼ پههمدی اوسنی شکل لیکل شو ی ، دګ توری ته هم کېږ ی ورکوی او «ګ» یی لیکی ؛ «و» ، «ه» او «ی» ډیر کم دحر کاتو او خو ځنځولهپاره استعمال شوی دی ؛ د «دی» «می» او «یی» ضمیر ونه بی له «ې»(د،م،ی) لیکی ؛ یوه پهزړه پوری خبره داده چې پهتذ کرة الاولیاءکی د«چی» توری هم په «ی» یعنی « چې» لیکل شو ی چېاوس هم ډیر لیکوال داتور ی په «ی» لیکی چې په دی ډول سرهتلفظ ، ادا او ګرامری قوا عد و ته لنډ پرې .

د سلیمان ماکو داملاء نمونهپه دی ټوټه کې وګوریء ! :

« ... امابعد زه غریب خاوریسلیمان ځو ی دبار ك خان ماکو صابزی چې پ و یاله دارغسانهو سیږم اوپ دمز کو پائیږم پسن

---

* له دی نه بریښی چې دپښتو د «ځ» توری په پخوا و ختو کې همپهٔ همد ی شکل لیکل کیده خو ورو سته ـ ورو سته بیا د «ځ» په شکل او یاد «ج» (چېلا ندی او پاند ی یو یو ټکی لری) په بڼه رواج شوی او پهدیورو ستیو و ختو کې ډیر ته خپل اصلی شکل ته را اوښتی دی .

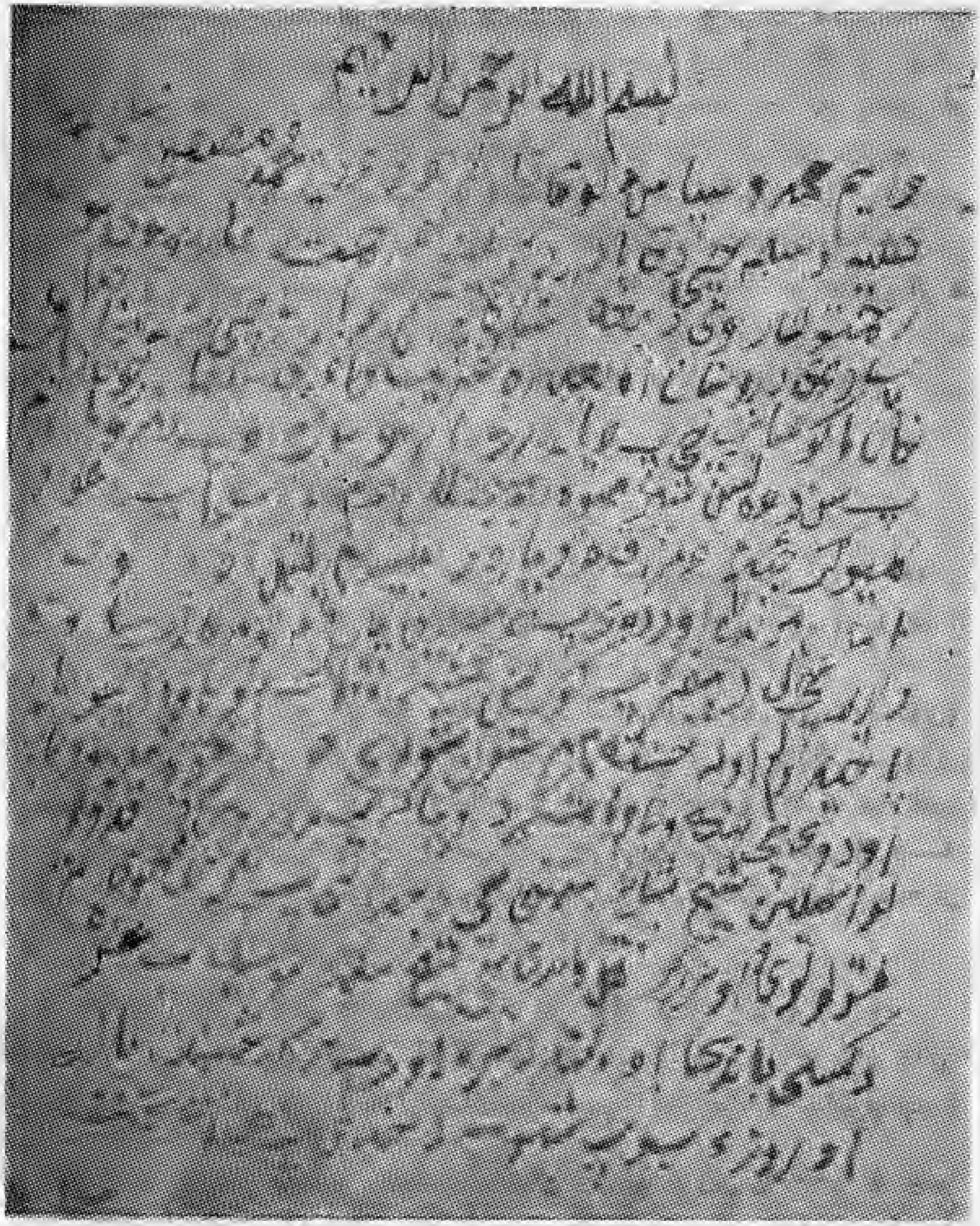

د «تذکرة الاولیاء» دقلمي نسخې دلومړی مخ عکس
چې نقل یې په «۹» مخ کې وړاندې شو

دوه لس شپې صوه د هجرې تللی‌وم اود پښتنخاپ راغو او کلیو گرځیدم او مراقبه د اولیاء اوواصلینوم پلټل اوپ هر لور ی م کاملان موندل او ددوی پ خدمت‌خاکپای وم او هر کله پ سلام ور ته ولاړ چې له دسفره پکورکښ کښینستم او تنهاك م وچاودل دپښو بیا پاخیدو لم او له‌ځښتنه م مرستو ن شوم چی‌احوا ل د هغو کا ملانو وکاږم او دوی چی‌هغه ویناو پات کړ د او پښتا نه پ لولی اوس » (۱۳)

له پور تنی املایی نمو نی‌څخه دارا څر گند بږی چې د تذ کرة الاو لیاء املاء نسبت‌نوروزا وروسته کتابو لکه مخز ن الا سلام ، خیر البیان او...ته ډېره‌له اوسنی املاء سره اړخ‌لگوی خو هو په ځینو ځایو کې داسی‌ځای «ه» یا «ی» دزور او زیر له‌پاره استعمالو ی چې پخوا نیوهیڅ نه ده استعمال کړ ی لکه «له دی سفره» اماپه ډېرو ځا یو کې بیا مجهولی یی گانې څه چې حتی معرو فی یې گانې هم‌نه لیکی لکه په دی جمله کی: «پات کړد» چې ښا یی : «پاتې‌کړی دی » یې لیکلی وا ی چې په «کړ ی» او «دی» کې یې‌معروفی یې‌گانې پرې ایښی‌دی .

خو په هرحال دده املاء ترده‌را وروسته پښتو کتابونو نه‌اوسنی املاء ته ډېره ورته ده او خصوصاًدپښتو دمخصوصو تورو لیکل چې تول یې په همدی او سنی شکل‌لیکلی او سره له‌دی چې حتی اوس هم ځینی خلك « ن» د«نړ»«ځ» د «ج» (یو ټکی لاندی او بل باندی) او «ځ» په شکل او هم«ګ» په دری شکل «گ» لیکی‌اما دده په املاء کې یې همدااوسنی کره او منلی اشکال راغلی دی..

دتذکرة الاولیاء دنثر نمونه :

«نقل هسې کا ندی یار انوچې په روز گار دشیخ بېټنی کې دده ور ورچې سړبن نو مید او پرشیخ هم خورا گران ؤ ، نه در لود زامن اوهرکله به (یې) ویل خپل‌وروړته، بیټنی‌خپل زوی اسماعیل ور کاوه او لوی سود سړ بن‌په کاله خدای مهر بان داسما عیل په برکت سړ بن ته نصیب کړه‌دونی زامن چې او س تر و س

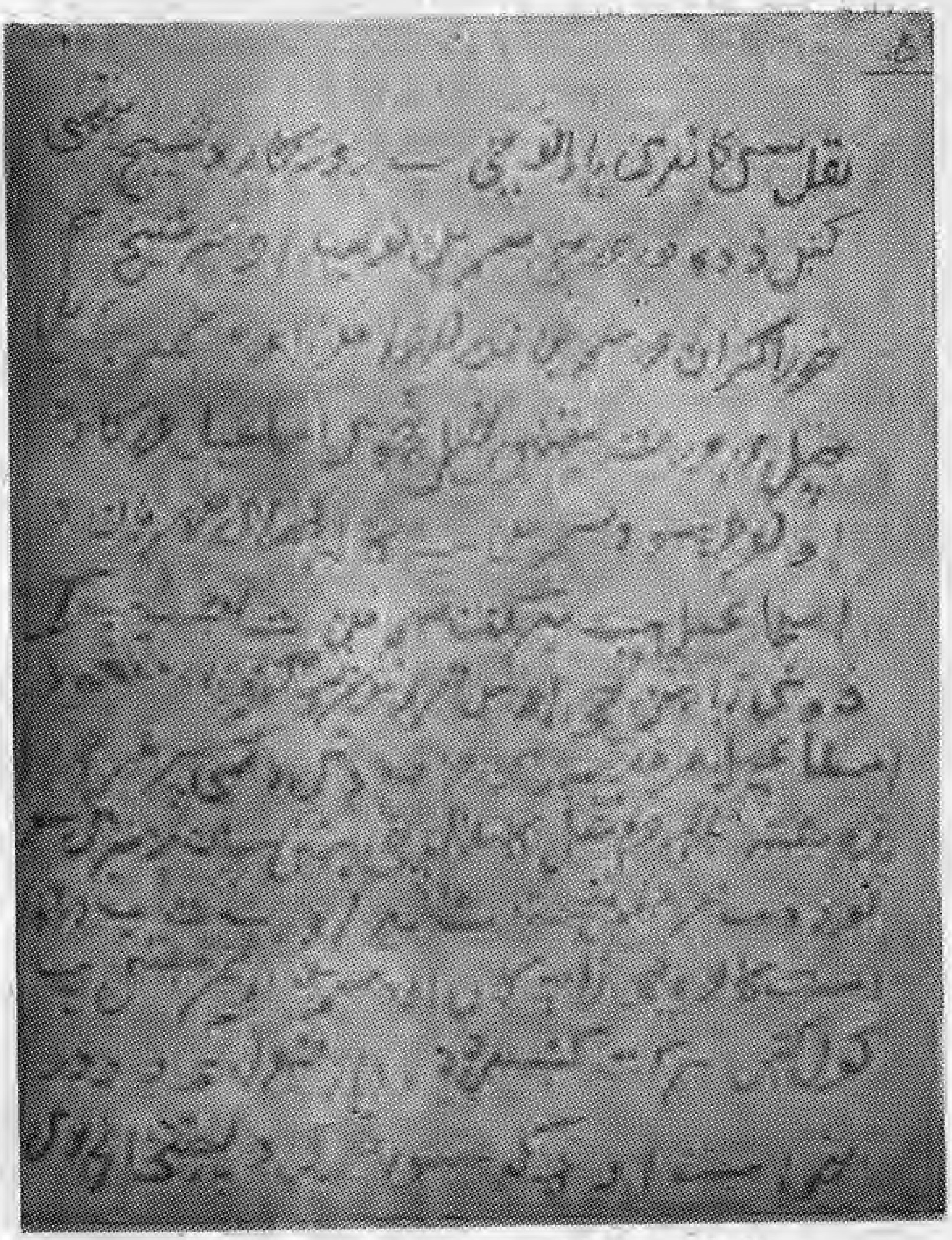

د «تذکرة الاولیاء» د قلمي نسخي يو بل مخ
چې نقل يې په «۱۱» مخ کې وړاندې شو

تېر سو کېږون دهغو ، داسما عيل مرقد مبارك واقــع دی د کسی پر غره ، چې زه هلته تللـی وم ، نقل کاندی چې ښځی سپين ږيری شو ، لوده په هر کله ځينتن ستايه او رب ته په (يی) درخواست کاو ، چې زما پــه کالــه او دسرېــن اوغر ښتی په کول کې برکت کښېږده با دار قبول کــړه دده درخواست چه شوه مزکه د پښتو نخوا د دوی په کهول » (١٤)

لــه تذ کرة الاو لياء ځځــه دنظم نمونه :

لو يه خدايــه ــ لو يــه خدايه
ستاپه مينه پــه هر ځا يــه
غــر و لاړ دی در تــا وی کــې
وا ړه ژ وی پــه زا ری کــې
د لتــه د ی د غــر و لمنې
ز موږ کــړدی د ی پــکی پــلــنــی
داوګړی ډېر ګړی خدايه
لويه خدايه ــ لويه خدايه
دلته لــږ زمو ږ اور بــل د ی
ووږ کورګــی دی وورېــور جــل دی
مينه ستا کــې مو ږ ميشته يــو
بــل دچا پــه ملــه تلــه نــه يــو
هسك او مځکــه نغښتــه ستا ده
د مېږ و و ده لــه تــا ده
دا پالنــه ستاده خدا يــه
لويه خدايه ــ لويه خدايه

«بيت نيکه» (١٥)

ددی برخې حواشي اومراجع :

١ ــ دتــذ کرة الاو لياء ځځه قلمی پاڼې دی وکتلی شی چې د لومړی تــو ك پښتا نه شعرا ء د٦٤ او ٦٥ مخــو اود کابــل د ١٣١٩ کال کالنۍ د ١٧٤ او ١٧٥ مخــو تــر منځ زينکــو ګــر اف شوی دی. (اوهم يې دوه مخه مځکې وړاندې شول) .

۲ ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ دپوهاند حبیبی تألیف ـ دوهم ټوک ، دوهم چاپ ـ ۲۱۳ مخ .

۳ ـ په پښتانه شعراء او کابل کالنۍ کی دی دتذکرةالاولیاء قلمی پاڼې وکتلی شی .

٤ ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ ۲۱۱ مخ .

٥ ـ پټه خزانه ـ لومړی چاپ ـ دمحمد هوتك تألیف ٥۹ او ٦۰ مخونه .

٦ ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ ۲۱۳ مخ .

۷ ـ همدا کتاب ۲۱٤ مخ .

۸ ـ همدا اثر له ۲۱٥ تر ۲۲۰ مخ پوری لندېږ .

۹ ـ دپښتو نثر تاریخی تطورات او دنثر لیکو نکو تذکره د۱۳۱۹ کال کابل کالنۍ ۳٥۲ مخ .

۱۰ ـ ریگویدا ـ ۷ باب ـ ٦ فصل او ومه سندره ـ داستاد حبیبی دپښتو ادبیاتو تاریخ ددوهم ټوك په حوا له ـ ۱۰۸ مخ ؛ همدا رنگه دا سندره نوموړی محقق دپښتو ادبیاتو تاریخ د لومړی ټوك په ۷٦ مخ کې هم دعباراتو په تغییر ضبطه کړېده .

۱۱، ۱۲ ـ بېشبې شعر و نه دی په پښتانه شعراء او کابل کالنۍ کی دتذکرة الاولیاء په زینکو گراف شوو پاڼو کې وکتل شی .

۱۳،۱٤،۱٥ ـ په نوموړو کتابوکې دی دتذکرة الاولیاء قلمی پاڼی وکتلی شی .

((۲))

تاریخ سوری

له تذکرة الاولیاء څخه وروسته «تاریخ سوری» دوهمه پښتو تذکره ده چې مو ږیې پېژنو ، که څه هم ددې کتاب متن لاس ته نه دی راغلی خو یوازې «پټې خزانې» یې د «لرغونی پښتانه » (۱) په حوالې له مو ږ تهنوم راپه گوته کړی دی ؛ سره له دې چې د دې کتاب له نامه څخه بریښي چې دابه دسوریانو د کورنۍ عمومي تاریخ وي خو څرنگه چې دسوریانو کورنۍ له یوې خوا پښتنا نه اوله بلې خوا دپښتوادیبان هم وو او لکه «امیر کروړ» * غوندې امیر پکې تېرشوی چې هم دتورې خاوند و او هم دقلم اوتر اوسه پورې په پښتو کې له ده څخه مخکې شاعر نه لرو او هم دسو ري در باري شاعرانود کلام نمونې او پېژندگلوي پکې راغلې نو څکه غوا ړو چې دا تاریخ دیوې قیمتي تذکرې په حیث دلته معرفي کړو :

---

* امیر کروړ دسوري کورنۍ یو تکړه او اتل امیر دی چې له خپل پلار امیر پولاد نه وروسته دغور په مندیش کې په ۱۳۹ هـ ق کال امیر شو ، تراوسه دی دپښتولومړی شاعر گڼل شوی دی ، که څه هم استاد حبیبي د پښتوادبیاتو دتاریخ په دوهم ټوک کې دپښتو دوه نیم زر کلنې شعرخېړلی اوتحلیل کړی دی ، چې دلوی داریوش دهخامنشي کورنۍ دیوه مشهور پاچا د دورې دی خو بیاهم تراوسه دسلاست، روانۍ اوسوچه توب له پلوه همدا د امیر کروړ شعر دپښتو لومړنی شعر بللای شو .

د تاریخ سو ری دلیکلو وخت :

لکه مخکې موهم وویل څرنگه چې تاریخ سو ری اوس زمو ږ په لاس کې نشته او حتی د پټې خزانې د مؤلف په لاس کې هم نه ؤ او هغه هم دلرغونې پښتانه په وسیله پېژ اندلو نو ځکه په یقیني ډول ددې کتاب دلیکلو کال نهشو ښودلی خو د تخمین له مخې د و مر ه و یلا ی شو څرنگه چې د ۷۵۰ هـ ق په حدودو کې شیخ کته له د ی کتاب څخه اخیستنې کړې د ی او همدارنگه په دې کتاب کې دښکار ندوی ژوند پېژندنه هم شته چې د ۵۸۰ هـ ق کال په شا اوخوا کې یې ژوند کاوه نوځکه په اټکل ویلای شو چې تاریخ سوری دې له ۷۰۰ څخه مخکې د ٦٤٠ په شا او خوا کې لیکل شوی وی. (۲) له پټې خزانې څخه د و مر مښکاری چې تاریخ سو ری دې پښتو وی ، داهم بایه ووایو چې داتاریخ ستر بهره پر دې چې د سوریانو او غوریانو دکورنۍ حربي او سیاسي تاریخ ؤ ، همدا راز ددې کورنۍ ادبي تاریخ هم ؤ اوډا قیمتي کتاب دلرغونې پښتانه مؤلف دغور په بالشتان کې موندلی ؤ .

د تاریخ سوری لیکوتکی :

دتاریخ سو ری لیکو نکی محمد د علی زوی او دبست او سید ونکی ؤ (۳) چې په محمدبستي مشهور دی ؛ دده د ژوند زمانه دېو هاند حبیبي د هبواد دلوی مؤرخ په تخمین د ۵۸۰ـ٦٥۰ هـ ق کالو ترمنځ وه(٤) محمدبستي ډېر ستر گوور اوبوه مؤرخ ؤ او ده په خپل کتاب کې دسو ری پاچهانو په سیاسي او حربي کار نا مو سر بېره دهغوی دکلام نمو نې هم راوړی دی او دپټې خزانې له یادو نو څخه داښه ترا ښکاری چې دده کتاب یو ډېر گټور او په زړه پوری کتاب ؤ .

دتاریخ سور ی محتویات :

هغه نظمو نه، اومطالب چې له دی تاریخ څخه دلرغو نې پښتانه اوله، لرغونی پښتانه څخه دپټې خزانې په وسیله مو ږ تـه را رسید لی دی دادی :

۱ـ د امیر کروړ ژوند لیک، ښږ نندنه او دده پوزوړ حماسي شعر .

۲ ـ داسعد سوري ژوند لیک، ښږ نندنه او دده یوه پخه قصیده .

۳ـ د بټنکار ندوی ژوند لیک، ښږ نندنه او دده یوه پخه نږه پوری بو لله (قصیده)

دا شعر او قصیده ی هغه ادبي نمونې دي چې تر اوسه پې په پښتو کې ساري نه دي لیدل شوي او همدا رنګه تر اوسه دا شعر د پښتو لومړني شعر او داقصیدې د پښتو لومړنۍ قصیدې دي ؛ نو په دې سبب ددې تاریخ په واسطه پښتو ادب لومړۍ هجري پېړۍ ته رسېږي او زموږ دادب برازنده او وتلې نمونې موږ ته رارسوي .

د تاریخ سوری نظم :

څرنګه چې ددې تذکرې نثر زموږ په لاس کې نشته نو څکه یې د نثر له څېړنې څخه تېر پرو او د نظم په شا او خوا کې یې څه لیکل غواړو :

لکه مخکې مو چې هم ویل ددې کتاب نظمونه دېرې پاخه او په زړه پورې ، د پښتو په سو چه لغاتو ډک او له پردو لغاتو څخه تر ډېره حده سا تل شوي دي ؛ ددې لومړنیو لاس ته راغلو اشعارو له یو خوا لی څخه دا پوره څرګندېږي چې پښتو شعر د اسلام نه مخکې هم وجود درلود او له اسلام نه وړاندې ښځوایي خپلې ابتدایي دورې تر شا کړې خو چې دی پخته ب او سلاست ته رارسېدلی دی ؛ همدا رنګه دا نظمونه هغه نظمونه دي چې تر ل له شاهي دربارو سره اړه لري نو په دې سبب باید ووایو چې د پښتو لومړني لاس ته راغلي اشعار په شاهي دربارو کې ویل شوي دي خو بیا وروسته د سلطان محمود غزنوي په وخت کې پښتو ادب له دربارو څخه داسې لیرې شو چې د شاه حسین هوتک تر زمانې پورې یې بیا دربار ونه هیڅ ونه لیدل او ځای یې نه پکې درلود چې حتی چا دا خیال هم نه کاوه چې پښتو یو وخت درباري ژبه وه او زیات قرب یې در لود د ددې قیمتي تذکرې په برکت له یوه لوی اوږد راز څخه پرده پورته شوه او دیتې خزانې ستر کو د مؤلف ترموږ نه رارسوله .

د تاریخ سوری سو چه لغات:

دلته بیا هم وایو څرنګه چې د تاریخ سوری نثر زموږ په لاس کې نشته نو ځکه ددې تاریخ دسو چه لغاتو پاره کې هغه لغات راوړو کوم چې ددې تاریخ په اشعارو کې راغلی دی ؛ په دې شعرو کې د پښتو ډېر سوچه ، بوبه لغونی او مهجور لغات شته چې لاندې یې یوه بر خه لیکل کېږی :

دا میر کروړ له شعر څخه :«اتل = نابغه او پهلوان .من = اراده . میرخمن = دښمن. لونی = اوری. دښمن = دښمن. پلن = پلی . زړن = زړور . مخسور = سر خروی . کول = کهول . دریځ = منبر . ستایوال = مداح. یرغانم = یرغل کوم .پېژندوی = مخور . ر پی = رپېړی . لوړ اوی = لو ړول . لور = لوریل . بامل = پر ور بنستورکول . »

دا سعد سو ری له بو للې(قصیدې) څخه : «کو کار = فریاد او فغان . زمو لول = شیته کول.واکمن = اختیار دار . برم = عظمت او جلال . اوکوب = عظمت او جلال . تیرو = تېری کوونکی. ژوبلور = عسکر او جنګیالی .ځغلا = ځغاستل . ګرد بنست = ګردش . کراړه . = سخت اوټینګ . نتلی = غمځپلی . ملا = ملاتړی. تکه = تندر. پلاز = تخت »

د ښکا رندوی له بو للې څخه: « لونل = پاشل .جندی = ګل خونول = نثارول . ځلا = رڼا.سینګړ ونه = لانبونه اوسنګلاخ آغلی = ښکلی .جاجل = فکرکول. چونې = بلبل. وړنګن = تحت الشعاع او ځلیدونکی . تیرون = تېر بد ل . هسك = اسمان . ایلایی = اطاعت . سال = سرمه ریګ . برمل = ماپښین . لرمل = ماز دیګر . ترمل = ماښام .بودتون = بتخانه . »

د تاریخ سوری دنظم نمونه :

د تاریخ سوری دنظم په نمونه کې د ښکار ندوی له قصیدې څخه دا څو بیتونه را اخلو :

د پسرلی ښکلو نګی بیاګړه‌سینګا رونه
بیا یې‌ولو نل‌په غر ونو کې لالــو نــه
مځکه شنه ، لاښونه شنــه ، لمنې شنې شوې
طیلســانزمرد ی واغو ستــه غرونــه
دنیسان مشا طې لاس دمچېدودی
مرغلروباندې وښکلــل بڼــو نــه
دغټو لو جنډی خا ندی وریدی تــه
زر غونوبڼو کې نا څی زلمی جو نــه
لکه ناوې چې سور ټیك پــه‌تندی وکا
هسې‌وګا ټل غټولو سره پسولو نه
مر غلرې چــې او روو خو نولیــه
په ځــلاپې سوه رانه خپاره دښتونه
زر غونو مځکو کې ځل کالکه‌ستوریه
چې پرهسك‌باندې ځلېږی سپین ګلونــه
سپینې واورې ویلېده کانــدی‌بهېږی
لکــه‌اوښی دمین په ګرېو انو نــه

هرپلوړ نې والې بها نــدې‌خاندی
له خــوښیه سروهی له سینګړ و نه
هر پلو دګلوږم دی لونلی
نه واراغله‌له‌ختنه‌کاروانو نه(٥)

حواشی او مراجع :

١ ــ پټه خزانه ٢٩ ــ ٣١ــ٣٧ــ٤٧ مخونه لومړی چاپ .د«لرغونی پښتانه» پېژ ندګلوی به‌په خپــلوارو لیکله شی .
٢ ــ دپښتو ادبیاتو تا ریــخ‌دوهم ټوك ٢٢٩ مخ .
٣ ــ پټه خزانه ٣١ مخ .
٤ ــ دپښتو ادبیاتو تاریــخ٢ټ ، ٢٢٩ م .
٥ ــ پټه خزانه ٤٩ ــ ٥١ م.

((۲))

اعلام اللو ذعی

فی

اخبار اللودی

له ذکر شوو دوو تـــذ کرو- تذکرة الاولياء او تاريخ سوري ـ څخه را وروسته دريمـه تـذ کره «اخبار اللودی » ګڼلای شو : ددې کتاب متن هم پهلاس کې نشتـــــهاو پټې خزانې يې دکليد کامرا نی په وسيله موږ ته توم زايه ګوتـهکـړی دی : داخبار اللودی له نامه څخه څرګنديږی چې دا کتـاب دملتان د لود يانو دکورنۍ عمومـی تاريخ ؤ ، خو څرنګه چې دنوموړيکورنـۍ سلاطين اکـثرا شاعـران وو نوځکه يې سـر بېره د دوی دژوندپه پېښو د دوی اشعار هـم ضبط کړی دی چـــې په دې ترتيبداکتاب داد بې تـــذ کرو په ډلـه کـې شمېر لای شو اودلته ترکومهحده چـــې امکان ولری پهشااوخوا کـې يې له تـاسو سره خبرې کوو:

داخبار اللودی دليکلو وخت :

اخبار اللودیپه ۶۸۶هـ ـ قکالدلود يانو دکور نۍ په احـــوا ل کې ليکل شوی دی ، هغه و خـتچـــې موږ ددې تاريخ له نا مـــه او محتوياتو څخه لانهوو خبر نـــوموږ تهداهم نه وه ثابته چېدملتان لوديان پښتانه دی اوکه نه؟يوازیمحمد قاسم په تاريخ فر شته کــې ليکي چې : دشيخ حميد لـــو دیاو لاده پښتانه دی؛ خو څر نـکـــه جـــې نوموړی مؤرخ سندلـــه دیورکړی نو څکـــه معلو مه اونا بته

نه وه چې دوی رښتیا پښتنا نه‌ؤی او که نه؟ کله‌چه عمله‌ده نسبة را وروسته، «حیات افغانی»، «خورشید جهان» او «میلیسن» هم لودیان پښتنا نه بللی‌خو نورو پخوانیو مؤرخینو دشیخ حمید دکوز نی له‌پښتو نکلو ی‌څخه انکار کړی دی (۱) او په دې عقیده دی چې داکور نی عربدی، خو نه‌یکه مرغه دپټې خزانې له پیدا کېدو څخه راوروسته دلودیانو د کورنۍ له نسب نه هم پرده واوښته اود «اخبار اللودی» غوندی کتهور کتاب نوم‌یې را په گوته کړاو له هغه‌نه‌یې نه‌یوا زې دلودیانو پښتو نتوب راثابت کړی بلکه دنوموړي کوز نی دپاچایانو پښتو خواږه شعرو نه یې هم زموږ لاس‌ته راوستل اوموږ تـه‌دایقینی شوه چې لودیان پښتنا نه وو اوحتی په‌پښتو ژبه یې خواږه خواږه شعرونه ویل .

د«کلید کامرانی»له اقتباس څخه‌معلو میږی چې ددې کتاب متن لاتر یوولسمی هجری پېړی پوری موجود ؤ خو وروسته له هغه یې څرك نه دی لګېدلی ، خدای خبرچې ددې کتاب نسخه به لکه دځینو نورو پښتو نسخو غـنـو تـدې لاوس هم په کوم زاړه قبر یازاړه کورکې موجوده وی او که به د ناوړو پیښو په اثر له منځه تللې ،یابه دجاله خوا سوېې اومحوه‌شوې وی ؟ .

داخبار اللودی لیکونکی :

د پټې خزانې په قول چې‌هغه له «کلید کامرانی» څخه رانقل کړی داخبار اللودی لیکو نکی شیخ‌احمد دسعید لودی زوی دی (۲) او څرنګه چې ده خپل داکتاب په۶۸۶ هق کال لیکلی نو څکه دده د ژوند زمانه هم داوومې هجری پېړی‌اواخر بللای شو. بریښي چې دی به خپله هم د ملتان د لودیانودسلطنتي کوز نی له بقایا ؤ څخه‌وی اودې حس چې دلودیانو پخوانۍعظمت دتاریخ په پاڼو کی محفوظ پاتې شي رایاروولی چې داکتهورتاریخ‌ولیکی؛ خومتأسفانه چې د لودیانو ددې کتهور تاریخ متن په لاس کې‌نشته او یوازی کلید کامرانی څو شعرونه تری رانقل کړی چې موږ‌ته‌پټې خزانې رارسولی دی .

داخبار اللودی محتویات :

له دی کتهوری تذکری او تاریــخڅخه پوازې د لودیانو دګورنــی دوه ښخه، خواږه اولرغوني پښتوشعرونه‌لاس ته راغلی دی چې یوداميږ نصر اوبل دهغه دتره شیخ رضی لــودی‌دی. داشعرونه که له یوی خوامونږته دپښتو زاړه لغات، لرغونتوب اوادبی‌قدرت راښیي، له بلی خوا په پښتو کـی د شعــری منــاقشي ، مسابقي‌اوجګړی بنسټ ږدی (۳) اوله پــله بلوه د «روه» ته ډیر لیری یعنی پــه ملتان‌کې‌دپښتنوسلاطینوپښتنواوپښتو پالنه راپه ګوته کوی‌اودمؤرخینو هغه‌شك چی لودیان پښتانه وو اوکه نه؟ په یقین بدلوی اوسربیره ددوی پــه‌پښتونتوب ددوی پښتو شعرونه هم زموږ لاس ته راولی .

داخبار اللودی نظم :

څرنګه چی د اخبار اللودی نــرمستقیما زموږلاس‌ته‌نه دی‌رارسیدلی اوپتی خزانی‌هم په خپل سبك رانقل‌کړی نوځکه داخــبار اللودی د نثــر په باب څه نه شو لیکلی؛ البته ددی‌کتهوری تذکــری نظــم ډیر سوچه او پښتو دی؛ د لغاتو، ترکیبو او جملوله پلوه هم ټول پښتو دی او دوزن او آهنګ له پــلوه هــم دپښتو پــه‌مخصوص اوملی سبك ویل شوی دی نوځکه سوچه اوپښتو ورته ویلای‌شواوداتری ثابتیږی چــی په هغه وخت کی پښتو له غورنه ترملتانه سوچه‌وه، دنورو ژبو تراغیزی لاندی نه‌وه راغلی اوبی له ځینی دینی او مذهبی‌لغاتو څخه چی داسلام له رانګ سره له عربی نه ورته راغلی وو، د نــوروعربی لغا تــو استعمــال هــم رواج نه درلود .

داخبار اللودی سوچه لغات :

کوم نظمونه‌چی داخبار اللودی‌څخه لاس ته راغلی ټول د پښتو په سوچه اولرغونو لغاتو ډك اوددی‌ژبی‌ډیر مهجور او متــروك لغات پکــی خوندی دی چــی د نمونی په توګــه‌دشیخ رضی اوامیر نصر له سوالیه او ځوابیه اشعارو څخه ځیني لغات‌له تشــریحاتو سره یی دلته را اخلو:

دشیخ رضی له پارکی څخه :«تر پــلل = تیښته او زغا ستــل. ګروه = دیــن او کیش ، کــورول = باطلول. رونلی = روښانه‌کړی.

زيارنه = كوښښ اوجهد . آړه = بدل. كاوه = كول. رغا = بيزاري. ورځلوی = لويه ورځ (قيامت)» .

دنصر لودی له خوابه پاړكي‌څخه: «تورن = تومتي . تـورا =

تومت. دښن = دښمـن . هسك = آسمان. توراني = تهمت كوونكي. در وهـوی = غولـوی . مغړه = مه اوره.»

د اخبار اللودی دنظم نمونه :

داخبار اللودی‌دنظم‌په نمونه‌كې‌دشيخ حميد لودی هغه پاړكي چـې خپل وزازه نصرلودی ته يې دترټنې‌په توكه وراستولی ؤ ، راوړو چـې دورازه غبرگون (خواب) به يې‌دكليه‌كامراني په برخه‌كي راوړل شي :

دالحاد په لور دی تـر پلـل گروه دی زمـوږ و كـو راوه
موږ رو ولـی بـه زيـار نـه تـا پـه تـو رو تـو راوه
لـر غو ن ولي گرو هيـدلی چـې د ی گـو ښـې ا ړاوه
هغه گروه دی او س آړه كړ چـې پـلـر و د ی رنهـاوه
لـودی ستاپه نامه سپك شو كـه هـر څـو مـو در نـاوه
نصره ! نـه مـوږ له كهاله لـو د ی نـه يـې په كـاوه
ز موږ رغاده ستا له گروهه
د ورځلوی پـه رغاوه (٤)

حواشي :

١ـ دپښتو ادبياتو تاريخ‌ـ٢ټ‌ـ٢ج ـ ٢٣٠ م.
٢ـ پټه خزانه ـ ١ج، ٦٧م.
٣ـ لومړی پاړكي شيخ رضي‌لودی خپـل و وراره نصر لودی تـه دترټنې په توكه ورليږلی، نصرلودی‌يې غبرگون كړی اودده داشتباه رفع كولوله پاره يې دامحض د دښمنانوتورگڼلی اوده ته يې اطمينان وركړی چې زه ملحدنه يم .
٤ـ پټه خزانه ٦٩ ـ ٧١ م.

((٤))

لرغونی پښتانه

له ذکر شوو تذکرو څخه راوروسته دپښتو بله مهمه او ګټوره تذکره «لرغونی پښتانه» نومیږی، لهبده مرغه ددې ګټورې تذکرې متن‌هم لاس ته نه دی راغلی خو دامهمه‌تذکره‌هغه وخت‌چې‌په ۱۱۴۱ـ۴۲ه ق کال دهیواد فاضل ادیب او مؤرخ‌محمد هوتك ـ پټه خزانه لیکله ورسره وه اوځای په ځای یې له دې‌تذکرې څخه استفاده کړې ده .

لرغونی پښتانه یوه عمومی‌تذکره وه اودشاعرانو احوال او آثار پکې راغلی وو، خو خدای خبر چې‌اوس به داګټور کتاب چیرته وی؟

دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت:

که څه هم دلرغونی پښتانه دلیکلو وخت واضح نه دی اونه داپه یقینی طور معلومه ده چې ددې‌مهمې‌تذکرې لیکوال په کومو کلونو کې ژوند کاوه؟ خو د پوهاند حبیبی له‌تحقیق اوتخمین څخه دا راښکاری‌چې لرغونی پښتانه دې داتمې هجری‌پیړی په اواسطو کې لیکلی شوی وی. (۱)

د پټې خزانې (۲) له تذکرڅخه‌ښکاری چې لرغونی پښتانه د پښتو یوه مهمه اوګټوره تذکره وه چې‌دمختلفو د ورو پښتانه شاعران پکې معرفی شوی اوپه پښتو لیکله شوې‌وه؛ له هغو اخیستنو نه چې د پټې خزانې مؤلف له لرغونی پښتانه‌څخه‌کړې داسې را ښکاری چې په دې تذکره کې د نامتو پښتنو لکه: پاچایانو، شاعرانو، جنګیالیو اونورو پېژند ګلوی شوې وه او دهغه دورې‌دپښتنو ادبی ، سیاسی او اجتماعی تاریخ ګڼل کیده ، ددې کتاب نسخه‌لاپه ۱۱۴۲ ه ق کال دپټې خزانې

دپوه مؤلف سره وه اودده په زړه‌پوري مأخذ گڼل کیږي چې په دې تر تیب «لرغونی پښتانه» د پښتو ادب یوه «لرغوني خزانه» وه .

دلرغوني پښتانه لیکونکی:

د لرغوني پښتانه لیکوال شیخ کته دی چې دشیخ یوسف زوی اود شیخ متی (کلات بابا) لمسی ؤ، دشیخ کته مور بی‌بی مراد بخته نومیده اوپه ختې زمنده وه؛ لکه څرنگه‌مخکې‌هم وویل شو ل، چې د شیخ کته دژوندانه زمانه په یقینی صورت‌نه‌ده‌معلومه خو ځر نگه چې شیخ متی په «۶۸۸ ه ق» کال وفات شوی (۳)څکه دمؤرخانو په اتفاق یوه پیړۍ ددوو پوښتو له پاره‌مقرره ده‌نوبنایي‌دشیخ کته دژوندانه‌وخت هم د«۷۵۰» ه ق شاوخوا وگڼل شي. (٤)

دلرغوني پښتانه محتویات :

دلرغوني پښتانه لاس ته راغلي‌مواد هماغه دتاریخ سوری مواد دي چې‌ده له نوموړي‌تاریخ څخه‌اخیستي؛ یوازې دهاشم سرواني بستي اشعار او ژوند پیژندنه مستقیماً د لرغوني‌پښتانه دي‌اودبل مأخذحواله نه‌لري؛ هغه مواد دادي :

۱ـ دجهان پهلوان امیر کروړ‌احوال او اشعار .
۲ـ دشیخ اسعد ژوند پیژندنه‌اوبولله .
۳ـ د ښکارندوی معر فی او دشعر نمونه .
٤ـ د هاشم سرواني بیوگرافي‌اویوشعر .

دلرغوني پښتانه نظم :

څرنگه چې دامیر کروړ، شیخ‌اسعد او ښکارندوی په اشعارو هـو د تاریخ سوری په برخه کې رڼا‌واچوله؛ نوځکه په دې برخه‌کې‌یوازې دهاشم سرواني د شعر په شاوخوا‌کې څه لیکل غواړو؛ددې شعر په‌باب څه لیکل یوبل خوند هم لري اوهغه‌دادی چې داشعر په دریمه هجری پیړۍ‌کې دیوه هغې پښتانه له خوانچې څه عمرېې دپښتونخوا نه لیری په عراق‌کې داستاد ابن‌خلاد په‌خدمت‌کې تیر کړی ویل شوی اودنوموړی استاد یو کومیك عربی شعریې په‌پښتو اړولی دی؛که څه‌هم دده‌داشعر

له عربي څخه ژباړل شوی خوبیا یې هم پښتو ډیره پخه اودپښتو داولسي نظمو په وزن یې ګرځولې ده؛ دپښتونادر لغات اودترنم حروف – چې دپښتو په اولسي نظمو پورې مخصوص دي – پکې راغلي اودپښتوتوب له پلوه هم ډیر پوخ دی اوله دې څخه اندازه لګولای شو چې داسلام له راتګ سره پښتو ډیره پخه او ورسره سو چه اوپه خپلو پښو ولاړه وه .

داستاد ابن خلاد دهغه شعرمطلع چې هاشم سرواني پښتو کړی، داده :

من کان یملك درهمین تعلمت شفتاه انواع الکلام فقالا(٥)

دهاشم سرواني دژباړنې مطلع داده :

ژبه هم ښه ویناکاندې چې یې وینه
دخاوندپه لاس کې زراود رهمونه (٦)

دلرغوني پښتانه سوچه لغات:

د سوچه لغاتو په لړ کې همدامیر کروړ، شیخ اسعد اونبکارندوی د اشعارو لغات د تاریخ سوری په برخه کې ولیکل شول ، نوځکه دلته یوازې دهاشم سرواني دشعر سوچه لغات لیکو : «ژبور = سخندان. و یا ړونه = افتخارات . نتلي = زبون. خړو= بدی. سوني = دروغ . رښتیانیه = راستین.رښتون = صادق . تیرونه = تجاوزات . پرتمونه = شوکت اوشان. وسله = سلاح او دجنګ اسباب.»

د لر غوني پښتانه د نظم نمونه :

د نظم په نمونه کې هم دهاشم سرواني شعر را اخلو :

ژبه هم ښه وینا کاندې چې یې وینه
دخاوندپه لاس کې زراو درهمونه
ژبور ورله ورځی وینا یې اروی
د درهم خاوندان تل وی په ویاړونه
که درهم یې ځنې ورك سوسی نتلي
پر نړې یې وی په خړوپېژندونه

که بهای سوزی وبولی خلق وایی
داوینا ده ربنتیا نیه له ر بنتونه

که بې وزلی ووایی ربنتیا خبره
نور ووایي دا خو سوزی دی تیرونه

هو درهم ښندی هر چا له لویه برخه
د درهم دخاوند هر ځای پر تمونه

درهم ژبه ده که خوك ژبور کیږی
ده وسله که څوك په کاندې قتالونه(۷)

حواشي :

۱ــ د پښتو ادبیاتو تاریخ ــ ۲ټ ــ ۲۳۲ م .
۲ــ پټه خزانه ۲۹،۴۷، ۵۷ م.
۳ــ همدا کتاب ۲۱ م .
٤ــ دپښتو ادبیاتو تاریخ ۲ټوك ــ ۲۳۲ م .
۵ــ معجم الادباء ــ ۷ټ ــ ٦۱ م .
٦ــ پټه خزانه ۵۹ م
۷ــ همدا کتاب او همدا مخ.

((٥))

غرغښت نامه

غرغښت نامه د پښتو ژبې یومنظومه تذکره وه چې لـه اخلاقـي شعرونو سره ـ سره یې دلویانو اوشاعرانو احوال او دکلام نمونې هـم درلودلې؛ داتذکره دپټې خزانې دلیکلو په وخت کې د نوموړې تـذکرې لـه لیکونکي سره وه اودی په دې هکله داسې لیکي:«...داکتاب چې ماولیدی شیرین بیتونه پـه مثنـوی لری اودغرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دی او له رشتینو خلقویـې روایات راجمع کړی دی. دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلیؤ او زموږ کهول کې موکوچنیو اوزلمیو په سبق لوست.» (۱)

د غرغښت نامـې د لیـکلو وخت :

غرغښت نامه دپټې خزانې په قول په (۹۲۹ق‌ه) کال په ږوب کې لیکله شوې‌ده، داتذکـره په نظـم اولنډه مثنوی کې وه چې یواخلاقی‌اثر اودغرغښت بابا حکایات پکې راغلي‌وو، همدا راز دځینو شاعرانو احوال اواشعار هم پکې‌وو چې له هغې جملې‌څخه د زرغون نورزی ژوند پیژندنه اوساقی نامه‌ده،غرغښت‌نامه وایي‌چې‌زرغون خان د نوزاد نـورزی زوی‌ؤ اوپه کال (۸۹۱) هرات تـه ولاړ، داشعارو دیوان یې درلود چې اوراق‌یې دری سوه وو. دی‌په (۹۲۱) هجری‌په دیراوت کې وفات شو. (۲)

له پورتنی اقتباس څخه پـه ښکاره ډول معلومیږی چـې غرغښت نامه یوه منظومه تذکره وه او دپښتوادب یوه خوږه تاریخی منظومه یـې ګڼلای شو .

د غرغښت نامې لیکونکی :

دغرغښت نامې لیکونکی دوست‌محمد کاکړدی، دی دبابړخان زوی ؤ اوپه (۹۱۲) هـ ق کال دکاکړبابا دزیارت له‌پاره هرات‌ته ولاړ اوله‌هغه ځایه چې بیرته ړوب ته راغی ـ لکه‌مخکې موچې وویل ـ په (۹۲۹ هـ ق) کال‌یې غرغښت نامه نظم کړه، دی‌په غرغښت نامه کې داهم لیکي چې زماپلار بابړخان هم یو کتاب‌په شعرکښلی‌ؤچې نوم‌یې«تذکره غرغښت»ؤ. هغه وخت چې دی وفات شو، زه په‌کوړکې نه وم اونوموړی کتاب‌له‌منځه ولاړ، زه دپلار په مرګ دومره خپه‌نه شوم لکه ددې کتاب په ورکه چې متأثر شوم، ما دهغه کتاب خبرې‌اورېدلې اوپه وار ـ وارمې ویلې وې اوهم مې یوځه له هغه ښخه یادوي‌نومایه خدای توکل وکړ اوهغه‌قصې اوروایات مې بیاپه شعر وویل. (۳)

په دې ترتیب ویلای شو چې‌ددوست محمد غرغښت نامه دده دپلار د«تذکرۀغرغښت» مثنی وه اوپه خپله «تذکرۀغرغښت» هم دتذکرو په ډله‌کې ودرېږی .

دغرغښت نامې محتویات :

ددې‌تذکرې‌محتویات‌دغرغښت‌بابادژوند له حالاتو ښخه عبارت دی او هم دځینو نورو شاعرانو پیژندګلوی او دکلام نمونې پکې راغلې دی چې پټه خزانه د زرغون خان ژوندپیژندنه اودکلام‌نمونه‌له همدې‌تذکرې ښخه را اخلي اودده یوه خوږه ساقی‌نامه موږ ته پـه‌لاس راکوی چې دوه بیته یې دادی :

ساقي پـاخه پیاله راکـړه　　مرور یار مـې پـخلا کـړه
اوبه تویـې پـه لنبو کـړه　　اورمې‌مړپه دې اوبوکړه(٤)

دغرغښت نامې نظم :

د غرغښت نـامې نظم سلیس،روان، خوږ اوله تعقیداتو ښخه بالکل خالی دی؛ ژبه یې‌روانه، مقصدونه‌یې‌لنډ ـ لنډ اداکړی، حشو او زوایـد نه‌لری اوله ابهامه خالـی دی . (٥)غرغښت نامه په لنډه مثنوی لیکـله شوې، دپارسی اوعربی اثرهم ډېرږې لویدلی دی چې له دې نه‌ښکاری پـه دې و خـت کـې پـه پښـتـودنـورو ژبـو ډېـر لغـا ت را ګـډ

شوی اومنل شوی وو خو سربیره‌پردې دپښتو ډېر پخوانی او متروك لغات هم پکې راغلی دی .

دغرغښت نامې سوچه لغات :

لکه څرنګه چې پاس هم وویل‌شول په غرغښت نامه‌کې دپښتوډېر پخوانی او مهجور لغات راغلی چې‌لاندې یې لیکو: «منښت = منل. لمانځنه = عبادت. ښسهانه = بهبود.ملو = ملګریو . ملونه = دمل‌جمع. ټول = ټولنه . لمانځل = لمونځ‌کول. کړیدن = طواف.لور = لورینه. ربل = لورینه. یون = تګ اونور.

دغرغښت نامې دنظم نمونه :

دغرغښت‌نامې‌دنظم په نمونه‌کې‌دهغې حکایت چې پټې خزانې تر‌ې رانقل کړی اودکاکړ بابا په باب کې‌دی، یوه برخه را اخلو :

لـه نیـکا نـو روایـت دی	هسې تـو ګه حکـایت دی
نور محمد کاکـړ راوی دی	چې یې فیض تل جاری دی
د نیکـو نو له خولې وایـې	چې منښت یې را ته ښایې:
چې کـاکـړ نیـکه زاهد ؤ	لوی څښتن لـه تل عابد ؤ
تل تر تـل بـې عبادت کـا	پردې لیاریـې ریاضت کـا
شپې یې روڼې په لمانځووې	پـه ژړا او پـه نـارو و ې
نه یې خوب نه یې خوراك ؤ	عبادت یې ژوند او ژواك ؤ
چې‌به‌کښېنوست په لمانځنه	یابه کښېوت پـه ستا ینه
ورځ یې ټولـه په قعده وه	شپه یې هم یـوه سجده وه
تل بې سیر د لا هوت کـا	په یوه ګـو له یې قوت کـا

غرق به تل پـه ذکـر اللـه ؤ
هر سبا او هـر بیګـا ؤ (٦)

١ــ پټه خزانه ٨٧ مخ .
٢ــ همدا کتاب ٨١ مخ . ٣ــ همدا کتاب ٨٧ مخ .
٤ــ ټوله ساقی نامه دې د پټې‌خزانـې پـه ٨٧،٨٥،٨٣ مخو کـې ولوستله شی .
٥ــ دپښتو ادبیاتو تاریخ ١٩٤مخ .
٦ــ ټول حکایت دپټې خزانې‌په٩١،٨٩ مخوکې لوستلای شیء !

((٦))

بستان الاولیاء

بستان الاولیاء هم د پښتو یوه لرغونې او پخوانۍ تذکره ده، چې داهم اوس نشته خو د پټې خزانې دلیکوونکی - محمد هوتك - پلار دکندهار په ښوراوك کې دحسن خان بړیڅ په کورکې لیدلې او یاد داشتونه یې ترې اخیستي وو، په دې کتاب کې عموماً د پښتنو اولیاؤ او روحاني شاعرانو احوال راغلي ؤ.

دبستان الاولیاء لیکونکی :

ددې کتاب لیکونکی «شیخ بستان بړیڅ» دی او دپټې خزانې مؤلف دده په باب لیکي: «زما پلار علیه الرحمه له قدما څخه روایت کا: محمداکرم رحمة الله علیه هم د خدای ولیؤ او دښوراوکه راغی دهلمند پرغاړه په یوه ګوډله کې اوسېدیٔ او دخالق په عبادت بهاړؤ، نقل کا: شیخ بستان له پلاره ډېر فیض وموند او په ځوانۍ ولاړ هندوستان ته او هلته به ښار په ښار ګرځېدیٔ او آثار د قدرت به یې تماشا کول ...» (۱) .

همدا راز نعمت الله هم چې دشیخ بستان هم عصرؤ په مخزن افغاني کې دده ژوند پېژندنه لیکلې، تفصیلات یې تر پټې خزانې زیات او دده دمړینې تاریخ یې هم لیکلی دی، دشیخ بستان له وصیت سره سم یې تکفین او تجهیز هم ده په خپله کړی او دژوند په باب یې لیکي: «... دی په ځوانۍ کې له روه نه هندوستان ته ولاړ او په «سمانه» نومې ځای کې اوسېده، ده دتجارت په جامه کې ځان پټ کړی او په ډېره لږه پانګه یې پلورل او پېرودل کول او دخپل تجارت حلاله ګټه یې په خپل خرڅ رسوله، دردمن سړی ؤ سترګې به یې هیڅکله له اوښکو نه وې او چې اوتل به یې له سوزه ډك آهونه کول، سر بېره پردې درد او سوز به یې هره ورځ پنځلس سیپارې قرآن کریم تلاوت کاوه او اکثره وخت به یې پښتو شعرونه په داسې زړه غوښوونکی ډول ویل چې تېره به یې هم ژړوله، په پخه شپه کې

به يې اودس وکړ اودخدای په يـادبه مشغول شو اوپنځه وخته لمانځه ته به‌يې بېل ـ بېل اودس کاوه.» (۲)

ځرنګه چې نعمت‌الله هروی دشيخ بستان بړيڅ سره معـاصر ؤ نوځکه دده په باب سترګو ليدلی‌حال‌داسې ليکی: «... زه په يوه‌سفرکې چې په دريابکې موکاوه ورسره ملوم، شپه اوورځ به مې ځينې خوارق له دوی څخه ليدل، يوه شپه درياب‌داسې طوفانی شوچې حتی د بېړۍ ټولې سپرلۍ له ژونده لاس ووينځل‌اوهرچادپاك خدای په حضور کې‌دعا اوزاری کوله، ځرنګه چې زماله دوی‌سره مخلصانه رابطه وه نـو په دې وخت‌کې مې ددوی حضورتـه عرض‌وکړچې دمدد وخت دی! موسکا يـې وکړه اوويې فرمايل: هوسا اوسيږه!خطر نشته ! ددې خبـرې له کېـدو سره‌سم طوفان کښېناست ، دمـرادوړمه په چلېدو شوه اوبېړۍ له دې لوی خطر څخه خـلاصه شوه. چـې‌بېرته راوګرځېده دګجرات احمدآباد ته راغی، يوه ورځ يې ماته وفرمايل:زما وخت پوره دی داسهال رنځ‌راته پېښ شوی اوزما تجهيز او تکفيـن وکړې! ماپه سترګو قبوله کـړه؛ اودی دجمعې په ورځ د «۱۰۰۲هـ ق»کال ددوهمې خور (ربيع‌الثانی) پـه يوولسمه نېټه دماسپښين له لمانځه‌څخه وروسته خپل اصلی محبوب ته واصل شو.» (۳)

دپټې خزانې‌په قول شيخ‌بستان‌بړيڅ په «۹۹۸ هـ ق» کال بېرته وطن ته هم راغلی‌خوځرنګه چې دنعمت‌الله‌په قول‌يې مړينه يقيناً په «۱۰۰۲هـق» کال په هندکې پېښه شوې نوښايي‌چې په خپل وطن‌کـې له څه وخـت تېرولو څخه وروسته بېرته هند ته‌تللی اوهم هورې‌له دنيا تېرشوی‌دی.

دبستان الاولياء دليکلو وخت اومحتويات :

دپټې خزانې مؤلف دخپل پلار خولې ليکی: «... اوهغه وخت چې وطن ته راغی په «۹۹۸» هجری (٤)يې د اولياء الله پـه بيـان کتاب د«بستان الاولياء» وکيښ اوزما پلاررحمة‌الله عليه دغه کتاب په‌ښوراوك کې د حسن خـان بړيڅ په کورکـې‌ليدلی ؤ ، چـې په دې کتاب کـې شيخ‌بستان عليه‌الرحمه دډېروپښتنواولياؤ حالونه او کرامتونه او خوارق دعادات کښلي وو اوډېر ـ ډېراشعاريې هم را نقـل کـړی وو له نـورو شاعرانو اوخپلو شعروڅخه ...»(۵)

که څه هم دېټې خزانې په قول په دې کتاب کې دډېرو شاعرانو اشعار او احوال راغلي وو خو محمد هوتک بې د شیخ تیمن (رح) له بیو ګرافۍ او یوه شعر او هم دده له یوه خپل شعر څخه پرته نور څه نه دی ترې رانقل کړي ځو موږ ته رارسیدلي وای. خو څرنګه چې محمد هوتک دا کتاب په خپله نه دی لیدلی نو ګومان کیږي چې دده لاس ته به یې هم نور موادنه وي ورغلي ځویې پټه خزانه کې خوندي کړي وای .

دبستان الاولیاء نظم :

څرنګه چې دبستان الاولیاء نثر په لاس کې نشته نو ځکه یې یوازې دنظم په باب څه ویل غواړو: دبستان الاولیاء نظم سوچ پښتو ، په ملي اوزانو برابر او ډېر دیو ژبو اغیزه پکې ډېره کمه ده ، ددې تذکرې دوه شعرونه چې یو دشیخ تیمن او بل په خپله د شیخ بستان بړیځ دی په پټه خزانه کې خوندی دی؛ دا دواړه شعرونه ډېر پاخه، خواږه، روان، ساده، سلیس او دپښتو په لرغونو لغاتو ډک دی . خصوصاً په خپله دشیخ بستان شعر بېخي ملي او اولسي دی، سره له دې چې دی یوزاهد او ګرځند سړی و؛ له عربي، پارسي او هندي سره په تماس کې و بیا یې هم په خپل شعر کې د پښتو مزیت او خوندله لاسه نه دی ورکړی، خپل شعر یې په ملي وزن ویلی او دپښتو په خپلو لغاتو یې پسوللی دی. دبستان الاولیاء دالاس ته راغلي شعرونه د پښتو له لرغون ادب سره اړخ لګوی او په پښتو توب او سوچه توب کې دامیر کروړ او بیټ نیکه اشعار و ته ورته دی .

دبستان الاولیاء سوچه لغات:

لکه څرنګه چې وموویل: په دې اشعارو کې ډېر سو چه پښتو لغات موجود دی نو ځکه یې دلته هم راوړم:

د شیخ تیمن له شعر څخه : «ګهیځ، ویر ، ناره، خپره، ناڅاپه، ویرنه، ناورین، زرغون، سادین، نول نولیږم، تاخون ، پهر (نوبت)، یون ،پار ،آغلي، اوربل (کور) ،کړون...»

دشیخ بستان له شعر څخه : «تارونار، ناسور، ویر، کرږې، سورې ټپکاونه، کړنه، بنندنه، ګوابښل...»

دبستان‌الاولیاء د نظم نمونه :

دبستان‌الاولیاء دنظم په نمونه‌کې دشیخ تیمن کاکړ دا شعر چې پټې خزانې ترې اخیستی، وړانـدې‌کوو :

ګهیځ رڼـا د لمـر خپره سوه   زما په کـور د ویر نـاره سوه
دبېلتون ورځ‌تـوره تیاره سوه   ږغ سوناځاپه چې بېلتون راغی

* * *

زړه مې له دې وېرنې شین دی   پـه ژړا ژاړم څـه نـاورین دی
زرغون له اوښو مې سادین دی   په نول نولېږم چې تاخون راغی

* * *

نه به بیایم نـه بـه بیـاراسی   نه به تیـاره شپه زمـا رڼاسی
نه به شپې راتـه پـه خلاسی   بېلیږی پیرېې اوس دیون راغـی

* * *

دښښتن پار دی هېرمې نه کړې   آغلیه مـخ چې په یانـه کـړې
اوړ بل دې پـرېښوی واته کړې
پرما دبل اورکړوون راغـی (٦)

حواشی او مراجع :

١ـ پټه خزانه ٦٣،٦٥ م .

٢ـ مخزن افغانی دتاریخ ټولنې‌قلمی نسخه .

٣ـ همدا اثر، قلمی نسخه اودپټې خزانې د تعلـیقاتـو په حوالـه ٢٤٧ ـ ٢٤٨ م .

٤ـ پټې خزانې دشیخ تیمن په‌برخه‌کې د بستان‌الاولیـاء د لیکـلو تاریخ (٩٥٦) هم ښودلی خوښایـی‌دابه دکاتب سهوه وی، ځرنګه چې مخزن دده دوفات تاریخ ١٠٠٢هـ ق کال ښودلی نوځکه بایدهمدا (٩٩٨) کال یقین ته لنږوی اوپه (٩٥٦)کې‌ممکن زموږ شیخ ځوان یـا هلك وی اوهم لکه ځرنګه چې نعمت‌الله او په‌څپله پټه خزانه لیـکـی چې ده پـه ځوانی‌کې سیاحت کاوه نوځکه‌به یې‌دتألیف فرصت هم نه درلود (دپټې خزانې حاشیه ٦١ مخ) .

٥ـ. پټه خزانه ٦٥ مخ .

٦ـ پټه خزانه ٦٣ م .

((۷))

تذکرۀ اولیای افغان

د«تذکرۀ اولیای افغان» نسخه‌اوس نه ده لیدله شوې ، خــو اغلب گومان دادی چې داکتاب دې د پښتویوه گټوره تذکره وی. څرنگه چې په‌هغه‌وخت کې‌دپښتواکثره شاعرانوروحانی شخصیت هم در لود اوهــم دهغه وخت اولیاؤدشعرمینه درلوده؛ نوځکه ویلای شو چې تذکرۀ اولیاء افغان به د پښتنو روحانی شاعرانویاشاعرو روحانیانو تذکره وه؛ ددې تذکرې یادونه پــه تذکــرة الابرار والاشرار او مخزن افغانی‌کې شوی‌ده چې له دې ذکرشوو کتابو څخه‌استادحبیبی دپښتو ادبیاتو په تاریخ (۱) کې استفاده کړې ده او ددې کتــاب‌دلیکونکی دمعرفی په‌لړکې ددې‌کتاب نوم هم یادوی .

دلیکلو وخت او لیکونکی :

ددې کتاب لیکونکی شیخ قاسم‌دی چې دشیخ کته د«لرغونی‌پښتانه» دلیکونکی له اولادې څخــه‌ؤ او دده‌دنسب سلسله‌په لاندې‌ډول شیخ‌کته ته رسېږی: قاسم دشیخ قدم زوی،دمحمد زاهد لمسی، دمیردادکړوسی، دشیخ سلطان کوسی اودشیخ کتــه‌کودی‌ؤ (۲) دده مور بی‌بی نیکبخته نومېده چې داهم دپښتوعارفه شاعره‌وه، ژوند پېژندنه اودکلام نمونه یې دپټې خزانې په دریمــه خزانه کــې‌راغلې‌ده (۳)شیخ قاسم‌په(۹۵٦ه،ق) په بدنی‌کې زیږیدلی دی. (٤)

شیخ قاسم دخپلې کورنی پــه‌علمی اوروحانی چاپېرکې ښه وروزه شو په معرفت او روحانیت مشهورشو او ډېر کلك نفوذ یــې ومونــد دمیرزامحمد حکیم‌کورگانی بن‌همایون‌مامورین ځنې وبېریده اوویې غوښتل چې دا پښتون عالم اوعارف مړکړی،شادمان خــان هغه وخت د پېښــور

حکمرانؤ اودشیخ قاسم دوژلو نیت يې وکړ، شیخ مجبور شو له پښوره کندهارته ولاړ، له دي ځایه دحرمینو په زیارت مشرف شو او په قادریه طریقه کې يې لاس نیوی وکړ، تردې سفر وروسته بېرته دپښور دوابې ته راغی، خپل علمی اوروحانی اقتداري ټینګ کړ اوپه شیخ قاسم سلیمانی مشهور شو؛ دمغولو پاچاهانو بیاهم دی پرینښود، دعیسی نومی په چغلی اکبر پاچا دی لاهور ته وغوښت خوشیخ قاسم په لاهورکې تر پښور لازیات نفوذ وموند نوجهانګیر دی د«چنارګړ ه » په کلاکې بندی کړ اوهم هورې ددغه پاچا په ظلم کې په(١٠١٦ه) تر دنیا تېرشو اومزار يې تراوسه هم هورې مشهور دی. (٥)

اوس څرنګه چې د شیخ قاسم ژوند له «٩٥٦ نه تر ١٠١٦ه ق» کال پورې یقینی شو نوښایی چې تذکرۀاولیای افغان يې دزرم (١٠٠٠)هجری کال په شاوخواکې لیکلی وی، نورنوددې ګټور کتاب په باب څه معلومات له ماسره نشته .

حواشی :

١ــ دپښتو ادبیاتو تاریخ ٢٤٧م .
٢ــ مخزن افغانی دپښتوادبیاتودتاریخ په حواله اوقلمی نسخه .
٣ــ پټه خزانه ١٨١ م .
٤ــ مخزن افغانی اوپټه خزانه، ١٨١ م .
٥ــ مخزن افغانی اوتذکرةالابراردپښتو ادبیاتو د تاریخ پـه حوالـه ٢٤٨ م .

((۸))

تحفهٔ صالح

«تحفهٔ صالح» هم د پښتو یوه‌ښکلې تذکره وه چې د «پټې خزانې» دستر ګور مؤلف په لاس کې وه خو متأسفانه چې اوس نشته اوله منځه تللې ده؛ اوداتذکره ملاالله یار دخپل استاد اومرشد صالح الکوزي‌په نامه نومـوړې او دده او نـورو شاعرانـوسوانح یې پکې لیکلې ده .

دتحفهٔ صالح لیکونکی :

دتحفهٔ صالح لیکونکی الله یارنومیده، چې په قام الکوزی ؤ اوپـه کندهارکې یې ژوند کاوه، که څه هم‌دده دژوند زمانه پټې خـزانې نه ده ښودلې، خودی دشیخ صالح شاګرداومریدؤ، نوځرنګه چې نوموړی شیخ دپښتو ادبیاتو دتاریخ‌په استناددزرم‌هجری کال په شا اوخـواکې ژونـد کاوه (۱) نوله دې کبله دده د ژوندزمانه هم همدا حـدود ګڼـلای شو؛ دالله یار په‌باب دپټې‌خزانې‌له‌روایاتوڅخه ښکاری چې دی یو پـوه لیکوال مؤرخ اومتصوف سړی تیرشوی‌دی .

دتحفهٔ صالح دلیکلو وخت اومحتویات :

ځرنګه چې دالله یار د ژونـدزمانه مودزرم کال په حدودوکې اټکل کړه نوښایی چې «تحفهٔ صالح» هـم‌دهمدې کلو په شاوخوا کـې کښل شوې وی . همدا راز ځـرنګه چې‌دتحفهٔ صالح ټول محتویات لاس ته نه دی راغلی نو ځکه زیاته څیړنـه‌نه شو پکې کولای؛ موجود مواد یـې چې پټې خزانې رانقل کړی نوهغـه‌دشیخ صالح الـکوزی بیوګرافی او داشعارو نمونې او هم دعلـی سرورلودی ژوند پېژندنه اودکلام نمونه‌ده؛ دپټې خزانې له دې اقتباساتو څخـه‌ښکاری چې تحفهٔ صالح یوه ګټـوره

تذکره وه چې الله یار الکوزی دخپل‌پیر اومرشد شیخ صالح الکوزی په نامه کښلې‌وه اوسربېره دده پـه‌احوال اوافکارو دنورو شاعرانو اشعار اواحوال هم پکې راغلی وو .

دتحفهٔ صالح نظم :

له دې کبله چې د تحفهٔ صالح‌نثر په لاس‌کې نشته نوځکه یې‌دنظم په باب څه ویل غواړو: کوم شعرونه‌چې له دې تذکرې څخه دېتې خزانې په واسطه لاس ته راغلی په هغوکې‌دوه شعرونه د شیخ صالح اویوهم دعلی سرور لـودی شعـر دی چـې‌دادری واړه شعرونه ډېر پاخه،خواږه اوله خونده ډك دی چې له دې سره،سره ملی رنګ هم لری اوله اولسی ادب څخه متأثر شوی دی، که څه‌هم‌عربی اودری لغات پـکې زیـات دی خوبیاهم اولسی رنګ او خوند پکې‌له ورایه ښکاری .

دتحفهٔ صالح دنظم نمونه :

د نظم په نمونه‌کې یې دشیخ‌صالح الکوزی هغه شعر چې دکندهار صوبدار شاه بېګ ته یې (٤) د هغه‌ددرخواست په ځواب کې ور لېږلی دلته را اخلم :

د لیلـی د مینـې فیض هـر سباوړم
بیهوده منت به ولې د بـل چـاوړم

چې اشنای د شپې ناڅاپه پـه‌لاس کښېوت
روښان‌زړه په‌کوګل‌پټ لمرپه سماوړم

پر دنیا کـه تجارت څـوك ددنیاکـې
زه دزړه‌په بازار بار دعشق سوداوړم

د لیلـی لیدل دې رب په بـهـا،نه کـی
خزانې‌که ددې کـل جهان په شاوړم

که پر تخت مې دسلیمان سپورکړې سړیه !
عاقبت‌خاوروته بنه عمل پیشوا وړم

بې له عشقه خوشالـی پـر مـا حرامه
زه‌صالح که‌په‌خوله‌خوبښ‌په‌زړه‌ژړاوړم(٥)

حواشی :

١ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ، ٢ټ،٢٠٦ م .
٢ـ د صالح الکوزی بیوگرافی‌اواشعار دې دپټې خزانې په ٩٧،٩٩ ١٠١ مخونوکې ولوستل شی .
٣ـ دعلی‌سرور لودی ژوند پېژندنه اوشعر دپټې خزانـې په ١٠١، ١٠٣ مخونوکې لوستلای شیء !
٤ـ «نقل دی : چې شاه بیگ‌خان دقندهارصوبدار شیخ‌محمدصالح وغوښت چې کابل‌ته ولاړسی اوهلته‌خلکوته فیض ورکړی او پـه تدریس دعلومو طالبانوته هدایت وکا. شیخ‌محمدصالح ورته وکښل:چې ماله‌طمع دعزت نسته اوپه دنیا پسې تگ نه‌غواړم، زما داسې مقصد دی‌چې دنیا ماته راسی، نه چې زه ولاړسم دنیاپسې، که زما عزت غواړې مـاپرېږده اوپه دنیاپسې‌مې مه مسافرکوه!ـ چې‌دغه خط ورسېدیء ، شاه بیگ خان وویل: زماهم‌ستاعزت‌مقصود ؤنه بې‌عزتی.» (پټه خزانه ٩٩ مخ) .
٥ـ پټه خزانه ٩٩ مخ .

((۹))

کلید کامرانی

د«پټې خزانې» له قوله ښکاري چې کلید کامرانی هم د پښتو یوه مغتنمه اوقیمتی تذکره او د پښتنوشاعرانو احوال او اقوال پکې را ټول شوی وو اوهم یې دپښتو له پخوانیو تذکرو څخه ـ لکه اعلام اللوذعی چې مخکې یې پېژندنه راغله ـ استفاده کړې وه او دپښتو مغتنم او مستند ذخایر پکې موجودوو، خو له بده مرغه چې داتذکره هم اوس په لاس کې نشته او یوازې پټې خزانې یې موږ ته نوم او ځینې محتویات را رسولی دی .

دکلید کامرانی لیکونکی :

له نېکه مرغه دکامران سدوزي په باب له دې کبله چې ددوی کورنۍ په کندهارکې حکمرانی درلوده، یو لړ معلومات په لاس کې شته: کامران خان په قام سدوزی او د سدوزی د لویې کورنۍ د مشر «سدو خان» له پنځه ګونو زامنو څخه ؤ؛ په خپله سدوخان ددوشنبې په ورځ دلوی اختر په ۱۷ په ۹٦٥هـ کال زیږیدلی او زموږ لوی امپراتور لوی احمد شاه د لوی افغانستان مؤسس هم ددې سدوخان له اولادې څخه دی. له تاریخی پلټنو څخه ښکاري چې کامران خان او دده ورور ملك مغدود (مودود) له مغولی پاچا شاه جهان سره (۱۰۳۷ـ۱۰۷٦هـ) هم عصروو او دکندهار له نامتو مشرانو څخه ګڼل کېدل .

د عبدالحمید د پادشاه نامې دمؤلف په قول: کامران خان د«۱۰٥۰هـ» کال په لومړۍ خورکې په ډیلی کې ؤ او له هغه وروسته دشاه جهان دکابلی حاکم امیر یحیی له خوا دملك مودوداودنوموړی حاکم سره په جګړه کې په «۱۰٥۳هـ» کال ومړ. (۱)

دکلید کامرانی دلیکلو وخت :

د پټې خزانې په قول کامـرانخان سدوزی خپل داښکلی اثرکلید ـ کامرانی په کال ۱۰۳۸ هـ ق په ښهرصفاکې وکیښ (۲) اوداخبار اللودی نه یې هم ځینې ادبی مواد را نقـل کړل .

د کلید کامرانی محتویات :

د کلید کامرانی ټول محتویات لاس ته نه دی راغلی، پټې خزانې یې یوازې دنصر لودی او شیخ حمیـدلودی دژوند حال اوهغه اشعار چې «اعلام اللوذعی فـی اخبار اللودی» ثبت کړی، را اخیستیدی؛ ښایيچې ډېر نور مغتنم مواد به هم پـکې ووخومتأسفانه چې اوس په لاس کـې نشته. نظمیې داخبار اللودی پهبرخهکې څېړل شوی اوسوچه لغات یېهم په نومونړې برخهکې راغلی دی .

د کلید کامرانی دنظم نمونه :

د کلید کامرانی دنظم په نمونهکې د امیر نصر لودی هغه ځوابیـه پارکیچې دخپل تره شیخ رضیلودیپه غبرګونکې یې ویلی دلته رانقلوو څوله یوې خوا دشیخ رضی لـودیدشعر مکمل او له بلـې خوا ګـران لوستونکی په خپله دلودیانو دشاهيکورنۍ دکلام جاج ترې واخلی:

د الحاد پـه تـور تون سوم	زه لـرغـون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسې تو راکړی	که ملحد یـم د د ښنه یـم
له اسلا مه نـه تـر پلـمه	تورانـو څخه پـه تر پله یم
ګـر وه مې هغه لرغونی دی	اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پـه هسك به ځلم	و تـورا نـو تـه تیـاره یم
د لـودی زوی سنـتـی یـم	د حمید لـه لوړ کـهاله یم
تـورانی د ښن چې وایـی	زه لـه ګـرو هه په آړه یم
وایـی تور تاسې در وهوی	زه مـؤمن ستاسې په تله یم

د دښنـو ویـنـا و ې مــغـبر ه
زه لـودی یمـه خـو زه یـم (۳)

۱ـ دپټې خزانې تعلیقات ۲۵۰ـ۲۵۱ م .
۲ـ پټه خزانه ٦۷ م .
۳ـ پټه خزانه ۷۱ ـ ۷۳ م .

((۱۰))

اولیای افغان

اولیای افغان هم هغه تذکره ده‌چې اوس په لاس کې نشته خوپه دوولسمه هجری پېړۍ کې دپټې‌خزانې مؤلف ـ محمد هوتك ـ دخپل پوه پلار په روایت استفاده ترې‌کړې‌اود مېرمن نېکبختې احوال یې ترې رانقل کړی دی، ښکاری چې «اولیای‌افغان» یوه په زړه پورې تذکره وه خو متأسفانه چې اوس نشته او لکه‌دپښتو د نورو قیمتی آثارو غوندې ورکه اوله منځه تللې ده .

داولیای افغان لیکونکی :

ددې تذ کرې لیکو نکی شیخ‌امام‌الدین‌خلیل غوریاخېل دشیخ‌کبیر چې په بالاپیر مشهورؤ، زوی او دوړاندې ذکر شوی شیخ قاسم ـ دتذکرهٔ اولیای افغان لیکونکی ـ لمسی دی، دشیخ متی په علمی او روحانی کورنۍ کې دنیا ته راغلی‌اولکه د خپلو نورو اسلافو غوندې: عالم، پوه او دیوه روحانی شخصیت‌خاوندؤ دده مور تاج بی‌بی وه چې دملك درویزلور او دخلیلو له نامتوکورنۍ څخه وه . دی په بدنۍ‌کې د«۱۰۲۰ هـ ق» کال دمحرم په میاشت‌کې د دوشنبې په شپه زیږیدلی او د«۱۰۶۰ هـ ق» کال دهمدې میاشتې‌په ۲۳ دچهار شنبې په شپه له دنیا ولاړ اوپه پېښورکې ښخ دی. (۱)

شیخ قاسم سربېره پر اولیای‌افغان یوبل کتاب د «تاریخ افغانی» په نامه هم لیکلی دی چې دتاریخ په‌معتبرو کتابونو استناد لری او خپل مآخذ یې دکتاب په دیباچه‌کې ښودلی‌دی. (۲)

داولیای افغان دلیکلو وخت :

ځرنګه چې شیخ امام الدین له«۱۰۲۰ تر ۱۰۶۰ هـ ق» کال پورې ژوند کړی چې په دې حساب ددهعمرځلوېښت کاله ؤ نوښایی ده دې داکتاب د ۳۰ کلنۍ په شاوخواکې لیکلی وی چې د ۱۰۵۰ هـ حدودېې ګڼلای شو .

د اولیای افغان محتویات :

ددې تذکرې له محتویاتو ځخهچې موږته رارسیدلی یوازې د بی‌بی نېکبختې بیوګرافی‌ده،چې دابیوګرافی‌دپښې خزانې‌دلیکونکی دپلارمحمدداؤد هوتك له خواترې رانقل شوې او په‌پټه خزانه‌کې‌محفوظه ده، ښایی‌ده‌ېرو نورو پښتنو روحانیونو او شاعرانوواحوال هم پکې راغلی او د بی‌بی نېکبختې اشعار یې هم را نقل کړی‌وی، خوپه پټه خزانه‌کې یې بل ځای ذکر نشته او هم د بی‌بی نېکبختې‌دکلام نمونه دده له تذکرې ځخه نه بلکه ددې له خپل دیوان نه ـ چې«ارشاد الفقراء» نومیده او تصوفی اواخلاقی‌شعرونه پکې‌وو ـ رااخیستل‌شوې ده؛ ددې تذکرې په باب هم له دې زیات معلومات نشته . (۳)

حواشی :

۱ـ مخزن افغانی اود میا نعیم‌ددیوان خاتمه دپښې خزانې دتعلیقاتو په حواله ، ۲۱٤ م .

۲ـ دتاریخ افغانی قلمی نسخه‌دپښې خزانې د تعلیقاتو په حواله ۲۱٤ م .

۳ـ دبی‌بی نېکبختې احوال اواشعار دپښې خزانې په ۱۸۱ مخ کې لوستلای شیء !

((۱۱))

بیاض

بیاض هم د پښتو په تذکروکې شمېرل کېږی، چې داهم دپټې خزانې دمؤلف په لاس کې ؤ اودخوشال خان خټک، رحمان باباوځینو نوروشاعرانو لکه سلطان بهلول لودی اوخلیل خان نیازی په معرفی کې یې زیاته استفاده تري کړې او موادیې ترې اقتباس کړی دی. له بده مرغه چې بیاض هم اوس په لاس کې نشته اویوازی دپټې خزانې په وسیله یې پېژنو .

دبیاض لیکونکی :

د بیاض لیکونکی محمد رسول دی چې دکلات اوسېدونکی اوپه قام هوتک ؤ، ده ددولسمې هجری پېړۍ په اوایلوکې ژوند کاوه اودپټې خزانې له یوې جملې څخه داښکاری چې دی دپټې خزانې د لیکلو په وخت (۱۱۴۱ ـ ۱۱۴۲هـ) وفات شوی ؤ، هلته چې محمد هوتک د رحمان بابا دپېژندګلوۍ په برخه کې دمحمدرسول کتاب یادوی نو دده له نامه سره د«علیه الرحمه» جمله کاروی اولیکی:«محمد رسول هوتک علیه الرحمه په خپل بیاض کې داسې لیکلی دی...» (۱)او هم دا ثابته ده چې نوموړی مؤرخ په ۱۱۱۸ هـ ق کال ژوندی ؤ ځکه چې ده په خپل بیاض کې درحمان بابا د مړینې په برخه کې همدا پورتنۍ سنه ضبطه کړې ده. له پورتنیو اسنادو څخه داراوزی چې محمدرسول دې د۱۱۱۸ ـ ۱۱۴۱هـ ق

کلو ترمنځ وفات شوی وی .

دبیاض دلیکلو وخت او محتـویات :

خرنګه چې محمد رسول کلاتوال په ۱۱۱۸ هـ ق کال یقینی ژوندی او له ۱۱۴۱ هـ ق کال نه مخکې وفـات شوی دی، له دې کبله دبیاض دلیکلو وخت هم ددې کلونو ترمنځ له ۱۱۱۸هـ کال څخه راوروسته اټکلولای شو .

داکتاب یوه مغتنمه او قیمتي تذکره ګڼله کېږي چې ډېر مهم اسناد پکې ثبت شوي دي او د سلطان بهلول لودي، خلیل خان نیازي، خوشالخان خټك او رحمان بابا بیوګرافي او اشعاریې ضبط کړي چې د پټې خزانې په وسیله زموږ لاس ته رارسېدلي دي؛ بنایي چې په دې بیاض کې به ډېر نور قیمتي اسناد هم موجود وو، خو متأسفانه چې زموږ لاس ته نه دي رارسیدلي او دا پورتني مواد هم د پټې خزانې په واسطه خوندي شوي دي؛ دا هم باید ووایو چې د پټې خزانې له پیدا کېدو نه مخکې د پښتو دلوی او غیب اللسان شاعر رحمان بابا دزیږیدو او مړینې یقیني تاریخونه په لاس کې نه وو خو د همدې بیاض په مرسته او د پټې خزانې په وسیله د «رحمان بابا» په ژوند پېژندنه کې یوه مهمه اضافه وشوه او د پښتو ادب د دې صوفي بابا د ژوند له مهمو نکتو څخه پرده پورته شوه .

د بیاض نظم :

څرنګه چې د بیاض نثر په لاس کې نشته نو ځکه یې د نثر له څېړنې څخه تېر او د نظم په باب یې څه ویل غواړو :

دا خو ښکاره خبره ده چې په پښتو ادب کې د رحمان بابا او خوشالخان خټك شعرونه د هرچا له اشعارونه پاخه، خواږه، ښه، درانه، مشهور او له هر راز ادبي ښکلاؤ ډك دي او په خپله خوشال خان او رحمان بابا د پښتو ادب پلرونه بلل کېږي او د دوی د پښتو ادب د آسمان هغه ځلاند ستوري دي چې د نورو ټولو ستورو رڼایې تته کړې او تر تأثیر لاندې یې راوستلي دي، نو څرنګه چې په بیاض کې هم د خوشال خان او رحمان بابا نظمونه او سوانح ثبت دي، ځکه زیات د دوی د اشعارو په باب څه نه شو ویلی او که څه ووایو هم نو هغه دلمر په مخ کې به د ډیوې بلولو مثال ولري. همدا راز د سلطان بهلول لودي او خلیل خان نیازي دوه څلوریځې چې پکې راغلې په نمونه کې یې وړاندې کوو څو یې د پخوالي او سلاست جاج په خپله لوستونکی واخلي .

دبیاض دنظم نمونه :

دخلیل خان نیازي رباعي (۲) :

خـړې وریځې ژاړي لـه پاسه   کو یله بڼ غ کا بېلتون له لاسه

په هغه لونی ګوهر په خولستا   دامرحبا کا ستا زموږمواسه(۳)

د سلطـا ن بهلـول ر بـاعـی(٤) :

ملك به زرغون کړم په ورکړه راسه   ګوره اوريځې د داد لـه پاسه
خول مې دعدل په دروروڼ دی   جهان به زيب مومی زماله لاسه(٥)

حواشی :

۱ـ پټه خزانه ۹۳ م .

۲ـ «په هندوستان کې دبرسات په موسم خليل خـان نـيازی هسې باعی انشاء کړه او دسلطان بهلول پادشاه پـه مخه کـې وويلـه ...» (پټه خزانه ۷۵ مخ) .

۳ـ پټه خزانه ۷۷ م.

٤ـ «سلطان بهلول عليه الرحمه چې دارباعی (د خليل خان) ونغوږه په ځواب يې دارباعی سمدستی وويله»(پټه خزانه ۷۷ م.)

۵ـ پټه خزانه ۷۷ م.

((۱۲))

پټه خزانه

پټه خزانه د پښتو د پخوانیو تذکرو په لړ کې تر اوسه پورې یوازینۍ بشپړه تذکره ده چې زموږ لاس ته رارسیدلې ده؛ پټه خزانه لکه چې نوم یې پټه خزانه دی همدا راز دپښتو ډېر پټ رازونه پکې پټ دي؛ دې تذکرې نه یوازې داچې دپښتو تحریری ادب او شعر لومړی هجری پیړۍ ته ورساوه بلکه دایې هم ثابته کړه چې پښتو له ډېر پخوا درباری، شعری او ادبی ژبه وه او د پښتو اکثره پاچایان دپښتو شاعران هم وو؛ ددې خبرې لویې نمونې د سوریانو، غوریانو، لودیانو او هوتکیانو کورنۍ دی چې هم ددې خاورې سلاطین او ټولواکان اوهم دپښتو ادب روزونکي پالونکي او حتی په خپله ادیبان وو چې په دې لړ کې امیرکروړ، نصرلودی او شاه حسین هوتک دیادولو وړدی .

همدا راز دې کتاب دپښتو یوه زیاته اندازه لرغون کلمات اولغات هم زموږ لاس ته راوستل چې اوس یې اکثره متروك او له منځه تللی دی؛ همدا رنګه دې تذکرې د پښتو دیوه زیات شمېر کتابونو نومونه راپه ګوته کړل چې په هغو کې، «دپښتو پخوانۍ تذکرې» هم شاملې دی او موږ مخکې په خپل خپل وار معرفی کړې.

دپټې خزانې لیکونکی :

دپټې خزانې لیکونکی دپښتو یو پوه، عالم، سترګور او فاضل ادیب، مؤرخ او لیکوال خدای بښلی «محمدهوتك» دی، له نېکه مرغه دې دانشمند لیکوال داکثره لیکونکو په خلاف په خپله تذکره کې سر بېره نورو شاعرانو او ادیبانو په سوانح خپله پېژندګلوی هم لیکلې ده اودادی دده سوانح دده له خپلې خولې لیکم:

«وایي محمدزوی د داؤد خان،زوی دقادر خان په قوم هوتك، چي: زموږ دکهول اصل ځای مرغه وه،چيزمانیکه قادرخان له هغه ځایه راغی سیوری ته اوهلته راورسیدیء پسله‌خومدته په تقاضا د نصیب اوقسمت راغی او دکندهار پخواکي په کلی‌دکوکران استوګنه کوله اوپیشه‌يي ؤ زراعت .

... زما راتګ دي نابودي‌دنیاته یعنی تولد مي واقع سوی‌ؤپه(۱۳) درجب المرجب سنه (۱۰۸٤هـ) په‌کوکران کي اوسن‌ته دتمیزورسیدم، نومي پلار درس راته شروع کااوتراتلسم کاله د عمر مي ولوستل احکام ددین اوفقه اواصول اوتفسیراودفصاحت علوم لکه قافیه اوعروض او بیان اومعانی اونور . چي زما پلارمرحوم وفات سو اوزه په تقاضا دپادشاه ظل الله د امت سلطنه‌شاه حسین راغلم د قندهار ښارته، تراوسه په نظر کیمیا اثر د پادشاه‌اسلام ښادیم او هرکله په احسان او مرحمت ددي خاندان عالیشان‌سربلند یم، عمرمي‌تیرېږی په‌لوستلو اوکښلو دکتابو، له نعمتو د جهان‌بله بهره نه لرم اوزړه‌مي هم خوښی نه کابیله دي اشغالوپه بل‌څه.په دي‌اوقاتو دعمر چي مي تېرکړل یو څه کتابونه مي وکښل ، چي یوله دغوڅخه دغه خزانه ده او نور دادی: یوکتاب مي کښلی دی په بیان‌دعلوم‌د فصاحت چي «خلاصة الفصاحت» باله شی اوپه دغه کتاب مي ټول‌علوم‌دفصاحت په پښتو د خپلو پښتنو طالبانو دپاره خلاصه کړل. بل‌کتاب‌مي کښلی دی په بیان دطبابت‌اوعلاج چي «خلاصة الطب» يي نوم دی، په‌سنه ۱۱۳۹ هجری چي مي دغه کتاب دپادشاه عالم پناه مدظله مخ ته‌پیش کا، سل طلاوي يي ماته صله‌کا اوهرکله داسي مراحم دپادشاه ددي‌فقیر، غریب په حق ډېر دی اوارکان ددولت ابد مد ت هم پردي فقیردمرحمت نظرکا، خاص بیابهادر خان عالی مکا ن چي تن ورځ په قندهاردغرباؤ په سرظل درحمت دی، خالق دي عمر ډېر کا. ماله یو دیوان‌داشعاروهم سته چي په دي وخت‌کي مردف اومدون سوی دی او غزلونه‌او قصاید اورباعی لری، کله چي‌طبع قاصر میل دشعر اووینا کا، شعرونه‌کاږم اوموزونان دروزګار يي‌خوښوی. څکه چي دځان ستاینه ښه نه ده‌اوپوهان‌له دي‌کاره عارکا، نوپه‌خزانه کښي مي خپل احوال وکیښ ، چي‌ددي کتاب ویونکی ما ته دعا وکا اوهروقت مي په دعا یادکا» (۱) .

داؤ تاسو د محمد هوتك ژونددده له خپلې خولې ولوست اوموږته دانتيجه په لاس راكوی چې محمدهوتك دشاه‌حسين هوتك په‌دربار كې زيات قرب درلود اوپه خپله دپاچاورته ډېر عقيدتؤ لكه دوه ځل يې په دوو كتابونو زر ـ زر طلاوې‌صله هم ور كړې وه چې يويې خلاصة‌الطب اوبل يې همدا خزانه‌ده.

دمحمد هوتك دمړينې نيټه‌نه ده‌معلومه، دی د پټې خزانې د ليكلو په وخت‌كې د٤٨كلوپه عمرؤاوځرنګه‌چې‌په ١١٥٠ ه ق كال نادر افشار دكندهار له حملې نه وروسته دشاه‌حسين هوتك دربار ړنګ اودرباريان يې تيت اوپرك كړل په خپله شاه‌حسين‌يې بندی‌كړ؛ په دې اړودوړكې دشاه حسين ددربار عالمانو اواديبانوله زياتې مهرانې او غيرت شخه كار واخيست، كتابونه او قلمونه يې‌كېښودل اوپه عوض كې يې‌په‌توروا‌و ډالونو ځان سينګار كړ اوپه ډېرمېړانه يې دغليم مقابله كوله چې اكثره يې په همدې اړاودوړ كې‌له منځه ولاړل نوځكه ګومان كېږی چې محمدهوتك‌دې هم په دې‌وخت‌كې‌يااله منځه تللی وی اوياكه پاتې وی هم چېرته يې ذكر نشته چې په دې‌ترتيب دمحمد هوتك وروستنی ژوند تراوسه مجهول دی .

هوتك او دهوتكو دوره :

ځرنګه چې پټه خزانه د هوتكوپه‌دوره‌كې اوهم د يوه هوتك له خوا كښله شوې د ه‌نوځكه بې‌ځايه‌نه‌ګڼم‌چې دهوتكو اوددوی ددورې په ادبی كارنامو يوځغلند نظر واچوم :

هوتك دپښتنو غلجيو يوه‌پښه‌ده چې د هوتكانو لومړی پلار «هوتك بابا» د «بارو» زوی «بارو»د«تولر» زوی او د «تولر» پلار «بابا غلجی» ؤ چې په دې ترتيب«هوتك بابا» د «غلجی بابا» كړوسی كېده، دزيږيدو نيټه يې «٦٦١ه» اودمړينې نيټه يې «٧٤٠ه» ده. (٢)

هوتك بابا هم دتورې خښتن‌ؤاوهم دقلم، هم‌يې‌غزاوې كړې اوهم‌يې رزمی اوحماسی معرونه‌ويلی دی‌چې‌په دې‌وسيلې سره دهوتكو خښته په شعر اوادب اېښودل شوی‌ده،له‌هوتك‌بابا نه دری پيړۍ راوروسته‌په دې كوزنۍ كې يو بل ځلانده ستوری‌وځلېدچې دالوی شخص د افغانستان

لوی ملی مشر «میرویس خان» هوتک‌دی. میرویس خان هو تک په افغانستان کې یوازینی ملی مشر دی‌چې رسمی پاچایی یې نه ده کړې اودیوه ملی مشر په صفت یې‌دمملکت‌اداره او واګې په لاس نیولې دی. ددوی لویه کار نامه د ظالم ګرګین‌له ظلم څخه د کندهار خلاصول او دافغانی خاورې تمامیت ؤ. میرویس‌خان هوتک که څه هم په خپله شعر نه وایه خودشعر اوادب‌سره‌یې‌زیاته علاقه وه اوډېره عقیده یې‌ورته درلوده‌چې نمونه‌یې هماغه‌درحمان‌باباپه دېوان دفالونو نیول دی چې پټې خزانې ذکر کړی دی ؛ بیا دده کشرزوی شاه‌حسین‌هوتک هغه وخت چې دکندهار دسلطنت واګې‌په‌لاس‌کې‌ونیولې دپښتو ادب پالنې اوروزنې‌ته ډېره زیاته توجه وکړه او لکه‌څرنګه چې دسلطان محمود غزنوی په دوره‌کې ددری شعر اوادب بازارګرم‌ؤ، همدا راز دشاه حسین هوتک ددورې پښتو پالنه هم ورسره‌سمه‌ده‌اوترې کمه نه‌ده؛ دی په خپله هم شاعر ؤ اودربار به یې هم تل له‌شاعرانو اوادیبانو ډک ؤ چې تل‌به‌یې ادباؤ اوفضلاؤ ته صلې اوجایزې هم‌ورکولې؛ دی په «۱۱۱۴ه» کال (۳) زیږیدلی اود ۱۱۵۲ ه کال دبرات‌دمیاشتې په لسم په مازندران کې وفات شوی دی(٤) چې دده‌په‌له‌منځه‌تګ سره د هوتکو دورې هم سقوط وکړ اوبیاله‌دوی وروسته‌په هوتکو کې‌دادیبانو اوشاعرانونوم هم ډېر کم اورو .

دپټې خزانې دلیکلو وخت :

پټه خزانه محمد هوتک د شاه‌حسین هوتک په تشو یق اوامر په ۱۱٤۱ ــ ٤۲ ه ق کلوکې لیکلې اوترتیب کړې ده، دی دپټې خزانې له لیکلو نه حتی دیر ش کاله مخکې‌دپښتنو شاعرانو په ژوند پېژندنه پسې ځاروؤ او په دې هکله دپټې‌خزانې په سریزه کې داسې کاږی:

«... داډېر وختونه تېر سول‌چې ماغوښته چې‌زه دپښتنوشاعرانو تذکره وکاږم او ددوی احوال سره‌راټول کاندم، مګر زمانې ماته فراغ نه راکاوه اوداهیله مې په زړه‌کې‌وچه‌سوه، ځکه چې پرقندهار د ظلم او جفاتورتم پروت‌ؤاوهېڅا آرام‌نه‌درلوداونه فراغ ، ګاهې به مغولو چپاوونه کړل اوګاهې به د ګرګین دستم‌سوران ؤ... هغه وقت چې زماله ارادې خبر سو زموږ د پښتونخوادسترګو تور امام المسلمین وابن

قاتل الرفضة والکافرین شاه حسین، ادام‌الله دولته الی یوم‌الدین. بیت:

دپښتنو پادشاه حسین هوتك — په ملکانو کې دی، دی‌لوی‌ملك
دحاجی میرغښتلی‌زوی ګړندی — خالقه تل دې‌وی ځلاند داغمی

نوې زه وغوښتم خپل دربارته‌اوماته یې تشویق کا اوالطاف یې ښکاره کا، چې داخپله اراده پوره‌کاندم اودپښتنو شاعرانو حال سره راټول کاندم، ځکه چې زموږ پادشاه‌اودښالم خپلو دزړه سر، شاه حسین خلدالله ملکه وسلطنته ، پخپله هم‌دښې وینا خاوند اودپښتنو د شعر شوقمن دی، نوما وغوښته چې ژرترژره داکتاب وکښلی سې اودپښتنو دشاعرانو احوال ټول کړسی .

ښکاره دې وی، چې ماله‌دیرشو‌کالو راهیسې ، د ډېرو شاعرانو دپښتنو ، احوالونه راټول کړی دی‌اوهغه وقتونه چې دپښتونخوا پرلټو ګرځېدم ، له وګړیو څخه مې ډېر ښه حالونه اورېدلی دی او اوس‌هغه ټول دخپل پادشاه ظل‌الله په‌غوښتنې‌کاږم، ددې کتاب نوم دی «پټه‌خزانه» ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلی‌دی‌چې پټ وو اونه وو ښکاره، خالق تعالی دې ټوله مسلمان و بخښی اوزموږ دپادشاه سیوری دې تل وی اودایم، په دغه کتاب چې ماپه کښلوابتداوکا ، ورځ وه د جمعې ١٦ دجمادی‌الثانی، سنه‌وه ١١٤١هجری»(٥) همدا راز دپټې خزانې لیکل د١١٤٢ هـ ق کال دشوال المکرم په‌پنځه ویشتم تمام شوی (٦) چې‌په‌دې ترتیب د پټې خزانې راغونډولو،ترتیبولو اولیکلو «١٦»میاشتې او«٩» ورځې نیولې دی .

دپټې خزانې محتویات :

پټه خزانه په لومړی سرکې‌په دریو خزانو وېشله شوې ده :

لومړی خزانه: دهغو شاعرانوپه پېژندګلوی‌کې چې پخواتېرشوی.

دوهمه خزانه: دمؤلف دمعاصروشاعرانو بیوګرافی .

دریمه خزانه : دهغو ښځو په‌پېژند ګلوی بناده کومو چې په پښتوکې شعرونه ویلی دی .

خاتمه : دمؤلف دپلار اوددہ لەخپلې پېژندګلوۍ څخه عبارت ده.

په لومړۍ خزانه کې: باباهوتك، شيخ ملكيار، اسماعيل ، خربنبون شيخ متى، امير كروړ، شيخ اسعدسوري، بېټكارندوى، ابومحمد هاشم، شيخ تيمن، شيخ بستان بړيڅ، شيخ رضى لودى، نصر لودى، شيخ عيسى مشواڼى ، سلطان بهلو ل لودى، خليل خان نيازى ، خوشالخان خټك زرغون خان ، دوست محمد كاكړ، رحمان بابا ، شيخ محمد صالح او علي سرور معرفي شوي دي .

په دوهمه خزانه كې: ملا بازتوخى، شاه حسين هوتك، ملازعفران محمديونس خان، محمد ګل مسعود، عبدالقادر خان خټك ، بهادر خان، ملامحمد صديق پوپلزى، ملاپير محمدمياجى، الليار افريدى ، بابو جان بابى، ريدي خان مهمند، ملامحمدعادل بړيڅ، محمدطاهر جمرياني، محمدعمر ملامحمد اياز نيازى ، ملامحمد حافظ بارکزى ، نصر الدين خان اندړ ملانور محمدغلجى، عبداللطيف اڅکزى او سيدال خان تا صر پېژندل شوي دي .

په دريمه خزانه کې : نازوانا، حليمه حافظه ، بي بي نيكبخته بي بي زينب، زرغونه او رابعه معرفي شوې دي .

او په خاتمه کې: داؤد خان هوتك د محمدهوتك پلار او په خپله محمدهوتك معرفي شوى اوكتاب سرته رسېدلى دى؛ چې په دې ترتيب په پټه خزانه كې ټول «٥١» تنه شاعران او شاعرانې معرفي شوي او په دې قيمتي خزانه كې ديوپنځوس تنو پښتنو اديبانو ژوند پېژندنه او داشعارو ملغلرې خوندي دي .

پټه خزانه له کومه شوه ؟ :

له كومه وخته چې پټه خزانه رابرسېره شوې نو دخينو كسانو له خوا يو لړ پټې خبرې هم پس پس شروع شوې او كېږي؛ چې وايي: «پټه خزانه ساختګي او جعلي ده»(!!) که څه هم ددې راز بې اساسه خبرو په خواب کې څه ويل بې ځايه وخت ضايع کول دي څکه داكسان كه په پښتو سم وپوهېږي او پټه خزانه په غور ولولي نو بيا به هيڅكله هم دا

نامعقول اوبې اساسه سوال ددوی په دماغ کې ونه ګرځي، ځکه چې په پټه خزانه کې دومره ادبي قدرت او متره موجوده ده چې داوسنیو لیکوالو لـه قدرته د داسې ښکـلي اثـر جوړول ښخي خارج او وتلي دي، او دومـره تاریخي اسناد پکې موجود دي چې په نورځای کې هیڅ نشته. خو بیا هم ددې دپاره چې په موضوع ښه رڼا اچول شوي وي د پټې خزانې د پیداکېدو سوابق په لاندې ډول لیکل کېږي :

دکوټیټې معاصر لیکوال ښاغلي محمد جعفر اځکزی په خپله یـوه کوچنۍ تذکـره کـې چې «ونـدر» نومېږي او په «۱۹۵۹ ع» کال خپره شوې د عـلامه عبدالعلي دبیوګرافۍ په لړ کې لیکي: دعبدالعلي څه (شخه) دبهترینو کتابو یوه اصـلي خزینـه موجوده وه، په هغه کې دده یوه قلمي نسخه «پټه خزانه» وه، چې حکومت افغانستان چاپ کړه او دپښتو دتاریخ یوه اهمه اوقیمتي حصه یې محفوظه کړه...» (۷) کوم وخت چې ما په دې باره کې دپټې خزانې له محشي او ناشر استاد عبدالحی «حبیبي» صاحب سره خبرې وکړې او له دوی نه مې دپټې خزانې دسوابقو په باب پوښتنه وکړه نو دوی راته دپټې خزانې دلاس ته راتلو په باب وویل چې : علامه عبدالعلي دخوانۍ په وخت په کنـدهـار کـې اوسېده ، او وروسته زمـا ورسره تګ ـ راتګ دوستي او علاقه وه د کندهار د استوګنې په باب یې محمدجعفر اځکزی هم غږېدلی دی ـ (۸) دی له کندهاره بېرته کوټې ته ولاړ، او هغه وخت چې زه د «طلوع افغان» مدیروم، احوال یې راواستاوه: «چې ماله چاسره داسې تذکره لیدلې ده، خوزه مؤفق نه شوم چې یـاورشم او یادبل چا په واسطه دا تذکره ترې راوغواړم؛ خو چې زه کابل ته راغلـم او دلته مقرر شوم نو په دې وخت کې زه دهغه وخت دپوهنې دوزیر په اجازه کوټې ته ولاړم او دعلامه عبدالعلي کاکړ په واسطه مې دپټې خزانې خطي نسخه له اصلي مالکه څخه دپیسو په بدل کې واخیسته؛ وروسته له دې مې ددې تذکرې په تحشیه، تعلیق او ترجمه لاس پورې کړ خو چې په ۱۳۲۳ هـ ش کال مې دپښتو ټولنې له خوا خپره کړه .

دپټې خزانې قلمي نسخې :

د پټې خـزانې لومړۍ قلمـي نسخه په خپله مؤلف لیکلې او دنسخې په پای کې داسې لیکي: «کتاب تمام سو په ورځ دجمعې ۲٤ دشوال المکرم

سنه (۱۱٤۲) هجری په قندهار کې اومؤلف محمدهوتک هم فارغ البال سو، الحمدلله حمداً کثیراً.» (۹)

دمؤلف دلیکلي نسخې له مخې دوهم ځل له پاره نورمحمد خروټي دسردار مهردل خان له پاره قلمي کړې اولیکي : «بتاریخ دهم ماه ربیع الاول سنه یکهزار و دوصد وشصت وپنج هجری گذشته بود از هجرت رسول خدا صلی الله علیه وسلم بدستخط حقیر فقیر کثیر التقصیر نورمحمد خروتی برای عالیجاه، رفعت جایگاه سردار عالی تبار سردار مهردل خان قلمی گردید .

هرکه خواند دعا طمع دارم زانکه من بنده گنهکارم» (۱۰)

بیا درېیم ځل له پاره ددوهمې نسخې له مخې محمد عباس کاسي په کوټه کې دحاجي محمداکبر هوتکي له پاره قلمي کړې ده او لیکي: «این کتاب را احقرالناس محمدعباس قوم کاسی درشهر کویته بلوچستان خاص از برای عالیجاه تجارت نشان حاجی محمد اکبر قوم هوتکی قلمی کرد ، سنه ۱۳۰۳ هجری باستعجال تمام قلمی شد.» (۱۱)

په دې ترتیب پټه خزانه لومړی په ۱۱٤۲ هـ ق کال دمؤلف له خوا دوهم ځل په ۱۲٦۵ هـ ق کال دنورمحمد خروټي او درېیم ځل په ۱۳۰۳هـ ق کال دمحمدعباس کاسي په قلم قلمي شوې ده .

اوس ددې ګټور کتاب دلومړي او دوهمې نسخې پته نشته خودریمه نسخه ـ چې چاپ هم دهمدې نسخې له مخې شوی ـ دافغانستان د خطي نسخو په کتابخانه کې خوندي ده او «۱۱۲» مخونه لري. (*)

(*) ځنې خلک دخاصو اغراضو په سبب داسې وایي: چې دپټې خزانې قدیمه نسخه نشته ، نوځکه دشبهې وړده. اوهغه پښتانه پښتو کتابونه چې په پټه خزانه کې ذکر سوي دي، هم اوس نشته، نودمنلو وړندي .

دلته باید داخبره روښانه کو، چې کرده هغه کتابونه چې په پټه خزانه کې ذکر سوي دي، ورک ندي، اوځنې یې اوس هم شته ، لکه مخزن افغاني اوحدیقۀ ځینې اودرحمان بابا دېوان چې درې سره چاپ سوي هم دي. نوځکه چې دمحمدهوتک له مآخذوڅخه دغه درې کتابونه موجود دي «پاتې د۵۷ مخ په لمن کې»

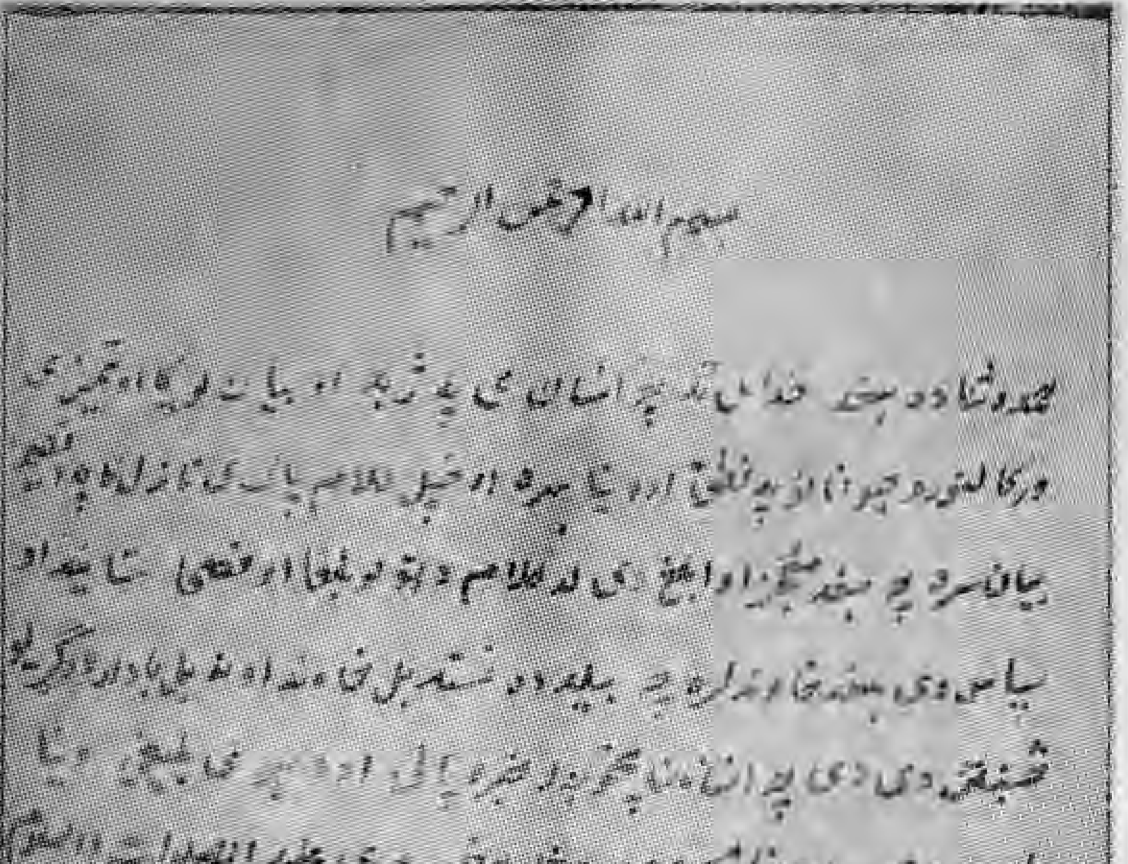

بسم الله الرحمن الرحيم

دېتى خزانى دقلمى نسخى دلومېرى مغ عكس

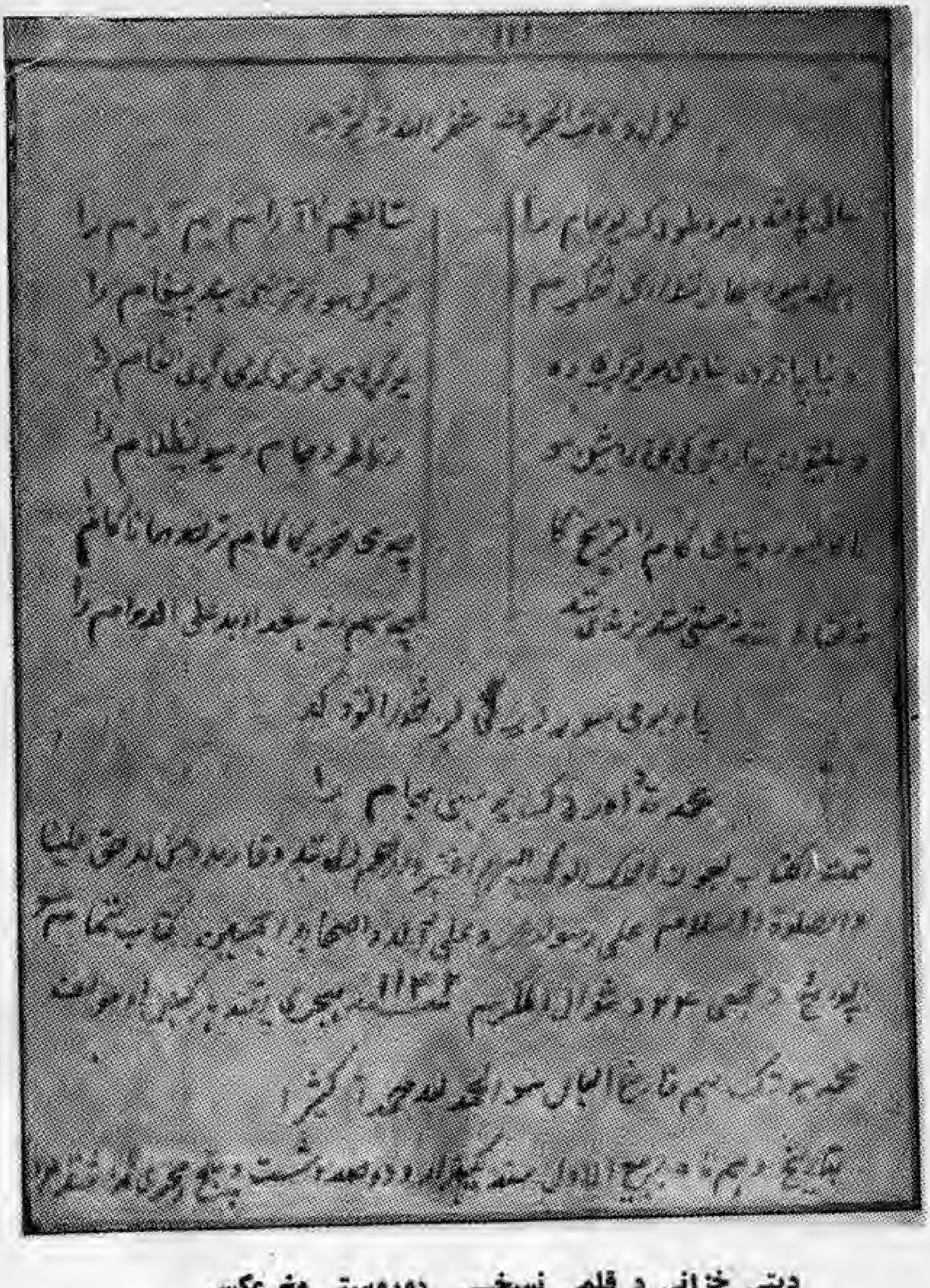

دریتې خزانې د قلمي نسخې دوروستي مخ عکس

دپټې خزانې مآخذ :

له نېکه مرغه دپټې خزانې پوه‌مؤلف دخپل کتاب دمآخذو ذکر ځای په ځای کړی اودهر قول مأخذ يې‌که روايت دی ياعنعنه ياله کوم کتابه اخذ دی ټول يې ښودلی دی چې‌دپټې‌خزانې ټول مآخذ په لومړی سرکې په څلورو لاندې برخو ويشلای‌شو :

۱ـ هغه مآخذ چې محمدهوتک‌مستقيماً کتلی؛ استفاده يې ترې‌کړې اوپه لاس کې يې وو .

«د٥٤ مخ پاتې»
هغه نور کتابونه چې‌ده ياد کړی دی،هم صحيح دی .

دوهمه خبره داده چې که ديوه‌کتاب زړه نسخه موجوده نه وی نودليل ددې نه گرزی چې دا کتاب‌به مجعول وی. دفارسی ژبی لومړی تذکره لباب‌الالباب ده،چې محمدعوفی‌په اوم هجری قرن‌کې تاليف کړېده مگر ددې کتاب‌دواړی موجودی‌نسخې‌ترلسمی پيړی دمخه ندی نوپه دې دليل موږ لباب الالباب کوم مجعول‌کتاب نه بولو .

داکتاب تر ۱۰۰۰ﻫ کاله پوری‌هيچانه پېژاند ، تردې حده چې د«بزم آرا» مؤلف سيدعلی هغه ټوله‌غلاکی‌ء اوپخپل نامه يې ترتيب‌کی‌ء.

ترلباب دمخه يوه بله فارسی‌تذکره د مناقب الشعراء په نامه ابوطاهر خاتونی د۵۰۰ﻫ په شااوخواکې تأليف کړې وه، چې دولتشاه‌يې يادوی، مگر داکتاب اوس بيخی ورکه‌دی‌ء. خو موږيې ددولتشاه په حواله پېژنو اومنويې .

نوهغه څوک چې دلباب اومناقب‌وجود منی، اولباب د فارسی ادبی تاريخ لوی اومعتمد اوثقه منبع گڼی،دوی ولی‌پټې خزانې‌ته‌په هغه سترگه نه گوری؟

دعربی اوفارسی په ادبی تاريخ‌کې په سوو داسی کتابونه سته چې نوم يې په يوه کتاب کې راغلی وی،خواوس يې نسخې نسته، مگر موږ دهغو کتابوله وجوده انکار نه کوو،دادبياتو تاريخونه په داسی بحثونو ډکوو. نوکه د پټې خزانې د انکارکوونکو فارمولا پردغوعربی اوفارسی ورکو کتابو باندی تطبيق کو، ښايی‌چې دتاريخ ادبيات اکثری برخی به له منځه ولاړی سی . (حبيبی)

۲ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك دخپل پلار یانورو په روایت استفاده ترې کړې اوبل چا ـ خصوصاً ده‌پلار محمد داؤد هوتك ـ کتلی دی.

۳ـ هغه آثار چې دمحمدهوتك‌مستقیمو مأخذونو استفاده ترې کړې اوحواله یې ورکړې ده .

٤ـ شفاهي روایات اووده‌خپلې‌لیدنې ، کتنې او پوښتنې چې له شاعرانو اوادیبانو نه‌یې کړې‌دی.چې موږیې دلته دلومړیو درې ډولو مأخذو نومونه په لاندې ډول لیکو :

۱ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك‌مستقیماً کتلی‌دی دادی:افضل‌الطرایق بیاض، تحفهٔ صالح، تحفهٔ واعظ ، حدیقهٔ ختك، د رحمان بابا دیوان دمحمدهوتك خپل دیوان، دشاه‌حسین‌دیوان، محاسن الصلوة، غرغښت‌نامه قصص العاشقین (شها او گلان)،گلدستهٔ زعفرانی ، لرغونی پښتانه مخزن افغانی ، پښتو محمود نامه اونافع مسلمین . که څه هم ځینې نور آثاریې‌هم ذکرکړی ـخوداخیستنې‌اشاره نه لری .

۲ـ هغه مآخذ چې محمدهوتك‌دنورو په روایت استفاده ترې کړې ده دادی:اولیای‌افغان، ارشادالفقراء،پښتو بوستان ، بستان الاولیاء دخدای مینه، د اللهیار اودنازو دیوانونه .

۳ـ هغه آثارچې د محمدهوتك‌مأخذو اخذ ترې کړی دادی: اعلام‌ـ اللوذعی فی اخبار اللودی او تاریخ‌سوری. (۱۲)

دپټې خزانې نثر :

تراوسه دپښتو لومړنی لاس‌ته‌راغلی نثر هماغه د سلیمان ماکو د «تذکرةالاولیاء» نثردی ـ چې ددې‌اثرپه لومړی برخه کې پرې وغږیدو اودانثر تاسو پخوا ولوست ـ له دې‌نه وروسته د پیر روښان اواخون درویزه په عصرکې د پښتو نثر ډېرپیچیده، مغلق او مسجع شو، چې بیاوروسته ـ وروسته دختکوپه دوره‌کې ببرته دپښتو نثر دتصنع‌اوسجع مخه څه نه څه ونیوله شوه، خوبیاهم‌اغلاق اوپیچیدگی ترې ورکه نه‌شوه، څوچې ددوولسمې پېړۍ په اوایلوکې‌محمدهوتك په پښتو نثر کې یونوی روح پوك واهه او یونوی سبك یې‌منځ‌ته راووړ؛ دمحمدهوتك نثر ډېر

پوخ، متین، له تصنع او پیچیدګی څخه خلاص اودسجع اووزن د روند زنځیریې په غاړه کې نه دی اچولی، همدا راز ترډېره حده دنورو ژبو له تأثیر اواغیزې څخه ژغورل شوی اوپه روانه پښتو، تر ډېره ځایه له محاورې سره سم لیکل شوی اودپښتوپه سوچه لغاتو اواصطلاحاتو پسوللل شوی دی .

دمحمد هوتك له نثر نه راوروسته په پښتوکې بیاهم مسجع نثرونه لیکل شوی چې دشمس الدین «خلاصة المریدین» د نمونې په توګه یادولای شو، همدا راز د ملاشرف «دپښتو عروض» نثرهم ترډېره ځایه د عربی اوپارسی ژبې تر تأثیر لاندې لیکل شوی دی ؛ د محمد هوتك نثر دځوړلسمې هجری پېړۍ په اوایلوکې مرحوم مولوی «احمد جان» بېرته راژوندی کړ اوبیا یې وپاله خوځې تردې وخته پورې ورو – ورو په مخ ولاړ او اوس – اوس دپښتو نثرله ګرامری اوژبنی دود سره سم لیکل کیږی چې په دې ترتیب د پښتوداوسنی نثر بنسټ هماغه د مرحوم محمدهوتك نثر ګڼلای شو.

دپټې خزانې نظم :

څرنګه چې دپټې خزانې له پیداکېدونه مخکې دپښتو تحریری او معلوم نظم له څلورمې هجری پېړۍ څخه مخ ته نه ته ،نودا دپټې خزانې یولوی کار ؤ چې دپښتو تحریری ادب یې دلومړۍ هجری پېړۍ اواخرو او ددوهمې پېړۍ اوایلوته ورساوه؛ همدا راز ددې کتاب په واسطه :

۱– دپښتو یولړ مخصوص اشعار– چې نه داوسنیو اولسی اشعارو په ډله کې ودرېږی اونه د عروضی اشعارو سره اړخ لګوی – راپه ګوته شول او دااشعار تر زیاتې اندازې دموضوع اواداله پلوه له آریایی سرودونو سره سر خوری چې د امیر کروړ،خر ښبون او ...اشعار یې نمونې ګڼلای شو .

۲– دپښتو درنې او پخې بوللې(قصیدې) یې زموږ لاس ته راوستې چې دغوریانو په دربار کې ویلې شوې دی ، اودایې راته څرګنده کړه : هغه وخت لکه څرنګه چې دغزنویانو په دربارکې ددې قصیدوبازار تودوو همداراز دغوریانو په دربارکې پښتنو شاعرانو پخې قصیدې

درلودې، چې پټې خزانې خوندي کړېدي لکه دشيخ اسعد او بنګارندوي بوللې .

٣ـ په پښتو کې يې دژباړل شوو اشعارو نمونې زموږ لاس ته راورسولې چې په دې لړ کې داستاد ابن خلاد يوه کوميډي شعر ترجمه ده چې د نوموړي د شاګرد «ابو محمد هاشم سرواني» له خوا شوې ده .

٤ـ په پښتو کې يې د پخوانيو مشاعرو پته راکړه چې دشيخ رضي او نصر لودي ، اسماعيل او خرښبون، خليل خان نيازي او سلطان بهلول لودي او نورو مشاعرې يې نمونې دي .

٥ـ د پښتو لومړنۍ شاهنامې او ساقي نامې يې لاس ته راوستې چې شاه نامه د محمودنامې په نامه دريديخان هومند له خوا دشاه محمود هوتکي په نامه ليکله شوې او ساقي نامه زرغون خان ويلې ده .

٦ـ دپښتو داولسي شعر بڼکلې نمونې يې موږ ته راپه ګوته کړې چې لومړۍ نمونه يې دشيخ بستان بړيڅ بدله ده .

٧ـ دپښتو د عروضي اشعارو لومړنۍ نمونې يې را معلومې او په لاس راکړې .

مطلب داچې دپښتو دراز ـ راز اشعارو لکه پخواني شعرونه، اولسي شعرونه ، عروضي شعرونه او ددې دری ډلو اشعارو نورې ريښې او څانګې يې زموږ لاس ته راوستې او هم يې دمعنی له پلوه له: حماسي، عشقي اجتماعي، مذهبي، انتقادي، انتباهي، کوميډي، مراثـي ، توصيفي، اخلاقي ديني، تصوفي ، فلسفي، فولکلوري، اونور راز ـ راز او بېلو ـ بېلو موضوعاتو سره ـ چې پـه پښتـو شعر کې راغلي ـ اشنا کړو اودپښتو ژبې دادب قيمتي ذخيرې موږ تـه راورسول .

دپټې خزانې سوچه لغات :

دپټې خزانې بل لوی کـار دپښتو دسوچه لغاتو لاس ته راوستل اوخوندي کول دي چې لانـدې يـې دنمونې په توګه يولړ لرغوني لغات ليکـم :

اتل، اوجاړ، اغیزه، او خـار،اغلی، اشلوك، ایږ، آړه، بلږ، برغـه باړی، بامل، بولله ، برمل، بودتون،بلیږد، پاسوال، پرتمین، پنځ،پاړکی پلاز، پسولل، پېر، تره، تون، تیرو،ترمل، تاخون، تورا، ټپکنه، ټپکاونه جنډی، جوپه، جاجل ، جګړن، چړ،چونی، ځلوریځ، ځوری، ځوار،ځواك ځری، ځغلا، ځلا، خونول ، خاتیځ،دریځ، درمـل ، دښنـه، دوه ئیـځ ډونګونه، روده، ریږدله ، رپی، رغا،ربل، زړه، زرغا، زلما، زغل، ژوبلور ژبور، سوران، سوده، سوان،سوب،ستایوال، سینګړ ، شخړه ، ښسهانه ښځمنې، غوږن ، غبرګون ، غـرل،کرغه، کړونګی ، کـروړ ، کویلـه ګوانښل، ګروه، لته، لجند، لرغونی،لویدیځ، لرمل،لمانځنه، لېږدنه،ملونه مراندې، میرڅی، منښت ، نیزوړی،نمنځنه، نـغوږل ، نجتل ، نمـزدك ویرژلی، ویاړنـه ، ودنه، ویرنـه، وړنګن، ورځلوی، هسك، یرغل،یون.

دپټې خزانې دنثر نمونه :

دپټې خزانې دنثر په نمونه کې دشیخ متی بابا دپیژندګلوی یوه برخه را اخلم :

«شیخ متی دشیخ عباس زوی ؤ،چې عباس دعمر اوعمر دخلیل زوی ؤ خلیل د غوریـا، غـوریا د کنداب ـن خرښبون زوی ؤ چې دحضرت سړبنی قدس الله سره له زامنو څخه ؤ، زمـاپلار علیه الرحمه وماته داسې نقل وکا: چې د خرښبون علیه الرحمه مړګ په مرغه کې ؤ او اولادې هم په ارغستان اومرغه اوپښین کې سره خپاره سول،ځینې ولاړل دږوب او کوږك غروتـه اوامران اوحسن د شیخ متی ورونه،پرهغه غـرو اوسپدل چې ورروستـه دمشر ورور په نـامه مشهور سو د«خواجه امران غر»؛ اوبی بی خالادوی خور په پښین کې وه چې هورې یې زیارت دی، یوبل وروریې په کرمام کې ښخ دی .

نقل کا: چې شیخ متی قدس الله سره په کال هجری سنـه (۶۲۳) زیږیدلی ؤ اوپه عمر د پـنځه شپیتو کالو دترناك پرغاړه وفات سو، اوپه هغه غونډی لوړ ښخ دی چې کـلات باله سی.» (۱۳)

دپټې خزانې دشعر نمونه :

دپټې خزانې دشعر په نمونه کې په خپله دمحمد هوتك شعر را اخلم:

ساقي پاڅه دسرو ملوړك يوجام را
ستاله غمه نا آرامه يم آرام را
بې له ميو د بهار ننداري څه کړم
پسرلی سو د خوښی ښه پيغام را
دنيا پاته ده ښادی مویوکړی دی
يوګړیمې خوښ کړه مې ګړی انعامرا
دبېلتون په تاريكوكې مې زړه‌شين سو
رڼالمر دجام د ميو په ظلام را
ناكاميو د دنيا مې كام راتريخ‌كا
چې مې‌خوږ كا، كام، ترخه‌وما ناكام‌را
نه نشاط سته، نه مستي سته،نه رندی‌سته
چې‌سم‌رند هغه او به علی‌الدوام را
په اوبومې سوړ زړګی لږ څه راتو دكه
محمد ته داور ډك‌يوهسې جام را (١٤)

حواشي اومراجع :

١ــ پټه خزانه ١٩٥،١٩٩،٢٠١مخونه .
٢ــ پټه خزانه ٧،١١م .   ٣ــ پټه خزانه ١٠٧ م.
٤ــ هوتكيان دعبدالرؤف بېنواتأليف، دتاريخ ټولنې له نشراتوڅخه ١٤١ مخ .
٥ــ پټه خزانه ٣،٥ م .   ٦ــ پټه خزانه ٢٠١ م .
٧ــ وندر ــ دمحمدجعفراځکزیتأليف ٥٤م .
٨ــ وندر ــ ٤٨،٤٩ م .
٩ــ پټه خزانه ٢٠١ چاپی مخ‌او«١١١» قلمی مخ چې په پټه‌خزانه‌كې اوهم دهمدې رسالې په ٥٦ مخ كې‌زينكوګراف شوی دی .
١٠ــ پټه خزانه ٢٠١ م .   ١١ــ پټه خزانه ٢٠٣ م .
١٢ــ دپټې خزانې داعلامو پـه‌فهرست‌كې دكتابونو دفهرست څخه دپټې خزانې داخـذ مخونه موندلای‌شیء !
١٣ــ پټه خزانه ٢١ مخ .
١٤ــ پټه خزانه ٢٠١ چاپی مخ‌او«١١١» قلمی زينګوګراف‌شوی مخ.

((۱۳))

ددې دورې هغه آثارچې دتذکرو حیثیت لري

تردې ځایه مو «دپښتو پخوانۍ تذکرې» معرفي کړې، څرنګه چې په دې دوره کې يولړ داسې آثار هم شته چې ظاهراً د تذکرې بڼه نه لري خوڅرنګه چې دبېلو ـ بېلو شاعرانو اوليکوالو شعرونه اوليکنې پکې راټول شوي دي نوزموږ په شعري اوادبي تاريخ کې دروښانه ډېوې کار ورکوي او د «اوسنيو تذکرو» دمآخذو حيثيت لري له دې کبله بې ځايه نه ګڼم چې ددې آثارو يوه برخه په لنډه توګه معرفي کړم. «رفيع»

۱ـ مخزن الاسلام :

مخزن الاسلام دپښتو ديوولسمې هجري پېړۍ يو مغتنم اثر دی چې دپښتو نامتوليکوال اومبلغ اخون احمد «درويزه» او دده پيروانو ليکلی او دپښتو دمسجع نثر ، نيمګړی نظم او پوره نظم نمونې پکې راغلي دي؛ څرنګه چې دااثر داخون درويزه اودده دپيروانو د آثارو يولړ زياتې نمونې لري نوپه دې سبب دتذکرې حيثيت پيداکوي .

ددې کتاب قلمي نسخې ډېرې موندل کېږي او هم په هند اوپېښور کې خپور شوی دی؛ ددې کتاب يووېشت قلمي نسخې يوازې دلندن په برېټش موزيم او نورو کتابخانو کې خوندي دي (۱) ددې کتاب ټولې نسخې يوله بله توپير سره لري چې په مجموعې توګه په مخزن کې ددې لاندې کسانو آثار اوافکار راغلي دي: اخون درويزه ـ زياته برخه ـ، عبدالکريم داخون درويزه زوی ـ ، عبدالحليم ـ داخون درويزه لمسی ـ ، مصطفی محمد، ملااصغر ، عبدالسلام ، عمرخان، شير محمد ، رحيمداد عبدالرحيم او ... (۲)

۲ـ د پښتو یوه بې‌نومه قلمي مجموعه :

دا د پښتو یوه هغه مجموعه ده چې د مخزن الاسلام غونډي د اخون درویزه او یو شمېر نورو پښتنو شاعرانو او نثارانو آثار پکې راټول شوي دي. ددې کتاب یوه قلمي نسخه چې په ډېر ښکلي خط لیك، میناتور او طلا کاري شوې ده د کلتور او اطلاعاتو د وزارت د خطي نسخو په کتابخانه کې شته؛ ددې مجموعې ضخامت دوې سانتي ، اوږده اتلس سانتي او سورلس سانتي متره دی؛ خط یې نسخ، د حاشیو جداول یې طلاکاري او میناتور او د مخو شمېر یې «۳۷۰» ته رسېږي؛ د درویشت برخې لري چې په هره برخه کې یې د بېلو ـ بېلو کسانو اشعار او نثرونه راغلي دي؛ کوم کسان چې په دې مجموعه کې یې آثار راغلي دادي: احمد ـ چې د اخون درویزه اصلي نوم دی ـ، خواجه محمد، عبدالرحیم ، ارزاني ـ د پیر روښان له پیروانو څخه دی ـ، شیخ محمد سعید، ګل محمد، سیفي، علیخان، نعیم او محمد. چې په دې ترتیب دا هم د پښتو یو ګټور اثر دی او د پښتو تذکرو په لیکنه کې زیاته استفاده ترې کېدای شي.

۳ـ چمن بې نظیر :

چمن بې‌نظیر د پښتو د مختلفو شاعرانو د ښکلو او رنګینو اشعارو یوه ښکلې او په زړه پورې مجموعه ده، په دې مجموعه کې عموماً د هغو شاعرانو اشعار راغلي دي چې د زرم هجري کال نه راوروسته بیا د دوولسمې پېړۍ تر اواخر پورې یې ژوندکړی دی؛ په دې شاعرانو کې یو شمېر د دېوانو خاوندان او مشهور کسان دي او بله ډله یې هغه شاعران دي چې یوازې څو ـ څو شعرونه ترې راپاتې دي او نوریې ورك او په لاس کې نشته .

د چمن بې‌نظیر یوه قلمي نسخه په بریټش موزیم کې په «۲۸۷٤» نمره قیده ده چې ۱۱۹ پاڼې لري، ۱۹ × ۲٤ سم او په نولسمه پېړۍ کې لیك شوې ده، د پښتو د نه وېشتو بېلو ـ بېلو شاعرانو اشعار پکې راټول شوي چې په لاندې ډول ښودل کېږي :

عبد الغفور ـ ٤ـ شعرونه ـ، عبدالحمید ـ ۳٤ ش ـ، عبدالقادر ۲۵ ش ـ، عبدل ـ ۱۲ ش ـ، عبدالرحمن ـ ۲۲ ش ـ، صمد ـ ٦ ش ـ، افضل ـ ۲ ش ـ، علیم ـ ٤ ش ـ، اشرف ـ ۲۰ ش ـ ، اشرفخان هجري ـ ۲ ش ـ، دولت ـ ۷ ش ـ، دوست محمد ـ ۳ ش ـ ، فاضل ـ

۲٤ـ ش ـ، فضیل ـ ۱ ش ـ، حسین ـ ۲ش ـ، ابراهیم ـ ۳ش ـ، عصام ـ ٥ش ـ، قلندر ـ ٥ش ـ، کامگار خان‌ختک ـ ۳۱ش ـ، کاظم ـ ۳ ش ـ، مهین ـ ۳ش، میرزا خان انصاری ـ ۲ش ـ، معزالله ـ ۳ش ـ، صدرخان ختک ـ ۱۲ش ـ، صدیق ـ ۱۷ش ـ، سکندر خان ختک ٤ ش ـ، عثمان ـ ٥ش ـ، خوشالخان ـ ٤ش ـ، یونس ـ ۳۷ ش ـ . (۳)

دچمن بی نظیر یوه برخه «پادری هیوز» په «کلید افغانی» کې ـ چې تفصیل به یې وروسته راشی ـ هم‌ضبطه کړې ده چې‌له هغه نه‌دبریټش موزیم دنسخې شعرونه زیات دی او‌هم د ځینې شاعرانو شعرونه لکه: دعبدالرحمن، افضل اودوست‌محمد په‌کلید افغانی کی نشته او دبریټش موزیم په قلمې نسخه کې راغلی؛همداراز د یو شمیر نورو شاعرانو شعرونه چې دبریټش موزیم په‌نسخه‌کې نشته دلته زیات راغلی لکه: محمدی، پیر محمد ، خواجه محمد،احمدشاه اواحمد. څرنگه چې دچمن بې‌نظیر دقلمی نسخې شاعران اکثره‌ددوولسمې‌پیړی داواخرونه‌راوروسته نه دی نو ځکه گومان کېږی چې‌داوروستنی شاعران لکه احمدشاه‌بابا پیرمحمد کاکړ او نور به وروسته‌دبل‌چا له خوا پکې زیات شوی وی. چمن بې‌نظیر یو گټور اثردی چې‌دلومړی ټوک «پښتانه شعراء» یومعتبر اومهم مأخذ تشکیلوی .

٤ـ یوپښتو قلمی جونگ :

دا اثر د لومړی ټوك پښتانه‌شعراء مؤلف استاد حبیبی دنوموړی اثر دمآخذو په لړکې ښودلی؛ دشاه‌حسین هوتك داشعارو دنمونې په برخه کې یې استفاده تري کړې‌اودکندهار دکوکران په کلی کې یې دنوموړی ټولواك یوه اولسی سندره‌تري رانقله کړې ده ، ښکاری چې په دې جونگ کې به دپښتو دنوروشاعرانو اشعار هم موجود وو .

٥ـ گلشن روه :

گلشن روه دپښتو ژبې د نظم‌اونثر دانتخاباتو یوه ښکلې اورنگینه مجموعه ده ، چې انگلیسی نامتو‌مستشرق میجر راورټی راټوله کړې اودپښتو د بېلو ـ بېلو نثارانو‌اوشاعرانو دکلام انتخابات یې پکې راغونډ کړی دی .

داکتاب دوې برخې لرى چې لومړى برخه يې دنثر اودوهمه برخه يې دنظم انتخابات دى :

دنثر په برخه کې دالاندې آثارراغلي:

١ــ دافضل خان ختټک د تاريخ مرصع يوه برخه .
٢ــ داخوند محمد قاسم دفوايدالشريعة يوه برخه .
٣ــ دافضل خان ختټک دکليلې دمنې يا «علم خانهٔ دانش» يوه برخه
٤ــ دبابو جان د کتاب يوه برخه .

٥ــ داخون درويزه دمخزن يوه برخه .
٦ــ د عبدالقادر خان ختټک د ګلدستې ــ چې د شيخ سعدى دګلستان ترجمه ده ــ يوه برخه .

دنظم په برخه کې دا لاندې انتخابات راغلى دى :

١ــ د رحمان بابا ددېوان يوه برخه .
٢ــ د خوشالخان ختټک ددېوان يوه برخه .
٣ــ د حميدبابا د دېوان يوه برخه .
٤ــ دخواجه محمدبنګښ ددېوان يوه برخه .
٥ــ دميرزاخان انصارى ددېوان يوه برخه .

٦ــ دکاظم شيدا ددېوان يوه برخه ..
٧ــ داشرفخان هجرى د دېوان يوه برخه .
٨ــ د عبدالقادر خان ختټک ديوسف اوزليخا دمنظومې کيسې يوه برخه .

٩ــ دعبدالقادرخان ختټک ددېوان يوه برخه .
١٠ــ داحمدشاه ابدالى ددېوان يوه برخه .

دکتاب ټول مخونه ٣١٢ دى چې ١٨٦ مخونه يې نثر او ١٢٦ پاتې مخونه يې اشعارو نيولى دى؛ همدارازيوه پښتو اويوه انګليسى مقدمه لرى اويه «١٨٦٠ع» کال په هرتفورد کې دستيون آستين په مطبعه کې خپور شوى دى، قطع يې اويه او $26\frac{1}{2} \times 19$ سم ، ده .

څرنګه چې میجر راورټی په‌دې‌سربېره د پښتو ژبې له پاره ښـور نه هېرېدونکی اوډقدر وړ خدمتونه‌هم‌کړی نوځکه لازم ګڼم چې د نوموړی پوهاند لنډه پېژند ګلوی اود آثاروفهرست هم دلته ولیکم :

راورټی د ۱۸۲۵ ع کال د مۍ‌دمیاشتې په ۳۱ دنیاته راغی، پلارېې پیتر راورټی نومېده، ده په فالموت‌اوبنزانس کې درس ولوست اوپـه ۱۸۴۳ع کال د بمبئی ایسټ انډیـاکمپنی دپیاده لښکر په دریمه‌قطعه‌کې شامل شو، په ۱۸۶۳ع‌کال دمیجرۍ‌رتبې‌ته ورسېد اوپه ۱۸۶۴ ع کال‌له نظامی و ظیفـو څخه متقاعـد شو.دراورټی دنظامی دورې خدمتونه په ملتان‌کې په ۱۸۴۸ع، په پنجاب کې‌په ۱۸۴۹ع کال اوپه ګجرات، سوات اودهند په شمال لوېدیځ سرحد کې‌په ۱۸۵۰ع کال‌کې وو. راورټې پـه ۱۸۵۰ع کال د پېښور ښار دضلعواوبقعو شرح ولیکـله ، له ۱۸۵۲ ـ ۱۸۵۹ع کال نه یې ـ چې په پنجاب‌کې دحکمران مرستیالؤ ـ په ختیځو ژبوکې مطالعه وکړه اوددې ژبودعالی‌متخصص په حیث و پېژنـدل شو، دراورټی یولړ هغه آثار چې دپښتوپه باره‌کې دی په لاندې ډول ښودل کېږی :

۱ـ پښتوګرامر: چې په‌۱۸۵۵ کال په کلکته‌کې‌په ۲۶۵ مخونوکې خپور شوی اودپښتودصرف اونحوې‌ډېر ښکلی کتاب دی .

۲ـ منتخبات اشعار افغانی:چې‌په ۱۸۶۲ع کال په ۳۸۰ مخونو کې خپور شوی اوپه دې کتاب کې یـې‌دپښتنو شاعرانو زیات شمېر اشعار په انګلیسی ترجمه او منظوم کـړی‌دی .

۳ـ قاموس:ـ پښتوپه انګلیسیـ په ۱۸۶۰ع کال په هرتفورد کـې په ۱۱۶۶ مخونوکې خپور شوی دی.

۴ـ په ۱۶ پېړۍ کـې پښتــواشعار:ـ له انګریزی ترجمې سره‌ـ چې دخوشالخان خټك‌اکثره شعرونه‌یې ترجمه کړی اویوه‌ګټوره مقدمه‌یې پرې لیکلې ده .

۵ـ دایسف الحکیم داستان : پخوانۍ مشهورې کیسې یې په‌پښتو ژباړلې اوپه ۱۸۷۱ع کال یې‌دګلبرټ‌په مطبعه‌کې خپرې کړې دی.

٦ـ قاموس :ـ انګلیسی په پښتو ـ په ۱۸۹۷ ع کال یې لیکلی دی.

٧ـ پښتو مینول .

٨ـ همدا کتاب (ګلشن روه).

همدا راز د تخنیکی اصطلاحاتو هندی او انګلیسی فرهنګ، دطبقات ناصری انګریزی ژباړه اودافغانستان اوبلوچستان په باب یاد داشتونه هم دنوموړی له آثارو څخه دی. دمړینې نیټه یې معلومه نه ده خو ګومان کیږی چې د شلمې پېړۍ تـر اوایلـو (۱۹۰۰ ع کال) پورې به ژوندی ؤ؛ ده دپښتونو ، سوات اوهند په سفرکې یولږ زیاتې قلمی نسخې راټولې کړې دی چې د بریتانیا د موزې په ختیځه څانګه کې یـو ځانګړی او خاص کلکسیون د نوموړی په نامه موجوددی. (٤)

٦ـ کلید افغانی :

په کلید افغانې کې دپښتودبېلو ـ بېلو نثارانو او شاعرانو دنثر نمونې اودشعر انتخابات د نامتو مستشرق پادری هیوزله خوا راټول شوی دی اودپښتو دانتخابی کتابونو په لړ کې یوپه زړه پورې اوښکلی اثر دی .

داکتاب په لومړی سرکې په دریو لویو برخو ویشل شوی دی: لومړۍ برخه یې د نثر انتخابات ، دوهمه برخه یې دشعر خوښونې او دریمه برخه یې دانشاء مختلفې نمونې دی.

په لومړۍ برخه کې : دمولوی احمد دګنج پښتو یوه برخه، دمولوی احمدجان د تـاریخ سلطان محمـودغزنوی یوه برخه اودافضل خان ختک دتاریخ مرصع یوه برخه راغلی دی.

په دوهمه بـرخه کې : دفیاض دشاهزاده بهرام اوګل اندامې کیسه، درحمان بابا ددېوان یـوه بـرخه، دخوشالخان ختک د دېوان یوه حصه اوچمن بې نظیر ـ چې تفصیل یـې مخکې راغی ـ اودپښتو دبېلو ـ بېلو شاعرانو اشعار خوندی دی .

په دریمه برخه کې: دپښتو دانشاء مختلفې او بېلې ـ بېلې نمونې دی چې دپښتو «۱۹» مختلف النوع مراسلې اولیکونه پکې راټول شوی دی .

کلید افغانی ٤١٨ مخونه لري‌چې ٢٤٠ مخه یې د نثر انتخاباتـو ١٦٢ مخه یې د نظم انتخاباتو او١٦مخونه یې دپښتو لیکونو نیولي دي.

کلید افغانی په ١٨٧٢ع کـال‌دلاهور په سرکاری مطبعه کې خپور شوی چې کاپي نوېس‌یې غلام‌جیلاني‌پښوري دی. قطع یې لویه٢٩ × ٢٢ سم، ده اویوه انګریزی سریزه هم‌لري .

٧ـ د پښتونخـوا دشعر هـاروبهار :

«د پښتونخوا دشعر هاروبهار»هم یوښکلی انتخابي اثـر دی چـې فرانسوی مستشرق دارمستتردپښتوغزلې، چاربیتـې ، متلونـه، کیسې مصراعې (لنډۍ)، سندرې اونوریکې‌راټول کړې‌اوددې دخ‌پرودراغونډولو له باره دپښتونخوا په لنو ګرځېدلی‌اودپېښور په ښهر دایبټ آباد پـه چاوڼۍ‌کې یې دفرانسیس سرکار پەحکم په ١٣٠٣ هجری ق کال راټول کړی اودپاریس دختیځ ژولنې پەخرځ‌په سرکاري مطبعه‌کې په ١٨٨٨ع‌کال په پاریس‌کې خپور شوی اوقطع یې٢٥ × ١٥سم. ده .

[redacted]

ددې کتاب پښتوبرخه ٢٢٨مخه‌ده، په دې برخه‌کې لومړی د پښتو جنګي، رزمـي او حماسي چاربیتـې‌راټولې شوې چې داچار بیتې اکثـره تاریخي اودمغولو، انګریزانو او نوروخاینانو او غاصبینـو په غنـدنه او دغازیانو، مجاهدانو اوملي قهرمانانوپه ستاینه‌کې ویلې شوې دي؛ پەدې لړکې ددېرو ملي شاعرانو چار بیتې‌خوندی دي‌چې دویونکو لنډه ـ لنډه بیوګرافي هم ورسره‌ښته؛ ځرنګه‌چې‌داچاربیتې زموږ دتاریخ یوروڼ باب تشکیلوي نوځکه لازم ګڼم چې دهغه‌عناوین اوموضوعات دلته ولیکم‌اوکوم شاعران چې په دې برخه کې یې‌چاربیتې راغلې دي یادکړم چې‌دادي:

د «برهان» غزل دلوی احمدشاه‌بابا دهغه جنګ په باره کـې چـې له مرهټەؤ سره‌یې کړی‌ؤ، دنوره‌دین‌چاربیته ـ دیـار محمدخان درانـي دجنګ په باب چې لـه سید بادشاه‌سره‌یې په هندکې کړی‌ؤ، دنوره دین بله چاربیته چـې د فیض‌الله خـان‌مومند ملی خان پـه مرثیه کې یـې ویلې‌ده، دګل‌محمد شاعر چاربیته ـ چې داحمدشاه غازی د هغه جنګ په باب ده‌کوم‌چې نوموړی پەبالاکوټ‌کې‌له سکانو سره کړی‌ؤ، د برهـان چاربیته ـ د فیروز خان خټك دزوی‌خواص خان په مرثیه کې، داحمدګل

چاربیته ـ دامیر دوست محمد خان دجنګ په باره کې چې له سکانو سره یې کړی ؤ، د احمدګل بله چاربیته ـ چې دسوات صاحب په مدحه کې یې ویلې او دده هغه جنګ یې ستایلی کوم چې له انګریزانو سره یې په بنیر کې کړی ؤ، د حمید دجنګ چاربیته، دنواب دبنیر دجنګ چار بیته دطالب ګل دبنیر دجنګ چاربیته، دپایاب دپښتون او انګریز دجنګ غزل، دعنوان الدین کاکا خېل هغه ابیات چې دسوات دملك د حالاتو په باب یې ویلی دی او د ۱۸۸۲ کال دمارچ داتلسم تاریخ له پېښې سره اړه لري، دجلال آباد دیوه شاعر هغه چاربیته چې دکابل دجنګ په باب یې ویلې ده او دملي مجاهدینو په ستاینه او دانګریزانو په غندنه کې ده، دپایاب دکابل دجنګ چاربیته ، د عبدالله دکابل دجنګ چاربیته ، دچارمیتی چاربیته چې د غازیانو په مدح او دشهیدانو په مرثیه کې ده، دکابل دجنګ بله چاربیته، د یوه نامعلوم شاعر دکابل دجنګ یوه بله چاربیته، دمحمددین چاربیته دمحمدجانخان غازي په ستاینه کې. دغریبي چې دننګرهار دبټي کوټ او سپدونکی ؤ هغه چاربیته چې د غازي محمدجان خان وردګ دوژلې په باب یې ویلې ده، دعزیزخان صوبېدار د مرثیې یوه چار بیته، د محمود مرغزي دانګریز دانصاف په نوم یوه طنزیه چاربیته ، د ارسلا چاربیته دخدوخېلو په باب او داکبرخان په مرګ ویرنه .

له دې تاریخي چار بیتونه راوروسته دیو شمېر اولسي شاعرانو راز ـ راز دیني ، عشقي، تصوفي، نعتیه او نورې چاربیتې راغلې دي له دې نه راوروسته دپښتني فولکلوریوه برخه چې دمیندومنظومې اودښځو ساندې پکې دي ضبط شوې، بیا دپښتو یو شمېر لنډۍ ، له هغه نه وروسته متلونه . بیا کیسۍ او په پای کې یو لړ لنډې فولکلوري کیسې راغلې دي .

۸ـ بهار ګلشن افغاني :

بهار ګلشن دپښتو د مختلفو شاعرانو د اشعارو مجموعه ده ټولوونکی یې معلوم نه دی اود ګهرك سنګهه په فرمایش او مصرف خپره شوې ده، په دې مجموعه کې دپښتو دلاندنیو شاعرانو شعرونه راغلي دي:

نعمت الله، نوروز، محمد رفیق، محمددین ، توکل ، عبدالعظیم ملااحمد جان، غازالدین، حمیدګل، سیداحمد، شاه افضل، اعظم الدین

شاه پسند، داد محمد، خیری، قمرالدین، محمداکرم، نورالدین، شاه‌عالم سلطان پېښوری، شهنواز، مطیع‌الله،عبدالرحمن ، خدابخش ، میرا شاه افضل، میرفقیر، داراشاه، گل‌احمد ، سید میر ، زین الدین او سعدالدین .

داکتاب په ۱۳۵۱ هـ ق کال دمنشي برکت علی په اهتمام دلاهور په انارکلی نومی مطبعه کې خپورشوی دی ، قطع یې برابره او ۲۵ × ۱۶½ سم ده .

۹ـ جشن نوروزی :

داهم دبېلو ـ بېلو شاعرانو داشعارو یوه ښکلې اورنګینه مجموعه ده چې څرګل په هندکې د کتابـودتاجرانو لهخوا خپره شوې،ټولوونکی یې معلوم نه دی خو زیاته برخه شعرونه یې د ملک نوروز دی نوځکه په جشن نوروزی سره نومل شوېده، په دې مجموعه کې سربېره دیوشمېر مشهورو شاعرانو په کلام دیوشمېر نامشهورو شاعرانوشعرونه هم راغلی چې دپښتو تذکره لیکنې په لاره کې زیاته مرسته‌کوی اودڅېرو شاعرانو شعرونه او د کلام نمونې راترګوتو کو ی چې یو ګټور اثر ګڼل کېږی .

۱۰ـ بهار نوروزی :

داکتاب له جشن نوروزی څخه‌پرته یوبل اثردی چې په دې‌کې هم دنوروز اودده د نورو همعصرو اوپخوانیو مشهورو او نا مشهورو شاعرانو دکلام نمونې راغلې اوددیارلسمې پېړی په اواخرو کې لیکلی شوی اوغونډ شوی دی؛ دااثر هم‌څوځل په هند کې خپور شوی اوغونډوونکی یې معلوم نه دی .

۱۱ـ بهارستان افغانی :

داکتاب هم دپښتو د نظم اونثرښکلی اوپه زړه پورې انتخابات دی چې ابوالصفا قاضي میر احمد شاه رضوانی پېښوری دلاهورکالج پنجاب یونیورسټی دزده کوونکو له پاره کړی دی .

ددې کوچنی مجموعې دنثر په‌برخه‌کې دافضل خان خټک د تاریخ مرصع، داخوندقاسم دفوائدالشریعت داخون درویزه دمخزن اوداحمدشاه

درانی نو مي تاريخ څخه انتخابات‌شوی دی .

دشعر په برخه‌کي: درحمان بابا، عبدالقادر خان ختک ، بابوجان عليخان، قلندر، احمدشاه بابا، خوشالخان ختک ، کاظم خان شيدا اشرفخان هجری، عبدالحميد، خواجه‌محمد بنګښ او رضوانی له دواوينو څخه خوښوني شوې دی .

د کتاب قطع کوچنۍ ۱۷ × ۱۳سم، ده او ۱۰۴ مخونه لري؛ داکتاب په ۱۸۹۸ع کال دلاهور په مطبع‌مفيدعام‌کي خپور شوی دی .

۱۲ــ شکرستان افغانی :

شکرستان افغانی هم د قاضي‌ميراحمد شاه رضوانی د خوښونو مجموعه ده چي داهم ددرسي‌سلسلې‌له پاره ليکله شوې اوپه ۱۹۰۵ع‌کال خپره شوې ده، ددي مجموعې په مقدمه کي دپښتو د رسم‌الخط او مخصوصو توريو په باب هم يو لړمعلومات شته اولنډې صرفي‌اونحوی لارښودني هم لري؛ د پښتو متلونه، لنډۍ اوفولکلوری کيسي هم پکې شته اوله دي راوروسته دافضل خان‌ختک له علم خانهٔ دانش، دعبدالقادر خان ختک له ګلدستې اودافضل خان‌ختک له تاريخ مرصع څخه خوښوني شوې اواحمدشاه بابا، عبدالقادرخان، اشرف خان هجری، کاظم‌خان‌شيدا ميرزا خان انصاری ، خواجه محمدبنګښ، عبدالحميد مومند ، رضوانی عبدالرحمن سربنی، خوشالخان‌ختک،مسعود ګل ، احمد اخون خيل عبدالعظيم اوبابو جان لغمانی شعری‌انتخابات دی.درسالې قطع‌دبهارستان په اندازه ده چي ۶۰ + ۵۲ = ۱۱۲مخونه لري .

۱۳ــ ګلزار مدينه :

ګلزار مدينه ديوې هغې‌سلسلې‌منظومو کتابونو نوم دی چي دپښتو دکثيرالکلام او لغت ويونکی شاعرحاجی محمدامين له خوا ليکل شوی دی. خوددې سلسلې ديوه ټوک يوه‌برخه دنورو شاعرانو دکلام هم شته چي د: «اشعار شعرای‌متفرق» په‌نامه‌معرفی شوې اوپه دې برخه‌کي‌دپښتو ديوشمېر نوموړکو او نامتو شاعرانونعتی کلام موجود دی اودپښتودشعر اوادب داسمان له يو شمېر ورکوستورو سره مومخامخ کوی چي‌له دې کبله په دې‌لړ کي، ديادوني‌حق لري.

١٤ـ بهار جانان :

بهار جانان دکندهار دهغو بېلوـبېلو اولسي‌شاعرانو چې‌دخورلسمې پېړۍ په اوايلوکې يې ژوند کاوه‌داولسي اشعارو او نغمو يوه بنکلې اوپه زړه پورې مجموعه ده؛ دا الـرمولوی محمدشريف چې تخلص يې جانان دی‌په ١٣٤٩هـ ق کال ددوهمې‌خور (ربيع‌الثاني) په څلورم‌په‌کندهار کې دمولوی عبدالله تاجر په تشويق‌راغونډ کړی او نـوموړی تاجر پـه ١٣٥٠ هـ ق کال دلاهور دصابر پـه‌مطبعه کې د منشي ذاکر حسين پـه اهتمام خپور کړی دی. درسالې ټول‌مخونه پنځوس چې په هغه‌کې٣٦مخه پښتو اونور دری دی، قطع‌يې لويه، کاغذ زړاو دوبرې چاپ دی .

په دې کتاب کې د لاندينيـوشاعرانو شعرونه راغلي دي: مخلص ملامحمد کريم، ملازاهد ، کمال بابا،برخوردار ، شمس‌الدين، حاجي اختر امير، سعادت، حليم بابا، غلام‌صديق، پردل، سليم بابا، ملا عبدالرحمن زميندآوری ، عبد السلام کـرزی ، محمـد ايوب ، ملاميران ، عبدالله، فيض‌الله، صديق‌اخوندزاده،ملاخواجه‌اوملا محمد شريف جانان .

يادونه

دپښتو تذکرو دوهم ټوک‌دپښتواوسني تذکرې، نومبری؛ دا ټوک په نوی اوانتقادی ډول‌ليکل کېږی‌اودد تذکرو د معرفي او دليکـونکو پـه پېژندګلوی سر بېبره د کتاب پـه محتوياتو او ترتيب ژور بحث لری اودانتقاد وړتکی اومطالب يې ددلايلواواسنادو په اساس په‌ګوته کېږی؛ چې په خپل وار به دپښتو دادب اوادبي تاريخ دمينانو او علاقه مندانو حضورته وړاندې شي . «پای»

١ـ دلندن‌دبريټش موزيم‌دپښتوقلمي نسخو کتلاګ د ١٩٦٥ کـال چاپ، له لومړی مخ نـه تر٢٨ مـخ‌پورې .

٢ـ دپښتو دادب تاريخ‌دنباغلي‌رښتين تاليف له ٤٠ مخ‌نه وروسته.

3-Catalogue of Pashto Manuscripts in the Libraries of the British Isles 1965, pp: 93-94.

٤ـ ددوهم ټوک طبقات ناصری‌تعليقات، دپوهاند عبدالحی حبيبي په قلم، په‌کابل‌کې دتاريخ ټولنې چاپ،١٣٤٢ کال، له ٦٧٤ تر٦٧٦ مخ‌پورې.

مآخذ

که څه هم دتیرسالې دهرکتاب په برخه کې دحواشي او مراجعو ترعنوان لاندې مآخذ دمخونو په قیدښودل شوي خو بیا هم لازم ګڼم دبشپړې یادونې په غرض هغه آثار چې په دې رساله کې ترې په مستقیم یاغیر مستقیم ډول استفاده شوې ، دلته په عمومي ډول راوړم .

۱ـ پټه خزانه: چې په ۱۱٤۱ـ٤۲ ق کلونو کې دمحمد هوتک له خوا لیکل شوې اوپه ۱۳۲۳ هـ ش کال دپښتو ټولنې له خوا داستادعبدالحی حبیبی په تصحیح، تحشیه او تعلیق خپره شوې ده .

۲ـ مخزن افغانی : دنعمت الله هروی لیکنه، دتاریخ ټولنې دکتابخانې قلمی نسخه .

۳ـ تذکرة الاولیاء : په ٦۱۲ هق کال سلیمان ماکو لیکلې چې اته پاڼې یې لاس ته راغلې اود ۱۳۱۹ کال په کابل کالنۍ اولومړی ټوک پښتانه شعراء کې داستاد حبیبی له خوا زینکوګراف شوې دی .

٤ـ هوتکیان : دعبدالرؤف بېنواتالیف، چې په ۱۳٤۵ هـ ش کال دتاریخ ټولنې له خوا خپور شوی د ی.

۵ـ پښتانه شعراء : ـ لومړی ټوک ـ داستاد حبیبی تالیف چې په ۱۳۲۲ هـ ق کال دپښتو ټولنې له خوا خپور شوی دی .

٦ـ دپښتو نثر تاریخي تطورات اودنثر لیکونکو تذکره: د۱۳۱۹ کال په کابل کالنۍ کې دښاغلی قیام الدین خادم په قلم .

۷ـ د پښتو ادبیاتو تاریخ :ـ لومړی ټوک ـ داستاد حبیبی تالیف چې په ۱۳۲۵ م ش کال د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځی له خوا خپور شوی دی .

۸ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ : ـ دوهم ټوک ـ داستاد حبیبی تالیف چې په ۱۳٤۲ هـ ش کال دپښتو ټولنې له خوا د دوهم ځل له پاره خپور شوی دی .

۹ـ دپښتو د ادب تاریخ: دبناغلی ربښتین تالیف چې په ۱۳۲۵ کال د پښتو ټولنې لـه خوا خپـورشوی دی .

۱۰ـ وندر: دمحمدجعفر اخکزی تالیف چې په ۱۹۵۹ع کال په کوټیه کې خپور شوی دی .

۱۱ـ طبقات ناصری :ـ دوهم ټوک، تعلیقات ـ د پوهاند حبیبی په قلم چې په ۱۳٤۲ کال د تاریـخ ټولنې له خوا خپور شوی دی .

۱۲ـ دلندن دبریټش موزیم دپښتو قلمی نسخو کتلاک، د۱۹٦۵ع کـال چاپ .

۱۳ـ دپښتو یوه بې نومه قلمی مجموعه: د کلتور او اطلاعاتو دخطی کتابخانې قلمی نسخه .

۱٤ـ د پښتونخوا د شعرهاروبهار: د ډارمستتر فرانسوی ټولونه په ۱۸۸۸ع کال دپاریس چاپ .

۱۵ـ گـلشن روه : دراورټـې ټولونه، په ۱۸٦۰ع کال دهرتفوردچاپ.

۱٦ـ کلید افغانی : د پادری هیوز ټولونه، په ۱۸۷۲ع کال دلاهور دسرکاری مطبعې چاپ.

۱۷ـ رشیدالبیان :ـ دملا عبدالرشید او نـورو لیکوالو لـیکنـه دهند چاپ .

۱۸ـ بهار گلشن افغانی :ـ دمنشی برکت علی په اهتمام د لاهور په انارکلی مطبعه کې په ۱۳۵۱ هـ ق کال خپور شوی دی .

۱۹ـ جشن نـوروزی : د هندچاپ .

۲۰ـ بهـار نوروزی : د هـندچاپ .

۲۱ــ بهارستان افغانی : ــ دقاضی میراحمد شاه رضوانی تولونه په ۱۸۹۸ع کال دلاهور په مطبع‌مفیدعام‌کي خپور شوی دی .

۲۲ــ شکرستان افغانی:ــ داهم‌دقاضی رضوانی د انتخاباتو مجموعه ده چې په ۱۹۰۵ع کال خپره‌شوې‌ده،

۲۳ــ گلزار مدینه : ــ د حاجی‌محمدامین اونورو شاعرانودنعتیه‌کلام مجموعه چې په هندکښې خپره شوې‌ده .

۲٤ــ بهار جانان :ــ د ملامحمدشریف جانان تولونه چې په ۱۳۵۰ کال دلاهور د صابر په مطبعه کښې‌خپور شوی دی .

۲۵ــ معجم‌الادباء :ــ اووم ټوک، دیاقوت حموی تألیف .

دنومونو فهرستونه

«۱» دخلکونومونه

الف

ابراهیم ٦٥

ابن خلاد (استاذ) ٦٠،٢٦،٢٥

ابوطاهر خاتونی ٥٧

ابومحمدهاشم شرواني بستي ٢٥، ٦٠،٥٢،٢٦

احمد ٦٥

احمد اخون خیل ٧٢

احمدجان (ملا) ٧٠

احمد جان (مولوی) ٦٨،٥٩

احمدشاه بابا ٧٢،٦٩،٦٦،٦٥،٤٠

احمدگل ٦٩، ٧٠

احمد (مولوی) ٦٨

اختر محمد (حاجي) ٧٣

ارزاني ٦٤

ارسلا ٧٠

اسعد سوری(شیخ) ٣٥،١٨،١٧، ٦٠،٥٢،٢٦

اسماعیل (شیخ) ١١،٨،٧،٦،٤، ٦٠،٥٢،١٣

اشرف ٦٤

اشرف خان هجري ٧٢،٦٦،٦٤

اصغر (ملا) ٦٣

اعظم‌الدین ٧٠

افضل ٦٤

افضل خان ختک ٧٢،٧١،٦٨،٦٦

اکبر (پاچا) ٣٦

اکبر خان ٧٠

اللهیار افریدی ٥٢

الله یار الکوزی (ملا) ٣٧، ٣٨

امام‌الدین (شیخ) ٤٣،٤٢

امران ٦١

امیر ٧٣

امیر پولاد ١٥

امیر کروړ ١٧،١٥، ١٨، ٢٥، ٢٦، ٥٩،٥٢،٤٧،٣٣

امیر یحیی ٤٠

ب

باباغلجي ٤٩

بابر خان ٢٩

بابو جان ٦٦

بابوجان بابی ٥٢

بابوجان لغماني ٧٢

بارک خان ٩،٢

بارو ٤٩

بازتوخی (ملا) ٥٢

بختیار (قطب) ۳، ۸
برخور دار ۷۳
برکت علی ۷۱
برهان ۶۹
بستان بړیڅ (شیخ) ۳۱ ، ۳۲، ۶۰،۵۲
بهادرخان ۵۲،٤۸
بهلول لودی (سلطان) ٤٤ تر٤٦، ۶۰،۵۲
بی بی خالا ۶۱
بیټنی (شیخ مشایخ) ۲، ۶، ۱۱، ۱۲
بیټ نیکه ۳۳،۱۳،۸،۷
بېنوا (عبدالرؤف) ۶۲
پ
پادری هیوز ۶۸،۶۵
پایاب ۷۰
پردل ۷۳
پیټر داورتی ۶۷
پیرروښان ٦٤،۵۸
پیرمحمد کاکړ ۶۵
پیرمحمد میاجی (ملا) ۵۲
ت
تاج بی بی ٤۲
توکل ۷۰
تولر ٤۹
تیمن کاکړ (شیخ) ۳۳، ۳٤،۵۲
ج
جانان (مولوی محمدشریف) ۷۳
جهانګیر ۳۶
ح
حاجی میر (ر،و: میرویس خان) ۵۱
حبیبی (پوهاندعبدالحی) ۲، ٤، ۱٤، ۱۶ تر ۷۳،۶۵،۵۷،۵۳،۳۵،۲٤
حسن ۶۱
حسن خان بړیڅ ۳۱ تر ۳۳
حسین ۶۵
حلیم بابا ۷۳
حلیمهٔ حافظه ۵۲
حمید ۷۰
حمیدګل ۷۰
حمید لودی (شیخ) ٤۱،۲۱،۲۰
خ
خادم (قیام‌الدین) ۶
خدابخش ۷۱
خربنبون ۶۱،۶۰،۵۹،۵۲
خلیل ۶۱
خلیل خان نیازی ٤٤ تر٤۶،۵۲، ۶۰
خواجه محمد ۶۵،۶٤
خواجه محمد بنګښی ۷۲،۶۶
خواص خان ۶۹
خوشالخان خټک ٤٤، ٤۵، ۵۲، ۷۲،۶۷،۶۶،۶۵
خیری ۷۱
چ
چارمیتی ۷۰
د
داد محمد ۷۱
داراشاه ۷۱
داریوش ۱۵
داؤدخان هوتک ۵۸،۵۲
دو ویزه (اخوند احمد) ۵۸،۷، ۷۱،۶۶،۶٤،۶۳

دوست محمد ٦٤
دوست محمد خان (امیر) ۷۰
دوست محمد کاکړ ۲۹، ۵۲
دولت ٦٤
دولت شاه ۵۷
ډ
ډارمستتر ٦۹
ذ
ذاکر حسین (منشي) ۷۳
ر
رابعه ۵۲
راورټي ٦۵، ٦۷
رحمان بابا ٤٤، ٤۵، ۵۰، ۵۲، ٦٤، ٦٦، ۷۲
رحیمداد ٦۳
رسول خدا (ص) ۵٤
رښتین (صدیق‌الله خان) ۷۳
رضواني (قاضي میراحمد شاه) ۷۱، ۷۲
رفیع (حبیب‌الله) ٦۳
ریدی خان مهمند ۵۲، ٦۰
ز
زاهد (ملا) ۷۳
زرغون خان نورزی ۲۸، ۲۹، ۵۲، ٦۰
زرغونه ۵۲
زعفران (ملا) ۵۲
زین‌الدین ۷۱
زینب (بي‌بي) ۵۲
س
سلو خان ٤۰
سرېن ٦، ۷، ۱۱، ۱۳
سربني ٦۱
سعادت ۷۳
سعدالدین ۷۱
سعدي (شیخ) ٦٦
سعید لودي ۲۱
سکندر خان خټک ٦۵
سلطان پېښوري ۷۱
سلیمان (پیغمبر) ۳۹
سلیمان ماکو ۱، ۲، ٤، ۵، ۹، ۵۸
سلیم بابا ۷۳
سوات صاحب ۷۰
سیداحمد ۷۰
سیدال خان ناصر ۵۲
سید پادشاه ٦۹
سیدعلي ۵۷
سیدمیر ۵۱
سیفي ٦٤
ش
شادمان خان ۳۵
شاه افضل ۷۰، ۷۱
شاه بېګ ۲۸، ۳۹
شاه پسند ۷۱
شاه جهان ٤۰
شاه حسین هوتک ٤۷، ۷۱ تر ۵۲، ٦۵
شاه عالم ۷۱
شرف (ملا) ۵۹
شمس‌الدین (شاعر) ۷۳
شمس‌الدین (مؤلف) ۵۹
شهنواز ۷۱
شیخ احمد ۲۱

شیخ رضی لودی ۲۲، ۲۳، ۴۹، ۶۰، ۵۲
شیخ سلطان ۳۵
شیخ عباس ۶۷
شیخ عطار ۲
شیخ قاسم سلیمانی ۳۵، ۳۶، ۴۲
شیخ کبیر (بلالپین) ۴۲
شیخ کټه ۱۶، ۲۰، ۲۵
شیخ متی ۲۵، ۴۲، ۵۲، ۶۱
شیخ یوسف ۵۵
شیرمحمد ۶۳
بښ
ښکارندوی ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۵، ۲۶، ۵۲، ۶۰
ص
صالح الکوزی (شیخ) ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۵۲
صدرخان ختک ۶۵
صدیق ۶۵
صدیق اخوند زاده ۷۳
صمد ۶۴
ط
طالب گل ۷۰
ع
عبدالحلیم ۶۳
عبدالحمید (مؤلف) ۴۷
عبدالحمید مومند ۶۴، ۶۶، ۷۲
عبدالرحمن ږمینداوری (ملا) ۷۳
عبدالرحمن سړ بنی (ر، و: رحمان بابا) ۷۱، ۷۲
عبدالرحیم ۶۳، ۶۴
عبدالسلام ۶۳
عبدالسلام کرزی ۷۳
عبدالعظیم ۷۰، ۷۲
عبدالعلی (علامه) ۵۳
عبدالغفور ۶۴
عبدالقادر خان ختک ۵۲، ۶۴، ۶۶، ۷۲
عبدالکریم ۶۳
عبدالله ۷۰
عبدالله ۷۳
عبدالله تاجر (مولوی) ۷۳
عبداللطیف اڅکزی ۵۲
عبدل ۶۴
عثمان ۶۵
عزیز خان (صوبدار) ۷۰
عصام ۶۵
علیخان ۶۴
علیخان ۷۲
علی (دمحمد بستی پلار) ۱۶
علی سرور لودی ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۵۲
علیم ۶۴
عمر ۶۱
عمرخان ۶۳
عنوان‌الدین کاکاخیل ۷۰
عیسی ۷۰
عیسی مشوانی (شیخ) ۷۲
غ
غازالدین ۷۰
غربتی ۱۳
غرغښت بابا ۲۸، ۲۹
غلام‌جیلانی پیښوری ۶۹
غلام صدیق ۷۳
غوریا ۶۱

ف
فاضل ٦٤
فضیل ٦٥
فیاض ٦٨
فیروزخان ختک ٦٩
فیض‌الله ٧٣
فیض‌الله مومند ٦٩
ق
قادرخان هوتک ٤٨
قدم ٣٥
قلندر ٦٥، ٧٣
قمرالدین ٧١
ک
کاظم خان شیدا ٦٥، ٦٦، ٧٢
کاکړ بابا ٢٩، ٣٠
کامران‌خان سدوزی ٤٠، ٤١
کامگار خان ختک ٦٥
کلات‌بابا (ر،و: شیخ متی) ٣٥
کمال بابا ٧٣
کند ٦١
گ
گرگین ٥٤
گل‌احمد ٧١
گل‌محمد ٦٤
گل‌محمد ٦٩
گهرگ سنگه ٧٠
ل
لیلی ٣٨
م
محمد ٦٣، ٦٤
محمداکبر هوتکی (حاجی) ٥٤
محمداکرم (شاعر) ٧١
محمداکرم (عارف) ٣١
محمدامین (حاجی) ٧٢
محمدایاز نیازی (ملا) ٥٢
محمدایوب ٧٣
محمدبستی ١٦
محمدجان‌خان وردگ (غازی) ٧٠
محمدجعفر اڅکزی ٥٣، ٦٢
محمد حافظ بارکزی (ملا) ٥٣
محمدکورگانی (میرزا) ٣٥
محمدداوٌد هوتک ٤٣، ٤٨
محمددین ٧٠
محمدرسول هوتک ٤٤
محمدرفیق ٧٠
محمدزاهد ٣٥
محمدسعید (شیخ) ٦٤
محمدصدیق پوپلزی (ملا) ٥٢
محمدطاهر جمریانی ٥٢
محمدعادل بریخ (ملا) ٥٢
محمد عباس کاسی ٥٤
محمدعمر ٥٢
محمدعوفی ٤، ٥٧
محمدقاسم ٢٠
محمد قاسم (اخوند) ٦٦، ٧١
محمدکریم (ملا) ٧٣
محمدگل مسعود ٥٢
محمد هوتک ١٤، ٢٤، ٣١، ٣٣، ٤٢، ٤٤، ٤٧تر ٥٠، ٥٢، ٥٤، ٥٧ تر ٥٩، ٦١، ٦٢
محمدی ٦٥
محمدیونس خان ٥٢
محمود غزنوی (سلطان) ١٧، ٥٠
محمود مرغزی ٧٠

محمود هوتکی (شاه) ۶۰
مخلص ۷۳
مراد بخته (بی‌بی) ۲۵
مسعودګل ۷۲
مصطفی ۶۳
مطیع‌الله ۷۱
معزالله ۶۵
مغدود (مودود، ملك) ۴۰
ملا خواجه ۷۳
ملکیار (شیخ) ۳،۸،۵۲
مهردل خان (سردار) ۵۴
مهین ۶۵
میرا ۷۱
میران (ملا) ۷۳
میرداد ۳۵
میرزاخان انصاری ۶۵،۶۶،۷۲
میرفقیر ۷۱
میرویس خان ۵۰
میلسن ۲۱
ن
نادرافشار ۴۸
نازوانا ۵۲
نصرالدین خان انډو ۵۲
نصر لودی (امیر) ۲۲،۲۳، ۴۱، ۴۷،۵۲،۶۰
نعمت‌الله (شاعر) ۷۰
نعمت‌الله هروی ۳۱،۳۲،۳۴
نعیم ۶۴
نواب ۷۰
نورالدین ۷۱
نورمحمد خروټی ۵۴
نورمحمد غلجی (ملا) ۵۲
نورمحمد کاکړ ۳۰
نوروز ۷۰،۷۱
نوره دین ۶۹
نوزاد نورزی ۲۸
نیکبخته (بی‌بی) ۳۵،۴۲،۴۳، ۵۲
ه
همایون ۳۵
هوتك بابا ۴۹،۵۲
ی
یارمحمد خان درانی ۶۹
یونس ۶۵

• • •

«۲» دځایونو نومونه

الف
احمد آباد ۳۲
ارغسان (ر،و: ارغستان) ۲،۹
ارغستان ۶۱
افغانستان ۴۹،۵۰،۵۳،۶۸
انارکلی ۷۱
ایبټ آباد ۶۹
ب
بالاکوټ ۶۹
بالشتان ۱۶
بتی‌کوټ ۷۰
بدنی ۳۵،۴۳
بریتانیا ۶۸
بست ۱۶

بلوچستان ٥٤، ٦٨
بمبئی ٦٧
بنزانس ٦٧
بنیر ٧٠
پ
پاریس ٦٩
پښتونخوا (پښتنخا) ١، ٢، ٦، ٧،
١١، ١٣، ٢٥، ٥٠، ٥١، ٦٩
پښین ٦١
پنجاب ٦٧
پېښور ٣٥، ٣٦، ٤٢، ٦٣، ٦٧، ٦٨،
٦٩، ٧١
ټ
ټرناك (ټرنك) ٦١
توبه ٢٨
ج
جلال‌آباد ٧٠
ح
حرمین ٣٦
خ
خراسان ٤
خواجه امران غر ٦١
چ
چنارګړه ٣٦
د
دوابه ٣٦
دیراوت ٢٨
ډ
ډیلی ٤٠
ر
روه ٢٢، ٣٩
ژ
ژوب ٢٨، ٢٩، ٦١
س
سمانه ٣١
سوات ٦٧، ٦٨، ٧٠
سیوری ٤٨
ښ
ښوراوك ٣١، ٣٢
ښهرصفا ٤١
ع
عراق ٢٥
غ
غزنی ٤
غور ١٥، ١٦، ٢٢
ف
فالموت ٦٧
فرانسه ٦٩
ق
قندهار (ر،و: کندهار) ٣٩، ٤٨،
٥٠، ٥٤
ك
کابل ٣٩، ٤٠، ٥٣، ٧٠، ٧٣
کرمام ٦١
کلات ٤٤
کلات غونډی ٦١
کلکته ٦٧
کندهار ٢، ٣١، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٤٠،
٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥٣، ٦٥، ٧٣
کوږك ٦١
کوکران ٦٥، ٦٨
کوټه ٥٣، ٥٤
کیسي غر ٦، ١٣
ګ
ګجرات ٣٢، ٦٧

ل
لاهور ٦٩،٧٢،٧١،٣٦
لندن ٧٣،٦٣
لوی افغانستان (ر،و: افغانستان)
٤٠
م
مازندران ٥٠
مرغه ٤٨، ٦١
ملتان ٢٠،٢١،٢٢، ٦٧
منديش ١٥
ن
ننگرهار ٧٠
و
ویاله ٢،٩
هـ
هرات ٢٨،٢٩
هرتفورد ٦٦،٦٧
هلمند ٣١
هند (هم ر،و: هندوستان) ٤، ٣٢، ٦٣، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧١
هندوستان ٣١،٤٦

«٣» دتېرونـومونه

الف
ابدالی ٢
الکوزی ٣٧
انګریزان ٩٦، ٧٠
انګلیس (هم ر،و: انګریزان) ٦٥
پ
پښتانه ١تر٣،٥، ١١،١٥،٢٠ تر ٢٢، ٢٤، ٢٥، ٣١، ٣٢، ٣٥، ٤٠.
٤٨ تر ٥٢
پښتون (ر،و: پښتانه) ٤،٣٥،٧٠
خ
خدوخيل ٧٠
خليل ٤٢
د
درانی ٢
ر
روښانيان ٧
ز
زمند ٢٥
س
سدوزی ٤٠
سکان ٦٩،٧٠
سوريان ١٥،١٦،٤٧
ښ
ښالم خيل ٥١
ص
صابزی ٢،٩
ع
عرب ٢١
غ
غزنوی (ر،و: غزنويان) ٤
غزنويان ٥٩
غلجی ٤٩
غورياخيل ٤٢
غوری (غوريان) ٤
غوريان ١٦،٤٧،٤٩
ك
کاسی ٥٤

ل
لودیان ۲۰ تر۲۳، ۴۷،۴۱
م
ماکو ۹،۲،۱
مرهټه ۶۹
مغول ۶۹،۵۰،۴۰،۳۶

هـ
هخامنشیان ۱۵
هوتك (هم ر،و: هوتکیان) ۴۴، ۵۴،۵۱،۵۰،۴۹،۴۸
هوتکیان ۵۰،۴۹،۴۷

• • •

«۴» دکتابونومونه

الف
اخبار اللودی ۲۰، ۲۲،۲۱، ۲۳، ۵۸،۴۱
ارشادالفقراء ۵۸،۴۳
اعلام اللوذعی (هم ر،و:) اخبار اللودی ۴۰
افضل‌الطرایق ۵۸
اولیای افغان ۴۲، ۵۸
ب
بزم آرا ۵۷
بستان الاولیاء ۳۲،۳۱ تر۳۴، ۵۸
بهار جانان ۷۳
بهارستان افغانی ۷۲،۷۱
بهارگلشن افغانی ۷۰
بهار نوروزی ۷۱
بیاض ۵۸،۴۵،۴۴
پ
پادشاه نامه ۴۰
پټه خزانه ۱۴،۳ تر۱۹،۱۷تر۲۴، ۲۷ تر ۶۲
پښتانه شعراء ۶۵،۱۴،۱۳،۲
پښتو بوستان ۵۸
پښتو گرامر ۶۷
پښتو محمود نامه ۵۸
پښتو مینول ۶۸
په ۱۶ پیړۍ کې پښتو اشعار ۶۷
ت
تاریخ احمدشاه درانی ۷۱
تاریخ افغانی ۴۲
تاریخ بیهقی ۴
تاریخ سلطان محمود غزنوی ۶۸
تاریخ سوری ۱۵ تر۱۸، ۲۰، ۲۵، ۵۸،۲۶
تاریخ سیستان ۴
تاریخ فرشته ۲۰
تاریخ مرصع ۷۲،۷۱،۶۸،۶۶
تحفهٔ صالح ۵۸،۳۸،۳۷
تحفهٔ واعظ ۵۸
تذکرةالابرار والاشرار ۳۶،۳۵
تذکرةالاولیاء ۱تر۱۵، ۵۸،۲۰
تذکرةالاولیاء عطار ۲
تذکرهٔ اولیای افغان ۴۲،۳۶،۳۵
تذکرهٔ غرغښت ۲۹
ج
جشن نوروزی ۷۱
جوامع‌الحکایات ۴

ح
حديقهٔ ختهك ۵۴،۵۸
حيات افغانی ۲۱
خ
خلاصةالطب ۴۸،۴۹
خلاصة الفصاحت ۴۸
خلاصةالمريدين ۵۹
خورشيد جهان ۲۱
خيرالبيـان ۱۱
چ
چمن بی‌نظير ۶۴،۶۸
د
داحمدشاه ابدالی ديوان ۶۶
د اشرفخان هجری ديوان ۶۶
دايسفالحكيم داستان ۶۷
د پښتو ادبياتو تاريخ ۲،۱۴،۱۵،
۱۹، ۲۳، ۲۷، ۳۰، ۳۵، تر۳۷،۳۹
دپښتو اوسنی تذکرې ۷۳
د پښتو پخوانی تذکرې ۴۷،۶۳
دپښتو دادب تاريخ ۷۳
دپښتو عروض ۵۹
دپښتو قلمی نسخو کتلاگ ۷۳
دپښتو نثرتاريخی تطورات ۱۴
دپښتونخوا دشعر هار وبهار ۶۹
د تخنيکی اصطلاحاتو هنـدی او
انگليسی فرهنگ ۶۸
دحميدبابا ديوان ۶۶
دخدای مينه ۵۸
دخواجه محمد بنگښ ديوان ۶۶
دخوشالخان ختهك ديوان ۶۶،۶۸
د رحمان‌بابا ديوان ۵۰،۵۴،۵۸،
۶۶،۶۸
دسالو وږمه ۱،۳
دشاه حسين ديـوان ۵۸
دعبدالقادر خان ختهك ديوان ۶۶
دکاظم شيدا ديوان ۶۶
داللهيار ديوان ۵۸
دمحمدهوتك ديوان ۴۸،۵۸
دميانعيم ديوان ۴۳
دميرزاخان انصاری ديوان ۶۶
دنازو ديوان ۵۸
د۱۳۱۹ کابل‌کالنی ۲،۱۳،۱۴
ز
زين‌الاخبار ۴
ش
شکرستان افغانی ۷۲
شهزاده بهرام اوگل اندامه ۶۸
ط
طبقات ناصری ۴،۶۸،۷۳
طلوع افغان ۵۳
غ
غرغښت نامه ۲۸تر۳۰،۵۸
ف
فوايدالشريعة ۶۶،۷۱
ق
قاموس (انگليسی په پښتو) ۶۸
قاموس (پښتو په انگليسی) ۶۷
قرآن کريم ۳۱
قصص العاشقين (شهااو گلان)۵۸
قلمی جونگ ۶۵
ك
کليد افغانی ۶۵،۶۸،۶۹
کليد کامرانی۲۰،۲۱،۲۳،۴۰،۴۱

کلیله د منه (علم خانهٔ دانش) ٦٦، ۷۲
گ
گلدسته ٦٦، ۷۲
گلدستهٔ زعفرانی ٥۸، ٦۰
گلزار مدینه ۷۲
گلستان ٦٦
گلشن روه ٦٥، ٦۸
گنج پښتو ٦۸
ل
لباب‌الالباب ٤، ٥۷
لرغونی پښتانه ۱٥، ۱٦، ۱۹، ۲٤، ۲٥، ۲٦، ۳٥، ٥۸
م
محاسن‌الصلوة ٥۸
مخزن افغانی ۳۱، ۳٤، تر۳٦، ٤۳، ٥٤، ٥۸
مخزن‌الاسلام ۱۱، ٦۳، ٦٤، ٦٦، ۷۱
معجم‌الادباء ۲۷
مناقب‌الشعراء ٥۷
منتخبات اشعار افغانی ٦۷
ن
نافع مسلمین ٥۸
و
وندر ٥۳، ٦۲
ه
هوتکیان ٦۲
ی
یوسف اوزلیخا ٦٦
یوه‌بی‌نومه قلمی مجموعه ٦٤

«٥» متفرق نومونه

آ
آریایی ژبی ۷
آریایی سرودونه ٥۹
آریایی سندرې ۸
الف
اسلام (دین) ۱۷، ۲۲، ۲٦، ٤۱
انگریزی (ژبه) ٦۹
انگلیسی (هم ر،و: انگریزی) ٦٦، ٦۷، ٦۸
ایست اندیا کمپنی ٦۷
ب
بریتش موزیم ٦۳ تر ٦٥، ۷۳
پ
پارسی (ژبه) ٤، ٥، ۷، ۲۹، ۳۳، ٥۹
پښتو (ژبه) ۱تر۹، ۱۱، ۱٥ تر ۱۸، ۲۱، ۲۲، ۲٤، تر۲٦، ۲۸ تر۳۱، ۳۳تر ۳٥، ۳۷، ٤۰، ٤۲، ٤٥، ٤٦، ٥۰، ٥۲ تر٥٤، ٥۸ تر٦۰، ٦۳تر۷۳
پښتو ټولنه ٥۳
پنجاب یونیورستی ۷۱
ت
تاریخ ټولنه ۳٤، ٦۲، ۷۳
د
دافغانستان دخطی نسخوکتابخانه ٥٤، ٦٤
دری (ژبه، هم ر،و: پارسی) ۸، ۳۸، ٥۹، ۷۳
دسیتون آستین مطبعه ٦٦
دصابر مطبعه ۷۳
دکلتور اواطلاعاتو وزارت ٦٤
دگلبرت مطبعه ٦۷

ع
عربی (ژبه) ۵تر ۸، ۲۲، ۲۵، ۲۶،
۲۹، ۳۳، ۳۸، ۵۷، ۵۹
ف
فارسی (ژبه، هم ر،و: دری) ۵۷
ق
قادریه طریقه ۳۶
م
مطبع مفید عام ۷۲
و
ویدا ۷
ویدی سرودونه ۷
هـ
هندی (ژبه) ۳۳

• • •

کار کوونکی

آپریټر: ښاغلی قادر علی «نادری».
سرمرتب: ښاغلی محمدحسین «حسن زاده».
ماشینکاران: ښاغلی محمدابراهیم اوښاغلی محمدعوض.

همدا راز دلینوټایپ دڅانګی آمرښاغلی عبدالصمد «امیری» او مرستیال ښاغلی عبدالحکیم، او هم ښاغلی غلام محمد «تره کی» او ښاغلی محمدبشیر ته چی دچاپ په برخه کی یی زیات کړاوګاللی کوروداني وایم. اوهمدا رنګه دصحافی اوزینګوګرافی دڅانګو زیاته توجه اوزیار دیادوني اومنني وړ دی.

«ح - ر»

B
1.237
RAF
4699

EARLY BIOGRAPHIES OF PASHTO PEOTS

By

Habibullah Rafi

Published by the
Historical and Literary Society
of Afghanistan Academy

1971

دولتی مطبعه